

híd

irodalo **M**űvésze **T**ársadalomtudomány

2007
4. szám
április

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

Alapítási év: 1934

LXXI. évfolyam

2007. 4. szám

április

Főszerkesztő:

Gerold László

(e-mail: gerlgalm@eunet.yu)

Főszerkesztő-helyettes:

Faragó Kornélia

(e-mail: corna@eunet.yu)

Főmunkatársak:

Bányai János

Bence Erika

Böndör Pál

Harkai Vass Éva

Jung Károly

Ózer Ágnes

Toldi Éva

Utasi Csaba

Vickó Árpád

Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelés/fedőlap:

Buzás Mihály

Fedőlapterv:

Ifj. Sebestyén Imre

Nyomda:

Ideál, Újvidék

Tartalom

BENCE Erika: Családszótár (regényrészlet)	3
BRASNYÓ István: Triptikhon (Száz éve már ■ Freskó ■ Villózás) (versek)	9
*	
BÓKAY Antal: Szelf-konstrukció és Isten-élmény József Attila költészetében 1925 és 1929 között	12
*	
SZOMBATHY Bálint: Óda a hetedik kerülethez (vers)	38
EGYED Emese: Hímvarrás ■ Vendégség (versek)	41
*	
APRÓ István: Apám bora (próza)	43
JÓDAL Rózsa: Tócsák és látomások (próza)	47
HANGARCHÍVUM	
POSZLER Györggyel beszélget VICKÓ Árpád: „...a váteszköltészet egy korszerűtlen magatartás” (interjú)	52
BÁNYAI János: Poézis és teória. Háttérjegyzet a beszélgetéshez	67
*	
SZELI István: Kossa Jánosról egy túlélő pályatárs (esszé)	72

KRITIKA

KÖNYV

- UTASI Csaba: Visszatérés a gyerekkorhoz (Maurits Ferenc: *Szürkület, szürkületben*) 77
TOLDI Éva: „Akár a test emlékezetbe” (Györe Balázs: *Apám barátja*) . . 80
FARAGÓ Kornélia: A bulvár-érintettség narratív pszichológiája
(Ficsku Pál: *Gyerekgyár*) 84

SZÍNHÁZ

- GEROLD László: Táncóra (Sławomir Mrożek: *Tangó*) 91

KRÓNIKA

- NOVÁK Anikó összeállítása 94

Számunkat TÖRÖK István *Madarak* című sorozatával illusztráltuk

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László.
– 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum
Könyvkiadó Közvéllalat, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2007. április. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840-848668-83-as zsrirószámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26-09914-742131-00-04-820); előfizeteskör kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2007-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Családszótár

Regényrészlet

férfi

Falusi környezetben ritkán használt szó. A nős férfit „ember”-nek (→ ember) nevezik, a nőtlent – az idősebbek – „legény”-nek, a fiatalok „fiú”-nak, a harminchoz közelebb állót „fiatalember”-nek, bizalmasan, argóban „pasi”-nak. Ilyen közegben a megnevezésnek ereje van. A fiú még nem ~. Az idősebb nőtlent legénynek nevezni megjelölés: nem sikerült megnősülnie, agglegény. Csökkentett értékű. A fiatalok a legény szót maradinak tartják; már mi sem használtuk. A fiúkkal való szórakozást, együtt járást – a régebbi „legényezés” helyett – „fiúzás”-nak neveztük. Persze, akinek egy idősebb ~val van kapcsolata, az nem mondhatja, hogy fiúzik. De az ne is mondjon semmit. Így anyáék.

A ~ szó jelentéséhez e közegben egyfajta misztikus máz is kapcsolódik. A szexuális élet fényörve. A ~vá válás, amely sohasem pszichikai felkészültséget jelent, hanem az idézett tapasztalatot. „Meglett ~”: a fizikai érettséget jelöli. „Az már egy kész ~” – tiltakozott anya még a gondolatra

is, ha nagylány koromban egy harminc körüli férfira utaltam. Félelme a szexuális életre való „csábítás” lehetősége miatt éledt fel. „Az csak kihasználna téged!” Ezt a „kihasználná”-t → *apa* is gyakran emlegette fenyegető hangsúllyal, leginkább J. előtt. „Ne hagyd magad lejártni!” Ha értelmezhető köznyelvre fordítod, ez annyit jelent: *megkefélni*. De ezt *apa* sohasem mondta volna így. Perspektíva kérdése az egész: *apa* épp akkortájt volt „meglett ~” korában. Nem nagyon hiszem, hogy ilyesfajta vonzódás akár a gondolatai között is szerepelt volna. Számára a *falu szava* mindennél fontosabb volt. Mindenél! Azt se bánta volna, ha kútba öltöd magad, csak a falu a szájára ne vegyen. Ez már majdnem paranoia volt nála. Hisz már egyáltalán nem úgy élte falunk a maga belső életét, mint ahogy ő képzelte. Mintha megállt volna vele az idő kereke valahol az ötvenes éveknél. A maga fiatalága tabuinál. Amit át kellett hágniuk, le kellett rombolniuk. S ez – úgy gondolom – benne mérhetetlen bűn-

tudatot, lelkiismereti válságot okozott. (Anyakomplexus. A rossz anya képzete. Nagyvanyámat háta mögött „sárkány”-nak hívta az egész utca. → *anya*)

A mi falunkban is éppúgy szóra-koztak a fiatalok mint bárhol másutt; mint a környező kisebb-nagyobb városokban. Szerelemből és anélkül szeretkeztek-keféltek fiatalok és öregek egyaránt; italoztak mértékkel és mértéktelenül, összeházasodtak és elváltak, szültek és abortáltak. Vagyis minden a maga kerékvágásában haladt. Csak valahogy a szüleink korosztálya élte meg másként a dolgokat. Gondolom, a hátukon durrant legnagyobbat a szexuális emancipáció ostroma. S ezzel nem egészen tudtak mit kezdeni. Nem mertek dolgokat kimondani. Apa például szavaktól is félt. Láttam a szorongást az arcán. Attól tartott, elkezdek olyasmiről beszélni, ami számára kényelmetlen, pl. néven nevezem a genitáliákat beszéd közben, s harmincon túl már nem bír pofon vágni. Perspektíva kérdése az egész. Ma már nagyon szeretném, ha egy harminc év körüli, „meglett ~” megpróbálna kihasználni! Anya arcán félmosoly. Pedig viccnek szántam.

A → *Balkán* térségében a ~ szent eszmény. Hatalom és érték. S nem csak anyyiban, mint az a mi társadalmunk zártabb közösségeit jellemzi. Hogy az apák fiakra vágynak, s általában jobban örülnek a fiú újszülötteknek.

4 V-né mesélte, hogy első, dél-szerb (mert az sem mindegy, hogy

milyen szerb: pl. vajdasági [azaz őslakos, régi], szerbiai [magyarosítva: „szerbijánác”], likai [magyarul ejtve: lícsány – a folyamatosan háborúzó és erőszakkal betelepülők többsége] – egymást sem kedvelik túlságosan, nemcsak minket, másnyelvűeket, de ezt csak az értheti, aki maga is itt él!), származású férjének családjában az asszony köteles volt felállni ültéből, ha a család valamely férfitagja (akárha gyerek is!) belépett a szobába. ~ jelenlétében ledőlni, lefeküdni pedig elképzelhetetlen súlyú ballépésnek számított. A mi szempon-tunkból V-né első férje egy brutális disznó volt, de abban a közösségben ez nem így működik. Az asszonyok is elfogadják ezt a szokásrendet. (Mit tehetnének?) A feleségverés nem nagy ügy. Nap mint nap olvashatni az újságban családi leszámolásokról szóló híreket. A feleség a hűtlenség gyanújába keveredett. El akart válni, és elvitte a gyereket. Összeveszett apa és fia a családi ünnepen. S az apa pisztolyt rántott... A legutóbbi parlamenti (skupština) szavazáson az ún. radikális beállítottságú pártok habzó szájjal és teljes testbevetéssel szavaztak a távortartási törvényjavaslat ellen. Mert mit gondolnak a nők! Majd kiprovokálják a verést (ez így hangzott el szó szerint!), s a bíróság eltávolíttatja saját házából/lakásából szegény, pofozkodni, feleséget ütle-gelni/rugdosni kényszerült embert. Ez nem vicc. Ez igaz.

Mit jelent a fogalom, „jó pasi”. S mit jelent az, hogy „jó nő”, ami-ért odavannak a ~ak. *Az, ami te már*

nem vagy! S ezért most szenvednem kellene? Ezt azért eléggé éreztetik is az emberrel. Inkább a nők, mint a férfiak. L. I. James Bond-os regényében kvázi erről szól vagy tíz oldal. Hogy a „nőíró”-nak (vagy a férjének) egyszer azt mondta valaki, hogy harmincon túl a nők *már nem olyan édesek*. S akkor következik az a nemtudomhány oldal nyöglődés arról, hogy az imádott kedves ugyanezt gondolja-e. Aki egyszer azt mondta, öltözködhetne szebben. S ez valamit jelent. Engem meg kurvára felháborított. Ismerem L. I.-t. Az egész szöveg csak arra való, hogy elmondhassa, ő még „jó nő” harmincon túl is, s rendkívül jól öltözködik. S az idézett leszólások tulajdonképpen elismerések. S a ~ vak. Vagy annak tetteti magát. Mert L. I. tényleg jó nő. Szó se róla. De ez nem az emancipáció. Ez a ~nak való legteljesebb mérvű kiszolgáltatottság.

Ezek szerint nem ér semmit az életem, mert figyelemre sem méltat egyetlen kisportolt pincérfiú sem, vagy a machoképzű úszómester az uszodában, a harmincas kalauz, vagy a „jó pasi” negyvenes vezető-oktató. (Inkább nyöglődik velem az autóban negyven órán át, nagyutcán föl, kisutcán le, mint inkább gerincre dobna.) S akkor ez most egy megaláztatás? S van még miért élnem?

Van-e ~ utáni múlhatatlan vágy?

A velem egykorú ~ak, a negyven körüliek, épp teljében vannak koruknak. A „meglett” ~kor. Azok, akiket gyermekkorom óta ismerek, nem tűnnek számomra annak. A gyerek, a

fiú arca néz vissza rám a háromgyermekes családapá képéből. Ezért nem értem azt az áhítatot, azt a felnéző tiszteletet, amit anya és asszonytársai tanúsítanak a kortárs ~ak, apáék iránt. Nagyanyáim korosztályát még értem. Kicsit más világ volt. Noha a „sárkány” magatartásából ez a női kisebbségérzet is hiányzott. Erőszakos asszony volt.

Mert ők ~ak. Magyaráz anya. De szavainak nincs értelme. Sőt, kicsit hamis is. Sokszor dicsérte apa tudását. Hogy ő maga nem vetekedhet vele tudásban, műveltségben. Mert apa okos ember. De azért kicsit úgy mondta, hogy benne volt, bizonyos tekintetben rátermettebbnek tartja magát. Amióta meghalt, apáról csak imperativusokban beszél. A halál nemesít. Nem egyedülálló példa anyáé. (Van olyan nőismerősöm, aki örökösen hullarészeg, utált férjéről beszél most a szentség hangsúlyával.) Jó ember volt, mondja anya. De szavai úgy hatnak, mintha kicsit győzködné magát is. Mi az, hogy jó?

Nincs ~ utáni múlhatatlan vágy. Harminc után a vágy ellenségérezetbe megy át. Egy ~, aki a gyerek elé helyezné magát. Harminc után a nővel nem az a baj, hogy már nem olyan édes, hanem hogy már nem szereti a ~t.

férfiagy

Az intellektuális felsőbbrendűség tudományosan vizsgálható biztosítéka. Pedig az egész felsőbbrendűség-ügy a test alsó fertályairól szól. A nőnek nem

kell törvény ahhoz, hogy ura legyen az életnek. Életre predesztinált. A → férfi felsőbbrendűségéről szóló jog- és szokásrend a férfiaknak kellett, hogy valamennyire „elkacsmarhassák” ezt a hatalmat a nőktől. És kitalálták a matriarchátusról és a patriarchátusról szóló legendát. Ahol a férfiak azért lettek felsőbbrendűek, mert vadásztak. A nők meg gyűjtögettek. Fogalmam sincs, vizsgálták-e már tudósok azt, mihez kell fejlettebb intellektus: az ismeretlen növények, termékek felhasználhatóságának felismeréséhez és kialakításához, vagy a bunkózásához.

Állítólag nagyobb a térfogata mint egy női agynak, és másként működik.

Nehéz és felháborító kérdés. A férfiak nagyobb teljesítménye, sikeresebb életútja. S korai halála. A válasz, hogy szocializáció kérdése az egész. Ördögi folytonosság. Alig van kiút belőle. Gondoljunk bele! Amíg vannak anyához hasonló – általában nagyon szerető, nagyon rendes –, de nevelési-szokásjogi beidegződéseiktől menekülni képtelen asszonyok, addig nincs női egyenjogúság. Nincs. Mert arra nevelik lányaikat, hogy a „férfiak okosabbak”, a „férfi a családfő”, a „férfi az más”... Sztereotípiarengeteg. Mert ezt nagyon könnyű elhinni. Ha nem vagy magad ura, nincs felelősséged, kibújhatsz minden önálló döntéshozatal, kezdeményezés alól. Még ma is felháborít, ha felidézem azokat a jeleneteket, amikor anya apára hivatkozott. *Majd megkérdezzük apától. Apa nem engedi.*

6 *Én nem engedhetem... Én nem tudom,*

majd... Én nem mondhatok apának ellent. Kisütött a szájából a hazugság. Folyamatosan ellentmondott apának. Csak nem nyíltan. Ezzel a családfő-színjátékkal viszont hízelgett neki. Hogy ő az úr a házban. Ő mindennek megmondhatója. S közben semminek sem volt megmondhatója. De a látszat kellett, nem az igazi hatalom.

A ~ másként működik. Fejlettebb a kombinációs készsége. Pl. a nők nem tudnak sakkjátékban győzedelmeskedni a férfiak felett. P. J. megpróbálta. Ez ideig nem sikerült az élre törnie. Itt valami sántít. P. J. csak *egy nő* a sok férfi mellett, akinek nem sikerült az élre törnie. Hogy-hogy ezért csak P. J. a kevésbé fejlett intellektus, s az összes többi férfi nem.

A férfiak sportteljesítménye nagyobb távolságokat, magasságokat, súlyokat, időbeli teljesítményt stb. jelöl, mint a női határértékek. Természetesen ez megint egy nagy csúsztatás. Hiszen a világ férfitársadalmának kilencvenkilenc százaléka azt a szintet sem teljesíti, mint a legutolsónak célba érkező női versenyző. S akkor ők miért nem alávetettek?

A nők beszédkészsége viszont fejlettebb. Csak az a baj, hogy akik ezt mondják, tulajdonképpen pejoratív értelemben teszik. Úgy értik, a nők locsognak-fecsegnek. Ennek van szociális értelme. Az évszázadokig butának maradni kényszerített nők (s közben mennyi fényes kivétel termett mégis!) nem tehettek mást, mint lényegtelen dolgokról fecseg-

tek. S van ennek egy sajnálatosan általános érvényű vetülete. Nemcsak a nők, az emberek kilencven százaléka képtelen folyamatosan, értelmes formában kifejtetni gondolatait.

A női nem jelen kori alávetettsége miatt nem a férfiak hibáztathatók. A nők. Még az sem igaz (L. I. regénybeli eszmefuttatásával szemben), miszerint a férfiak állítanak fel számunkra a szépség és szexepil karakterjegyeit. Még nem hallottam férfit, aki „bombázók”-ról komolyan beszélt volna. Szépnek lenni könnyebb, mint szembefordulni hosszú évszázadok rögzült értékrendjével. Elfogadni, hogy nem fog „úgy” szeretni anyád, s nem értékeli világbéli helyed apád...

Ezek szerint: életem legnagyobb dicsérete az volt, amikor valaki azt mondta nekem, hogy ~am van. Igaz, hogy ezt csak azért mondta, mert észrevette, hogy nem szeretek vásárolni (→ *vásárlás*), s hogy egy bevásárlóközpont közelsége nem hoz izgalomba. Budapesti tanulmányutunkról hazatérőben – betérve a Metróba (a metrókban való vásárlás mifelénk lassan státusszimbólum lesz! *Voltunk a Metróban, és akciós áron jutottam hozzá...*) – egyetemi kolléganőm merőkanalat vett.

férj

Ismeretlen, alig használt kifejezés falusi környezetben. Az „uram”, mondja anya. S a többiek. Még J. is, pedig ő városon él, s annak idején folyamatosan lázongott az álerköls életünket pokollá változtató jelenvalósága ellen. Nála ez az „uramozás” inkább a másik kultúrából, a balkáni férjijogú társadalmi szokásrend elfogadásából táplálkozik.

Aki azt mondja, „férjem”, önálló, ezért erkölcsi szempontból nem makulátlan nő. Ezért anya soha, egyetlenegyszer sem beszélt apáról úgy, mint a férjéről. S ebben is volt tettetés. *Az én uram.*

Még sohasem mondtam ki ezt a szókapcsolatot. De a „férjem”-től is idegenkedem. Mondtam, hogy a „párom”. De újabban ezt sem szerettem. Simán, a vezetéknevét említve beszélek róla. Van, aki megrökönyödik miatta. Távolságot jelent. Biztos. De legalább nyílt távolságot. S nem hazudott meghittséget.

A ~ birtokjeles szó, csak épp ez az értelme kikopott jelentésmezéjéből. Sértette a férfiintellektust. Hogy a nem alávetett származású férfi, aki a törvényeket írhatja és a szabályokat alakíthatja, egy *asszonyállat* tulajdonaként szemlélhető.

A férj éhséget jelent. A napi ételadag (a nő részéről érkező ellátás) követelményrendszerét. Has uralta intellektust. Szerintem ehhez a vágyhoz képest a szexuális kielégültségért felelős ösztön is második helyezett. Feltehetően még a vadászó-gyűjtőgető korszakból származik. A vadállatot nem volt elég csak lebunkózni.

Z. esetében az evés – nem a falás, a habzsolás értelmében – paranoia. Az éhenhalástól való félelem. Noha még sohasem éhezett. Az apja igen. Nehéz, nagy ínségekről mesélt, amit a fogságban élt át. Az volt a szerencséje, hogy nem dohányzott, s a cigarettaadagját elcsérelte élelemre. Mert vannak, akik még végszükségben sem tudnak szabadulni függőségeik-

tól. Ehhez persze a *lemondani tudás* férfiakra nem jellemző tulajdonsága is kellene.

Z. koszthoz való viszonya röhejesen misztikus. Leginkább reggel gyűlölöm. Mert engem meg a török kávé ébredés utáni fogyasztásához fűz hasonló kapcsolat. Ilyenkor még a → *gyereket* is legszívesebben kivágnám. De Z. ezt nem tudja a kávéról. Húsz éve ismerjük egymást, tizennyolc éve együtt élünk, de fogalma sincs arról, hogy mit szeretek. Ez a szocializációs különbség! A társ kívánságait lesni az *asszonyállat* tiszte. De azért kurvára tud bosszantani! Képtelen önzőség – nemcsak Z.-nél, általában a férfiaknál. Miért nem lehet kifigyelni, hogy a társunk a kenőmájast, és nem a csirkepástétomot szereti. Miért főz egy férfi a felesége születésnapjára fehér halból főtt halászlevet, ha tudja, hogy utálja... Mert arról is úgy véli, hogy tulajdonképpen érte, a ~ért van.

Rendszerint a második korty után kérdezi meg, hogy mit fogunk reggelizni. Mondjuk, a nyakába lötytyinthetném a kávé... Cs. G. második naplójában olvastam, hogy O.-t „reggeli szieszta megzavarása miatt” egy hónap leforgása alatt kétszer is kénytelen volt megverni. Cs. G., aki a demarkációs vonalon halt meg. A → *határon túli magyar* extravagáns példája.

Az ebéd iránt mutatott hűvösségem hiszterizálja Z.-t. Látni kellene. Apró rángások az arcán, majd céltalan ide-oda járkálások a szobában. Aztán

köhintés. Rám-rámtekin. Majd végül kinyögi a kérdést: *Mit akarsz főzni ebédre?* Nem tudom. *De mire gondoltál?* Még semmire. *Mikor?* Majd. Belső robbanások sorozata. Néha a felszínre tör. Fuldokló ordítózás. Hogy nem törődöm semmivel. Pedig csak arról van szó, hogy reggeli környékén még nem hoz izgalomba a gondolat, ma még ebédelni is fogunk.

A négy évtizede folytatódó *dög-löttcsirke-tenyésztés* is az „éhenhalás” réme ellen tett látszatcselekvés. S a → *kert*, ahol a maguktól termő bogyós gyümölcsökön kívül néhány láda, később a kamrában rohadó alma és satnya, gusztustalan zöldségféle terem. És a nyári → *paradicsomfőzés*. A telet csak azért szeretem, mert nem terem paradicsom.

Ill.-ke most múlt négy, de már nem szeret ebédelni. Mint ahogy Z. körül senki sem. Elvonulva szeretünk enni. Amikor nincs reszkető izgalom. S nincs családi összetartozást imitáló tettetés. Szalonnát eszünk, és frizsiderből kivéve, forralás nélkül isszuk a tejet. Zsíros kenyér és sör. Ill.-ke bolti szörpöt fogyaszt élvezettel. Jól érezzük magunkat. A gőzölgő húslevesnél – L. I.-vel, a „jó nő” regényíróval ellentétben – nem. Mert mindig is túl sok volt körülötte a hazugság. A húsleves mint a hazugság metaforája.

Az Irodalmi Jelen regény pályázatának különdíjasa. Megjelenik az Irodalmi Jelen Könyvek sorozatban (2007).

Triptikhon

Száz éve már

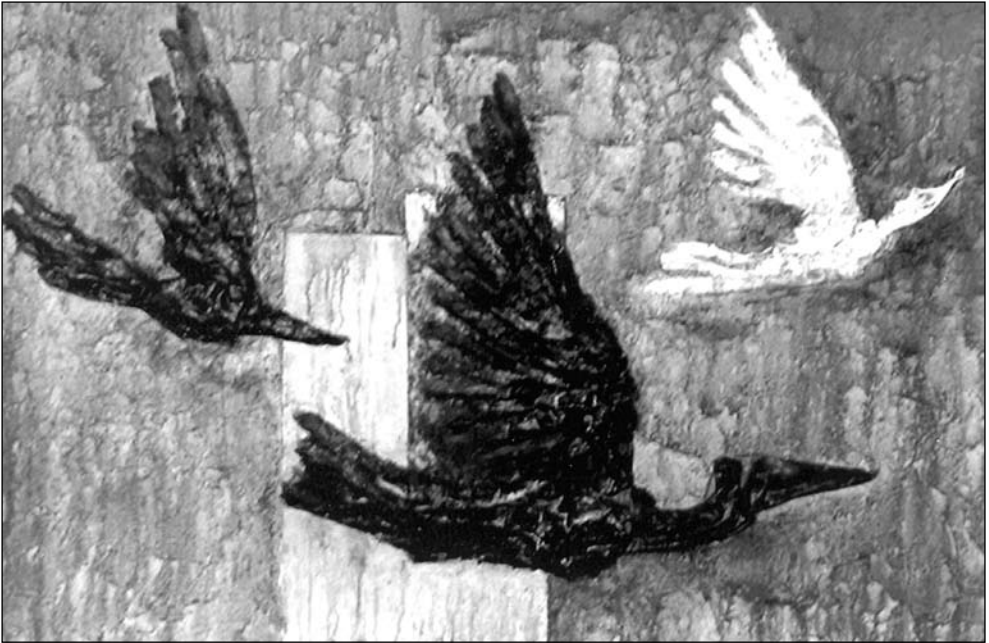
Tartva záporverte, tág terepen át,
Hová ég fehérje önti alá világosát
(Híján a Tejútnak, csak hulláma rebben,
Vagy inkább csak vetüλέke csillan nála szebben);
Láttunkra rőt vad nyalja félve az esővizet,
Amott ló ballag, melyet most elővezet
Jászlától valaki, mintha nem lenne messze
– Pedig messze van minden, hogy elérhesse
Fékjét, s menjen tovább, lépésben haladva,
Átváltozva közben, más és más alakba,
Amivé csak vetíthetné megedzett képzelet,
Ahogy egyszerre több és még csak több lehet...
Flastroma és írja farkas futásának,
Amerre sohasem tévednek verzlábak.
Mint aki egykoron itt időzve tanyázott:
De mára vége. Mostanra mind elmentek a vadászok.

Freskó

Kik ötven éve jártak itt, a falra
árnyuk vetült, és néztek jobbra-balra:
bábok mentek az előadásra...
Nem látszott, az idő hogy elvássa
nem csak foguk, inkább a színüket,
kikezdi májuk és ki szívüket,
kinek-kinek marad üres tekintete,
s ha szökni gondol, nem tudja, szökhet-e;
maradnak itt jó sokan utána,
úgy tűnik, hogy egymásra találva,
csopotjuk csak lassan gyülekezik:
egy érkezik, a másik meg elveszik.
S hűledeznek itt kiszolgáltatva,
mint lemeszelt régi festmény rajza.

Villózás

Hol is éltünk? Aligha van jele:
mintha hársméz cseppje peregne le
fehér háttér előtt, amit megcsapott
messzi zeneszó, a nádnyelvű fagott
csármáló récehangja, vízen iramodva
ömölve lefelé, vélt hattyúdalokba,
ahogy holdfény viaszkarimája megolvad
s képlékeny lesz, puha: örvénye belékap
menny boltozatának felrémlő síkjába:
délszak, olajfűz; porban unatkozó páva.
Nagy volt itt minden, hogy csak hinni kellett,
s tudni, hova mi illett vagy nem illett.

Szelf-konstrukció és Isten-élmény József Attila költészetében 1925 és 1929 között

1) A transzcendencia-élmény fázisai, típusai József Attila késő modern poétikájában

A „transzcendencia-élmény” kifejezést összefoglaló fogalomként használok egy karakteres, a költészetben is rendre jelentkező emberi tapasztalat megjelölésére, arra, amit (József Attila egyes versei kapcsán is) „istenes-versek”, „isten-kereső versek” vagy éppen „vallásos költészet” névvel szokásos illetni. E tematika jobb poétikai megértése érdekében fontos felidézni Petri György, éppen József Attilával kapcsolatos, negyven éve megjelent tanulmányát.¹ Petri világosan elválasztja a vallásos hit költészetét és azt a „laikus irányt”, amely a személyes vagy társas forrású „vallásos szükséglet”-re épül. Nagyon leegyszerűsítve: az előbbi a vallásos hitet akarja költészettel megtalálni (azaz ő maga hívő ember), az utóbbi viszont a személyes lét bizonyos pillanatait, szituációit a vallások gazdag kulturális, képi konstrukciói segítségével értelmezi. Ez utóbbi vallásos hit nélkül is létrehozhat olyan műveket, műrészteket, amelyek az e világi lét-probléma kifejezésére hagyományosan transzcendenciával kapcsolatos képzeteket, figurákat használ. A transzcendencia-költészet egyes példái többnyire e két szélső beszédmód-típus között helyezkednek el, ezek keveredésével jellemezhetők. József Attila transzcendencia-hoz kapcsolódó versei egyértelműen a laikus irány végpontjához köthetők, egy vallástalan transzcendencia-élmény felől érthetők meg.

Ezt támasztja alá az a tény, hogy a transzcendencia-élmény érvénye az életműben jelentős folytonosság-hiányt mutat, van időszak, amikor megle-

¹ Petri György: „Én istent nem hiszek, s ha van, ne fáradjon velem”. *Világosság*, 1967. 12. szám, 741–747.

hetősen hangsúlyos a téma, máskor viszont teljesen eltűnik. Mivel költőnk – rövid alkotói élete ellenére – igen jelentős poétikai beszédmód-újításokat hozott, nem meglepő feltételezni, hogy ezek az új poétikai beszédmódok teremtettek változó igényt a transzcendencia-élmény költői (meg- és át-) fogalmazására vagy okozták olykor a tematika teljes eltűnését, negálását is. A poétikai alakulás története és a transzcendencia-versek kigyűjtött sora négy eltérő modellt, beszédmódot jelez (jelen tanulmányomban részletesebben csak a másodikról lesz szó):

1) A korai versekben, 1922 és 1924 között számos transzcendenciához kapcsolódó vers született, de ezek költői színvonala még nem az igazi, formájukban, tematikájukban a nagy elődök utánérései. Ezekkel a versekkel most nem foglalkozom. Csak annyit jegyeznek meg, hogy már ebben a korai időszakban is meglepő elméleti tudatosság érzékelhető. Már a *Tanítások* idején, 1923 decemberében egy expresszionista profetizmus keretébe illesztve a „Krisztus etikájától is sokban különböző” morál keresése közben kijelenti, hogy „én az Istent új és igazi valójában fogom megmutatni”.² Ezt a célt azonban csak a következő, 1925-ben induló szakasz verseiben éri el.

2) 1925 tavaszán egy olyan poétikai fordulat történik József Attila költészetében, amely alapvonalaiban, irányában megalapítja a késő modern magyar poétikai beszédmódot. A lírai gondolkodás radikális váltásának centruma a szubjektivitás, a személyesség új tapasztalata mentén formálódik meg. Ennek az új tapasztalatnak lesz része az 1925 és 1929 közötti időszak átalakult, koherenssé és költői élménnyé formálódott Isten-képe is. Írásomban erről szeretnék részletesebben szólni.

1929 után a transzcendencia-élmény eltűnik, illetve felszívódik, feloldódik a társadalmi változás, a társadalmi és személyes ön-megváltás gondolatában, a transzcendens immanenciába fordul. Ebben az időszakban József Attila nem ír transzcendencia-tapasztalathoz kapcsolódó verset. 1934 után, mondhatnánk úgy is: az *Eszmélet* után azonban ez az élmény újra felbukkan, mégpedig két változatban.

3) Az *Eszmélet* és a közvetlenül utána következő (1935 év elején keltezett) versek új lét-élményt dolgoznak ki, a politika absztrakciójától lassan távolodva a „mindennapi élet” léttapasztalata kerül a középpontba. Itt egy olyan etikai probléma-kör válik elháríthatatlan kérdéssé, amely újra behozza a (korábbtól teljesen eltérő jellegű) transzcendencia-tapasztalatot. Ide tartoznak az 1935-ös bűn-versek, és persze a transzcendenciához olykor csak áttételesen kapcsolódó mindennapiság versek (pl. a *Légy ostoba!*).

² *József Attila levelezése*. Szerk. Stoll Béla–H. Bagó Ilona–Hegyi Katalin. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 44–45. (Levél Galamb Ödönnek)

4) Az utolsó modell a 3. változat személyesbe fordításából jön létre, a bűn poétikai kutatása a saját élmény kínzó eseményének poézisébe fordítódik, és egy sajátos apa-viszony konstrukciója formálódik meg. Ide tartozik (többek között) a *Nem emel föl* és a *Bukj föl az árból*.

Az alábbiakban csak a második szakasz sajátosságaival, verseivel foglalkozom, a 3. és 4. periódus kérdéseit külön tanulmányokban kell tárgyalni.

2) Az 1925–29-es transzcendencia-élmény versei és poétikai hátterük

Az időszak transzcendencia-versei két-három körben, 1925 és 1928 között keletkeztek (igazából az újrapiublikálások és a hosszas kötet-előkészítés miatt a téma ezekben az években valamilyen formában folyamatosan jelen volt). A versek között nagyon erős kapcsolat, szövegi és formai azonosság is van, elrendezésük, átírásuk, illetve a hozzájuk később kapcsolt új versek intertextuális hatása azonban még az azonos mondatokat is átértelmezi. Az első csoport, négy hasonló vers az 1925-ös évben, röviddel a *Tiszta szívvel* után született. József Attila 1925. május 9-én Márer Györgynek a *Ma Este szerkesztőjének* küldte el (Szegedről Budapestre) a négy részből álló *Isten* című vers-füzért. Az 1925-ös évben úgy egy hónappal a négyrészes ciklus után keletkezett még egy hasonló formájú ötödik vers, ez is „Isten” címmel, de ez egészében sem, részleteiben sem került be a későbbi kötetekbe. 1925 novemberében már Bécsben íródott egy újabb *Isten* című költemény, ez annak ellenére ugyancsak kimaradt a későbbi kötetekből, hogy a költő egy levélben (később még foglalkozom vele) igencsak feldicsérte saját munkáját.

Különös eljárás az, hogy 1925 tavaszától 1929-ig tartó időben a versek a *Nincsen apám se anyám* kötetig íródnak újra, rendeződnek át, úgy, hogy közben az alapvető formai jelleg (öt- vagy hatszakaszos, négysoros, aa-bb rímes szakaszok, kilenc szótagos sorok) és a beszédmód, a belső logika is állandó marad. Az 1925-ös négyrészes első változatot nyersanyagként használva a költő végül (*Isten* és *Istenem* címmel) két verset állított össze, amelyeket aztán az 1929-es kötetbeli megjelenés után már változtatás nélkül 1934-ben a *Medvetán*cban is közöl, és ezzel bizonyos értelemben újra-kanonizál. Kijelölhető így a verscsoport „aktív élete”, (a barthes-i értelemben vett) írhatósági periódusa, és ismert a stabilizáció kezdete, az az idő, amikor a költő szempontjából is már csak olvashatóvá (egy elmúlt lét-tapasztalat emlékeivé) váltak a versek és a téma. Az 1929-es és 1934-es közlések azonban újra egy négyes verscsoportot formálnak, mert a két istenes vers elé kerül a *Kertész leszek* és utánuk, negyedikként a *Hosszú az Úristen*, így újra egy kis ciklus alakul ki, amelynek értelme, üzenete azonban egész más mint az 1925-ös csoportnak.

14 Az 1925 után kibontakozó új Isten-élmény megértéséhez néhány szóval vázolni kell a háttérben megtörtént poétikai váltás természetét. Ennek

elméleti háttérét költőnk, akinek poétikai tudatossága kiemelkedő színvonalú és munkásságában jelentős szerepű volt, elvi írásokban is határozottan megfogalmazta. Nemcsak tanulmányaira kell gondolnunk, hanem leveleire is, amelyek olykor a versbéli megfogalmazás előtt, máskor utána definiálnak egy átfogó költői-poétikai pozíciót. Nem meglepő, hogy a saját költői beszéd megformálódásának időszaka, az 1925 és 1929 közötti periódus kifejezetten gazdag az ilyen elméleti fejtegetésekben. Nem annyira a monumentális esztétikai levezetést próbáló *Ihlet és nemzet* a fontos, hanem sokkal inkább a rövid kritikai írások, az *Ady-vízió* vagy a Babits-pamflet, és bizonyos levelek (elsősorban a Gáspár Endrének Párizsból 1926 őszén küldött³) vázolnak egy egészen új poétikai felfogást.

Az új poétikai gondolkodás igazi, jelentős műben fellépő és így a továbbiakban kikerülhetlenné váló megfogalmazása az 1925-ös év tavaszán a *Tiszta szívvel* című versben⁴ történt. E rendkívüli hatású költemény pontosan annak a szelfnek az új poétikai formáját alapítja meg, amely átfordítja a romantikus-szimbolikus költészetet egy késő modern formába, végrehajtja azt a költői tettet, ami miatt József Attila a modern magyar költészet fejlődésének kiemelkedő szereplőjévé vált. A *Tiszta szívvel* alapító gesztusa még bizonyos értelemben negatív, a versben megjelenő szelf sorozatos tagadásokból épül fel, a tagadás szavai kiemelkedő gyakoriságúak, a verskezdő „Nincsen” után az egymást követő kopogó, ritmikusan ismétlődő „se-se” sorozat elkerülhetlenül magára vonja figyelmünket. És negatív, tagadásos tartalmú a szavak jelentős része akkor is, amikor állít, cselekszik valamit, az „ölk”, „betörök”, „elfognak”, „felkötnek” mind a pusztítás, a rombolás, azaz a tagadás szavai. A tagadás azokra az ödipális én-definíciókra vonatkozik, amelyek a korai modern személy kiképződésének (*Bildung*jának) meghatározó jellemzői lehettek. A megtagadott személyképző elemek (az apa és anya, az Isten és haza bináris párjaiból formált) strukturális építménye jól jelzi a költő elutasító viszonyát a személyesség minden, a szimbolikus kontextusban még oly fontos (az ölelő versus rendet adó, a transzcendentális versus immanens) elemére vonatkozóan. A *Tiszta szívvel* számtalan negációja azonban mintegy körülkeríti, a negált kapcsán sejteti azt a belső, materiális territóriumot, azt a hangulatot, modalitást, egy újfajta személyes teret, amely mélyebb, átfogóbb és szótlanabb is a korábbi szelf-képzeteknél.

A pszichoanalízis (mely a személyesség elmélete, így fontos fogalmakat adhat elemzésünkhöz) ezt a teret primer narcisztikus identitásnak nevezi, és ez alatt a belső energiák olyan nyelv előtti konstrukcióját érti, amely újabb

³ József Attila levelezése, i. m. 126–129.

⁴ A versről részletes interpretációt kíséreltem meg könyvemben. (Bókay: *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 53–91.)

és újabb értelemrétegek retorikai felépítésével létrehozza a személyességet, a később nyelvbe érkező karakter alapjait. A belső energiák adekvát poétikai konstrukciói azonban nem tradíció-függőek, nem a szimbolikus regiszter képződményei, nem prosopopeiák, hanem katakretikus, metonimikus természetűek van. A vers poétikai konstrukciója erre a nem-centrális centrumra, nem-kitöltött középpontra az üres, vagyis „tisztá szív” képében utal (a kép nem véletlenül jelenik meg a vers mindhárom formai szempontból meghatározó pontján, a címben, a végén és az aranymetszés helyén). De a személye kanti értelemben vett „tisztá” végpontját nem lehet csak úgy otthagyni, azt az életnek, a költészetnek egy folyamatos „rá-retorizálással” ki kell töltenie, életesemények segítségével meg kell testesíteni, „szóvá” kell rögzíteni. A kitöltés azonban (és ez a késő modern egyik kulcsüzenete) heteronóm: ösztön és energiatermészetű mag artikulációja egy hozzá képest heteronóm raciónális struktúrával (nyelvvél, életrenddel, etikával) történik, ezért egy olyan retorika rejlik a folyamat, az események mélyén, amely mindig egy lépésben, elválaszthatatlanul konstruktív és dekonstruktív hatású reprezentációkat, figurációkat, képeket teremt. A *Tiszta szívvel* üres, tagadásos alapmodellje ezért mindig betöltődik valamivel, amiről persze azonnal sejthető, hogy bármennyire is fontos poétikai tapasztalat, nem tudja totalizálni, (metaforikusan, prosopopeikusan) reprezentálni a betöltendő telített űrt (ez majd csak 1929 és 1934 között sikerül egy ideig).

1925 márciusa után költőnk többféle ilyen, betöltési gesztust, kísérletet épít fel, a primer identitás materiális-heterogén háttérére több eltérő élet-textust, metonimikus prezentációs, figurációs lehetőséget telepít. Egyik betöltési módja, az identitás megnevezésének egyik útja a saját személy, a saját név meghatározása volt (ez az időszak számos ilyen önmagáról szóló verset hozott anélkül, hogy végül a József Attila név önmagában kielégítő szelf-definícióvá válhatott volna). Egy ettől eltérő mód az, ha a primer identitást a szerelemmel a másik tükre tölti ki. Soha nem írt annyi szerelmes verset József Attila, mint ebben az időben. Ennek sikertelensége az 1928-as versek dekonstruktív mozzanataiban már tetten érhető, és az *Óh szív! Nyugodj!* aztán ezt expliciten is kimondja. Feltételezem, hogy a *szelf-építés harmadik költői útja*⁵ a *korszak istenes verseiben*⁶ található. Újra hangsúlyoznom kell, hogy a szelf-építés olyan poétikája jön létre, amely nem homogén, totalizált ént teremt (ahogy ezt a szimbolikus költészet teszi), hanem minden technika a heteronóm szemé-

⁵ Erre egy konferencia-vita során B. Gáspár Judit hívta fel a figyelmet, köszönet érte.

⁶ A primer identitás és az isten-kép összefüggéséről vö.: Antoinette Goodwin: Identity, Love, and the Imaginary Father. In: *Pastoral Psychology*, vol. 49. no. 3. 2001, 349–362.

lyesség-rétegek között közvetít, ezért az eredmény sose stabil, sose abszolút. Mindhárom betöltési módra jellemző, hogy nem szimbolikusak, nem metaforikusak, hanem dominánsan metonimikus technikával dolgoznak. Vagyis feltételezik, érzik a létezését ennek az energia-természetű szelf-magnak, és megkísérlik a tipikusan mellette előforduló, vele homogén struktúrájú, formájú jelenségeket prezentálni, egyfajta tárgyas lét-tablót megmutatni. Gyakori az életrajzi elemek, a saját tapasztalatban adódó tárgyak, események használata. Erről az új poétikai beszédmódról szól egy korábbi, 1926. október 15-én Jolánnak Bécsből küldött levél is: „a költőzseninél a fogalmak nem csupán fogalmak, hanem olyan dolgok, amelyek az ő számára sim- vagy antipatikusak. Így aztán ő a képzeteket ebből a szempontból hagyja létrejönni és társulni, ami által előáll az újnál is újabb gondolat”.⁷ És ez az iránya az ismert, jóval későbbi Halász Gábornak⁸ küldött levél. Mindkét esetben két lényeges dologról van szó. Egyrészt arról, hogy a vers és valóság között jelentős kapcsolat van, a költő nem maga varázsol elő a jelképek erdejéből egy-egy tisztást vagy facsoportot, hanem igenis a világgal találkozik. Másrészt viszont ez a találkozás mintegy visszaható, a költői tapasztalat struktúrája érintkezik, lefordítódik egy adekvát világ-tapasztalat felfedezésében. Az ilyen költészet nem szimbolikus, de nem is referenciális, sőt ténylegessége néha igen kegyetlenül tud hiányozni, akkor is, vagy éppen azért, mert ilyenkor lehet a jambusokba kapaszkodni. Egy olyan poétikai fenomenológiáról van szó, amelyben metaforikus utalás helyett a képzetek, imágók önteremtő fantázia-konstrukcióként kibővítik és elemzik (artikulálják és értelmezik), majd dekonstruálják is a személyes lét kereteit.

3) A szelf és a transzcendencia poétikai fenomenológiája

Érvelésmódom ezen a ponton megfordítanám, és elvi, világképi interpretáció helyett a transzcendencia-élmény kidolgozását versek olvasásán keresztül mutatom be, és csak ezek háttérével jelzem azt a szef-konstrukciót, amely a poétikai formákon keresztül artikulálódik.

⁷ *József Attila levelezése*, i. m. 125.

⁸ „Én a proletárságot is formának látom, úgy versben, mint a társadalmi életben, és ilyen értelemben élek motívumaival. Pl.: nagyon sűrűn visszatérő érzésem a sivárságé s kifejező szándékom, rontó-bontó, alakító vágyam számára csupán »jőljön« az elhagyott telkeknek ez a vidéke, amely korokban a kapitalizmus fogalmával teszi értelmessé önnön sivár állapotát, jóllehet engem, a költőt, csak önnön sivársági érzésemnek formákba állítása érdekel.” In: *József Attila levelezése*, i. m. 422.

⁹ Párhuzama Pound és Eliot korábbi imaginizmusában, elvi elméleti megértése J. Lacan, kicsit későbbi, harmincas-negyvenes évek során megformálódó pszichoanalízisében, a reális, imaginárius és szimbolikus regisztereinek kidolgozásában érhető tetten.

A *Tiszta szívvel* közelében született négy vers, egy miniatűr ciklus, amit a költő *Isten* címmel és ismétlődő poétikai formával, beszédmóddal fogott össze. A cím valamiféle Isten-fenomenológiát előlegez, mintha egy jelenség vagy fogalom (esetleg figuratív entitás) meghatározására törekedne, melyet négy, többé-kevésbé eltérő szempontból tesz meg. Az egyes versek pozícióját ebben a meghatározási folyamatban a következőképpen adhatjuk meg:

1. vers: Isten megjelenési módjai a személyes élményben
2. vers: Isten és az emberi világ viszonya
3. vers: Az Én és Isten kapcsolata
4. vers: Az Én és Isten identifikációja.

A harmadik és negyedik vers egyetlen történet kiteljesedése két lépésben, az első és második viszont eltérő Isten-tapasztalatok kidolgozásaként fogható fel. A ciklus háttérben egy halvány, de mégis érzékelhető narratíva található, amelyet a megjelenés, a találkozás, az együttműködés és az azonosulás sorozatával jellemezhetünk.

1.

Mikor a villamos csilingel,
Vagy ha a kedves kenyeret szel
S elvál a kenyér a karajtól,
Az Isten megjelenik akkor.

Őt én már igen sokszor láttam;
Fáradtan feküdtem az ágyban,
Ő jött s megláttam szemlehunyan,
Éppen amikor elaludtam.

Egyszer borotvát vizsgálgatva
Ujjamat végighúztam rajta.
Nagy hideg támadt, nehéz, fojtott,
Még a csontom is megborzongott.

Gondolatban tán nem is hittem;
De mikor egy nagy zsákot vittem
S ledobva, ráültem a zsákra,
A testem akkor is őt látta.

Most már tudom őt mindenképpen,
Minden dolgában tettenértem.
S tudom is, miért szeret engem,
Tettenértem az én szívemben.

Az első vers [*Mikor a villamos csilingel...*] Isten jelenlétének felfedezése, a személyen, a szelfen keresztüli megjelenése, megformálódása, azaz annak a személyességkomponensnek a felismerése, amely ezzel a képzetrel, Isten képzetével „válhat értelmessé”.¹⁰ A vers jól érzékelhetően megad egy episztemológiai sort, a megjelenés és látás aktusait, amelyeket a tudás/tettenérés eseményei zárnak. Az episztemológiai lépések nem lineáris módon épülnek fel, a megjelenés az 1. és 3. versszakban, a látás a 2. és 4. versszakban történik, míg az utolsó szakasz zár a tettenérés gesztusával.

Az első szakasz Isten megjelenésének eseménye. Ez az esemény tárgyakhoz, tárgyakkal kapcsolatos történésekhez van kötve, egy hanghatáshoz, a villamos csilingeléséhez és egy kenyérszelet levágásához. Egy bizonyos különleges létállapot szükséges ehhez: az ismétlődő események jellemzője az, hogy valami addig ott nem lévő, agresszív szétválasztó tárgyiasság behatol valami tömör, egységes léterületbe (a villamos hangja a csendbe, a kés a kenyérbe), és ezzel az aktussal valamiféle rés vagy talán inkább alakulás, olvashatóság formálódik meg a világban. Az isteni

¹⁰ Utalok ezzel a kifejezéssel József Attila fent idézett, Halász Gáborhoz küldött levél-töredékében leírt poétikai technikájára.

elv megjelenése a többféle dologból, eseményből összetevődő emberi világ megbontása, szétválasztása és egyirányúsítása. Az esemény ugyan egyértelműen pozitív (a villamos hangja is, a kenyérszelés eseménye is kellemes, jó dolog), mindkettő egy olyan pillanatnak a működése, amikor tisztán tárgyias módon, külön magyarázat nélkül, mintegy közvetlenül lehetőségessé válik a lét transzcendencia felőli értelmezése, mégis jelen van benne valami elkerülhetetlen negatívum, valamiféle agresszivitás. Ezt majd a *harmadik szakasz* borotva képe is tovább fűzi, erősíti, és egy másik emberi közegre teszi át. Ebben egy mindennapi, elvileg indifferens, transzcendencia nélküli tárgy („Egyszer borotvát vizsgálgatva / Ujjamat végighúztam rajta.”) teremti meg a transzcendencia jelenlétének érzését. De ez már egyértelműen negatív, a villamos hangjával, az életet jelentő kenyérrel, szerelmet adó kedvessel szemben a borotva és a vele kapcsolatban felbukkanó érzés határozottan agresszív: sebet okoz, megszünteti az életet (erre utal a „[N]agy hideg támadt, nehéz, fojtott”), megbontja a testet. Akár homályos kasztrációs érzésnek is vélhetnénk, de nincsenek még benne az ödipális kidolgozott szerepkörei, inkább olyan, mintha az isteni homogenitása lépne fel agresszív módon a test ellen. Lacan beszél egy korai tanulmányában¹¹ ilyen értelemben az agresszióról, amely kíséri a primer narcizmus azon pillanatát, amikor az integratív imágó veszélyezteti a testben még jelen levő kezeletlen töredezettséget, koordinálatlanságot. Másrészt a kép az élet és halál ellentétéként is érthető, az isteni megjelenés egyszerre hozza Erosz és Thanatosz tudatát. Nem lényegtelen, hogy ebben a harmadik szakaszban Isten nincs megnevezve, a szorongás, a negatív, a testben rést, sebet (traumát) ejtő aktus ágense (még az általánosabb „ő” formájában) sincs kimondva, csak valami általános állapotról, cselekvés helyett történésről van szó. A transzcendenciának ez az artikulálódása, a nehezen kimondható hideg érzés átfogó szorongása, egy olyan pillanat, amikor még látás sincs, csak érzékelés, átélés. Az első és harmadik szakasz (a középük ékelt másodikkal ellentétben) a nappal eseményeiről szól, valamiféle tudatos megfigyelés („borotvát vizsgálgatva”) produktuma, karteziánus tapasztalat keretébe épül, és valamiféle egyszeri jelleg érződik benne (ott és akkor jelent meg Isten).

A második és negyedik szakasz más természetű Isten-élményt bont ki. Egyrészt a megjelenés (mely Isten saját döntése) itt már *meglátás* lett, azaz meghatározó benne a beszélő szerepe, Isten a beszélő tapasztalata, egy személyes készség, képesség révén kap realitást. Aztán az isteni jelenlét itt már nem egyszeri esemény, hanem gyakori történés („igen sokszor láttam”), a transzcendencia egyedi élményből napi gyakorlattá vált. Isten

¹¹ Lacan, Jacques: „Agressivity in Psychoanalysis”. In: J. Lacan: *Écrits – A selection*. New York: W. W. Norton, 1977, 8–29.

megjelenése a tárgyi világ eseménye volt, meglátása viszont már én kérdése. Benne, a beszélőben, a mindent látó, érző személyességben válik Isten (az „Őt én” viszonyban) látottá, ténylegessé, valóságossá. Ez a pillanat is egy rés, valamiféle alakulás a létben, amely semmi mást nem mond, mint hogy van valami, van valaki, létezik valami személyes szubjektív esszencialitás, amelyre a legjobb szó: Isten. Végül, az első és harmadik szakasz megjelenés képétől eltérő legfőbb tapasztalat az, hogy a létezés ilyen természetének a felismerése egy *sajátos érzékelési pozícióban* történik: a narrátor, az „én” az álom és ébrenlét közötti állapotban van, olyanban, amely már levált a mindennapi nappali rendjéről, de még nem merült el az álom kaotikus, személyes mélységében. Ez az a pillanat, amikor az ember valamiféle hipnotikus állapotban tartózkodik, amely lehetővé teszi a betekintést a szubjektum mélységeibe, azokba az elsődleges belső strukturálódásokba, amelyek önmagunkat, én-ideálunkat alkotja, de elkerüli azt, hogy belépjen e mélységbe, hogy elveszítse a kontroll utolsó lehetőségét is. Ismerjük, a „látás” („nézés”, „mérés”) képzet centrális fontosságát József Attila későbbi költészetében, mely, rendszeresen visszatérő módon, a lét, a világ poétikai megértésének átfogó aktusát jelenti. Isten azonban itt nem kívülről meglátva, hanem belülről felfedezve jelenik meg, egy különleges, belső látás következményeként, valamiféle önismereti látás formájában, a világ (vagy a transzcendencia) nem eláraszt, nem birtokba vesz, hanem a fél-álom lebegő állapotában feltárul. Van benne valami Tereiziászból, a vak jós látásából, de a költő itt nem egy közösségi sors látnoka, hanem egy belső világ, konstrukció megformálódásának, önmaga kialakulásának hírnöke. Ez a bensőségéből származó Isten-látás eltér a biblikus hagyománytól is. Szent Pál az Ószövetség Isten-látását vetette össze a keresztény látással, a keresztényeknek mondja, hogy „ti nem kézzel tapintható hegyhez, lobogó tűzhöz, sötét felhőhöz, forgószelelhez, harsonazengéshez vagy mennydörgő szózat-hoz járultatok”, hanem „az élő Isten városához, a mennyei Jeruzsálemhez, az angyalok ezreihez” (Zsid. 12,18-23). Az ősi metonimikus Isten-látás Pálnál allegorikus, szimbolikus látássá válik, a tárgyi mögött ott a transzcendentális lényeg, a tárgyiséget pusztán véletlenszerűen magára öltő Isten helyett a megjelenés tárgya metaforikus-szimbolikus üzenetként épül fel. József Attila istene mindkettőtől eltér, egyrészt a személyes mélységéből alakul, másrészt a tárgyak nem-szimbolikus természetéből, a metonimiák teremtette tárgyi párhuzamok, összefüggések titokzatos üzenetéből formálódik meg.

A negyedik szakasz ismétli a második pozícióját, de (negatívan) visszareagál a harmadik „vizsgálódására”, mely valamiféle gondolati viszony volt („Gondolatban tán nem is hittem”), de itt most, ebben a másfajta állapotban,

egy racionalistól eltérő tapasztalati modalitásban érvénytelenedik és egy újabb életesemény (a „megfáradt ember”¹² tapasztalata) jelöli ki a transzcendencia lét-helyét. Ezzel egy elég határozott kontraszt is megformálódik, a racionális én és a pre-racionális élmény személye között. A nappali, tudatos én nem hívó („Gondolatban tán nem is hittem”), vele ellentétben a racionalitás, a szó előtti élmény viszont tartalmazza a transzcendencia sejtését. Újra jellemzően metonimikus a képi építkezés: a zsákhordás a valódi személyes élettörténet része, és majd a *Szabad ötletek*... „én cipeljem a zsákot és menjek a boltba is” soraiban tér vissza.¹³ A pihenő, fáradt ember természetesen ugyanúgy valamiféle hipnotikus, köztes állapotban van, mint az elalvás előtti pillanat embere, és itt is van valamilyen különös, nem szemmel való látás, hiszen azt írja, hogy „[A] testem akkor is őt látta”. A test látási képessége, mely független szemtől, sőt ellentétes avval, egyszerre lehet belső (szomatikus, erotikus) és külső (a bőrön át történő) érzékelés, de mindenképpen egy diffúzabb, ösztönibb, ősi, materiális alapú felfogása a világnak.

Az első négy szakasz a megjelenés és meglátás eseményének két eltérő útját jelöli ki. E kettő, az intellektuális és a belső testi és félalombeli érzékelés juttatja el az isteni elv működésének a megértéséhez. De nagyon különös cserék történnek, mintha a beszélő a szelf, amelyben Isten artikulálódott, maga válna istenné. Olyan valaki lett, aki mindentudó, még az Istent is kiismeri, és ezzel együtt omnipotens is: „Most már tudom őt mindenképpen, / Minden dolgában tettenértem.” Figyelemre méltó az is, ahogy megfordul a szokásos logika, nem ő szereti Istent, hanem Istennek van oka szeretni őt anélkül, hogy ő valamilyen felelősséggel, viszonzással tartozna neki. És ami igen lényeges: *a szív* a helyszíne ennek az isteni tettnek, az a „tisztá szív”, amely ennek a tettnek nyomán, a szereteten keresztül telítődik, formálódik. Jellemző, hogy a vers egy korábbi változatában még az szerepel, hogy „[T]ettenértem a kedvesemben”, aki persze éppúgy valamiféle tükör, amely a személyt teremti, de valószínűleg egy másodlagos, későbbi tükör: az elsődleges tükör (az a bizonyos „tükörstádium”) a saját szívben ennek általa vágyott, félt, akart tükörképekkel való telítődésében rejlik. Ugyanez a téma kerül majd elő a 3. vers elején, csak ott megfordul a szeretet, ő szereti Istent, és ő foglalja el Isten szívét.

A vers isten-koncepciója nem vezethető vissza a büntető-szabályadó, igazodást elváró ödipális képzetre. Valami sokkal ősi, eredetibb lelki játszma-

¹² Az 1924-es *Megfáradt ember* című vers nemcsak ezt az átmeneti tudatállapotot érzékelte, hanem már megtaláljuk benne a békés teljességet és a karaj kenyeret is: „A békességet szétosztja az este, / meleg kenyérből egy karaj vagyok”.

¹³ Vö. Stoll Béla jegyzetével. In: Stoll Béla (szerk.) *József Attila összes versei III. Jegyzetek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 138.

ról hallunk, egy belső, eredeti egység emlékeről és főleg ennek az egységnek eltérő lépésekben, eseményekben realizálódó megbomlásáról. A megbomlás azonban nem negatív (bár a borotva kép sugall ilyesmit), sokkal inkább az ön-artikuláció szükségszerű, építő grádicsairól van szó, valaminek a felismeréséről, amelynek megnevezése, képzetté formálása az én sokféle elemét egy bizonyos konstrukcióba szervezi. Freud egy 1914-es tanulmányában gondolkodott el azon, hogy a valóban meghatározó (a tradíciójából, eredetének tudatosításából formálódó) ödipális karakterképzés mögött, előtt milyen személy-konstrukció vehető ki a szubjektum kialakulásának folyamatában. Abból indult ki, hogy „az énhez hasonló egység nincs kezdetől fogva jelen az egyénben, az énnel ki kell fejlődnie”¹⁴. Létezésünk első fázisa (egy olyan periódus, amelynek tudattalan nyomait persze később hordozzuk magunkban) autoerotikus, egyfajta vágyteli ön-megélés, egy önmagába záródó energia-teljesség, amihez képest „valaminek, valamilyen új pszichés cselekedetnek”¹⁵ (versünkben a megjelenés, a meglátás és a tettenérés hármásának) kell történnie ahhoz, hogy létrejöjjön a primer narcizmus, személyességünk első konstrukciója. Ez a primer narcizmus még nyelv előtti, valamiféle tiszta dinamika („tiszta szív”). Imént elemzett versünk kutatása valahova ide nyúlik vissza, a „tettenértem” energiájához, mely a szelf mélyén, a szívben állandó dinamikaként, működésként fogható fel. Ez a mindig jelen levő, mégis mindig rejtőző (tudattalan) személyesség az, ami a félálom állapotában megjelenik, az, ami láthatóvá válik, majd aktivitásában érzékelhető lesz. Az önteremtődés folyamatában egyfajta belső idegenség, láthatóság artikulálódik, amely egy Másik homályos érzetét hozza. Pontosan a Másik nyelv előttisége miatt, energia-természete miatt nem rendelkezik a nyelvbe időt és teret rögzítő kereteivel, a végességgel, a korlátozottságba írottassággal, és ezért olyan képzzel alkot hatékony metonimikus párhuzamot, amely a kultúra, a tradíció készletében Isten képzetéhez kötődik. A ciklus első verse e képzet megjelenését, meglátását, a belső feltárását artikulálja, a következő versek ennek a saját Másiknak a cselekedeteit, természetét kutatják. Érdemes figyelni arra, hogy a Másik megjelenésének lépései a befogadó szelf egyre erősebb aktivitását jelzik. A megjelenés még valami külső erő jelentkezése, ezért van benne határozott agresszivitás. Korábban Lacan tanulmányát idéztem, aki egy szemináriumán tért vissza az agresszivitás és agresszió különbsége kapcsán e kérdésre. Az agresszió romboló aktus (ezt idézi a borotva kép), az agresszivitás átfogóbb, „egy egzisztenciális cselekvés, amely egy imaginári-

¹⁴ Freud: A narcizmus bevezetése. In: *S. Freud Művei VI. Ösztönök és ösztönsorsok*. Szerk.: Erős Ferenc. Filum, Budapest, 1997, 20.

¹⁵ Uo.

us viszonyhoz kapcsolódik¹⁶, egy átfogó attitűd, amelyben realizálódik az, hogy a primer szelf megteremtődése egy ilyen elfoglaláson, betelepedésen keresztül történik. Megszáll minket Isten, hogy aztán a tettenérésen keresztül mi foglaljuk el az ő képzetét.

Az 1925-ös ciklus második verse már a jelen lévő Istenről szól, de a versben nem szerepel az Istent (önmagában) látó, tettenérő beszélő: a költő a lírai narratíva mindentudó, mindent-látó személyeként kikerül a történetből, mintegy felülről, isteni pozícióból figyeli a világban tébláboló Istent és annak találkozását a környező valósággal. A versi „valóság” emberei kisgyerekek (golyóznak, a hideg földre leülnek, vigyáznak vagy éppen nem vigyáznak a tiszta cipőre stb.), ők semmit sem látnak Istenből, játszanak és próbálnak beilleszkedni az adott, a felnőtti világ rendjébe. Az etikai, a szimbolikus peremén léteznek. E különös társas világ másik végpontja a „ténfergő” Isten, ő az igazi téma, a vers Isten mineműségéről gondolkodik. Ezért sincs egymásra reflektálás, nincs kommunikáció, a gyerekek nem veszik észre Isten jelenlétét, nem egy vele kapcsolatos etikát követnek, Isten sem nekik ad utasításokat, hanem a környezet elvárásai és a gyerekek között van, mintegy kikerülhetetlen realitást, magától értetődővé formáló lét-kontextust teremt az együttélés, beilleszkedés szükségletei és a gyermeki vágyak között.

Ez a ténfergő Isten kétségtelenül Nietzsche utáni meg Ady utáni, de még sincs benne *A Sionhegy alatt* elkeseredett gyökértelensége, isten-halála. Talán egy egész modern párhuzam: Wim Wenders *Berlin felett az ég* című filmjében volt így egymás mellett az e világi ember és a transzcendens létező. Isten nem ödipális hatalom (vagy nem az ödipális hatalomvesztés szomorú áldozata), hanem pontosan a „ténfergő” kifejezéssel jelezve: a fragmentált, partikuláris gyermeki élet-elemek és a hasonlóképpen véletlenszerű szimbolikus elvárások között van, nem parancsol, csak közvetíteni igyekszik, és ha muszáj valamelyiket felvállalni, akkor mindenképpen a gyermeki világ mellé áll. Ha megfigyeljük a jellemzőit, igen különös Isten-figurát találunk. Semmiféle önreflexivitással sem ren-

2.

Hogyha golyóznak a gyerekek,
Az Isten köztük ott ténfereg.
S ha egy a szemét nagyra nyitja,
Golyóját ő lyukba gurítja.

Ha hideg a föld leheverni,
A Napot nagy felhőkbe rejti
És meg-megráncigálja fürtünk,
Úgy mondja meg, hogy le ne ülünk.

Ő sohase gondol magára,
De nagyon ügyel a világra.
A lányokat ő csinosítja,
Friss széllel arcuk pirosítja.

Ő vigyáz a tiszta cipőre,
Az uccán is kitér előre.
Nem tolakszik és nem verekszik,
Ha alszunk, csöndesen lefekszik.

Hogyha a jóság csak bút hozhat,
Akkor megenged minden rosszat.
S ha velünk mégis találkozik,
Isten sohasem csodálkozik.

¹⁶ Lacan, Jacques: *The Seminar of Jacques Lacan, Book I*. New York, W. W. Norton, 177.

delkezik („sohase gondol magára”, „sohasem csodálkozik”), nincs saját énje, pedig Isten egyébként az abszolút önreflexivitás, a „Vagyok, aki vagyok”. A második vers istenében azonban már nincs semmi abból a fennálló, Isten nélküli világba történő agresszív, célzott behatolásból, ami az első vers első és harmadik szakaszában érzékelhető volt. Az ödipális Isten mindig céllal teli, tudatos, olyannyira, hogy ő maga a cél, az abszolút, mindent kizáró önreflexivitás, akihez a hívő ember csak igazodni, könyörögni tud. Itt meg mintha maga sem tudná, hogy ő mire való (hisz „ténfereg”). Egyfajta anyai szeretettel is működő apa-figuráról van szó, semmiképp sem arról a büntető apáról, aki majd 1935-től válik kínzó jelenlétté és hiánnyá, hanem egy nem-beavatkozó, gondoskodó, láthatatlan valakiről. Isten léte egyszerűen csak ki-árad a világ dolgaira. Nincs követendő etikája sem, hiszen „[H]ogyha a jóság csak bűt hozhat, / Akkor megenged minden rosszat”, Isten nem választás a jó és rossz között. Itt mondatik ki egy dolog, a legnagyobb negatívum: a „bű”, a melankólia. Ennek felszámolása érdekében még a rossz, az etikai negatív is elfogadható Isten számára. A melankólia pedig a szelf-konstrukció azon a korai helyzetében keletkezik, amikor a még heterogén vágy-viszonyok uralta személy felfedezi önmagában a Másik tükröző, teremtő fontosságát, és azt, hogy ez a Másik igen veszélyes módon képes ezt az általa kivetített vágy-energiát magával vinni, és a személyt egy megállíthatatlan, negatív ön-reflexióban egyedül hagyni. A jóság minden bizonnyal a veszteség csendes elviselése lenne, a „feloldhatatlan gyász az anyai tárgy iránt”.¹⁷

Ezek a minőségek meglehetősen jól jelzik azt a pozíciót, amelyet ez a szelfben magában született, belső tapasztalatból kikövetkeztetett Isten elfoglal. A költő a személyesség egy ekkoriban felfedezett, és lényege szerint heterogén, összevissza rétegének szeretne ezzel a képpel egyensúlyos, stabil konstrukciót adni. Ez az ödipális előtti identitás azonban nem fejezhető ki, nem mondható ki, de megállíthatatlan kísérletek történnek arra, hogy betöltődjön. Ez a vágy a betöltésre, kikerekítésre áll amögött is, hogy ugyanaz a vers azonos formában, azonos tartalommal annyiszor megíródik (már ebben az első versciklusban is a harmadik és negyedik vers majdnem azonos logikájú). A megtalált prosopopoeia, az antropomorf képi konstrukció (az Isten figurája meg a szív szimbóluma és az ezekre tapadó képsor) azonban sohasem végleges, sohasem lezárható, ezért újra és újra kísérletet kell tenni a kikerekítésére. De az alapvető szelf-struktúra mindenkor lételemi felépülésének sajátos pszichológiai és retorikai stratégiája van: a másik, Isten „nem szükséglet tárgya és nem is a vágy tárgya”¹⁸, egyszerűen ott van a beszélő

¹⁷ Kristeva, Julia: On the melancholic imaginary. In: Rimmon-Kennan, Sh. (szerk.) *Discourse in Psychoanalysis and Literature*. Methuen, London, 1987, 104–123.

¹⁸ Kristeva, Julia: *Tales of Love*. Columbia University Press, New York, 1987, 36.

mellett, mint saját ideált vázoló tükör, a keresett saját koherencia fantáziában szerkesztett reflexiója. Vagyis minden metaforikus elvárás, vágyteljesülés előbb-utóbb metonimikus folyamatként realizálódik, a megnyugvást hozó teljesség, lezárás helyett keresés, valahova lépés, a világ ilyen, majd olyan dolgai felé fordulás lesz uralkodó. Ez a lelki-retorikai aktus a primer identifikáció, mely az imaginárius szintjén, a tükör-stádium felépülése, lezárulása idején, a határon történik. A második vers a mindentudó narrátor rajza, egyfajta fenomenológiai kép arról, ahogy a gyermeki szubjektivitás ennek a kívülről jelentkező jelölőnek, névnek (Istennek) vonatkozásában megformálódik. Kristeva a gyermek-anya kettős mellett, azt felbontó „harmadiknak” nevezi ezt a vonatkoztatási csomót. Érdekes, hogy József Attila ilyen istenes verseiben teljes mértékben hiányzik (elfojtódik) az anya figurája.

Előrébb tart az életkorban a *harmadik vers* földi szereplője: talán egy kamaszkorú gyerek, vagy még inkább egy a kamaszkorba visszatért felnőtt lehet. Az „ember-Isten” viszony jelentősen átalakul, pontosabban ez is továbblép a személyesség kibontásának útján, és centrumába immár az identifikáció kerül, az a kérdés, hogy az Istenképzet milyen módon járulhat hozzá önmaga megteremtéséhez. A váltás egyik jól érzékelhető jellemzője a megszólítás aktusának megjelenése, sőt domináns, a vers első sorába helyezése. Ezzel az egész versre érvényesül egy szoros, érzelmekkel teli reláció vágya, mely az előző két vers Isten-ember viszonyában még nem létezett, azokban még egyfajta fenomenológiai távolságtartás uralkodott. A megszólítás már nem a látásra, ismerésre, tettenérésre vonatkozik, hanem az intenzív, de igazából teljesen definiálatlan általánosságú szeretetre épít. („Istenem, én nagyon szeretlek, / Én szíve lennék a szivednek” az első két sor). Az identifikáció aktusa (a szívek összekapcsolása) azonban – a szeretet feltétlenségével szemben – már feltételes módba került. Nem tény, hanem vágy egyfajta isteni bizonyosság, biztonság megszerzése, kikölcsönzése, illetve átadása iránt. Ebből az indulatátételes odafordulásból bomlanak ki a vágyott, feltételezett együttlétek lehetőségei, az identifikáció potenciális terepei, teremődik meg a

3.

Istenem, én nagyon szeretlek,
Én szíve lennék a szivednek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
Segítnék kiabálni néked.

Hogyha meg szántóvető lennél,
Segítnék akkor is mindennél.
A lovaidat is szeretném,
Szépen, okosan vezetném.

Vagy inkább ekeszarvat fogva
Szántanék én is a nyomodba.
A szikre figyelnék, hogy ottan
A vasat még mélyebbre nyomjam.

Ha tanár lennél, én ügyelnék,
Hogy megtanulják jól a leckét.
S odahaza a sok tanítvány
Dolgozatát is kijavítanám.

Nem zavarnálak ennél, annál,
Tudnám én jól, mire mit adnál.
S bármi efféle volna munkád,
Velem azt soha meg nem unnád.

Ha nevetnél, én is örülnék,
Vacsora után melléd ülnék.
Te az én szívemet elkérnéd
S én hosszan, sok szépet mesélnék.

személyesség, hiszen „a szubjektum annyiban létezik, amennyiben azonosul egy ideális másikkal, aki a beszélő másik, a másik annyiban, amennyiben beszél”.¹⁹

A „nagyon szeretlek” persze szerelmi vallomás. A szerelem a pszichoanalízis retorikai-poétikai elemzése szerint egy belső kép, struktúra (az én-ideál) kihelyezése, kivetítése egy másik személybe, egy olyan aktus, amelyben az én-ösztönök és a tárgyösztönök egyébként eltérő iránya, érdeke hirtelen egyetlen centrumra koncentrálnak. Az én-ideál ilyen kihelyezése azonban veszélyes, mert a metaforikusan átélt azonosságról, elválaszthatatlanságról kiderül, hogy végül is mindig metonimikus kapcsolat, azaz az egyik ember a másik mellett van, összeolvadni egymással nem tudnak, és az élet narratívája (a metonímia mozgásba lendülése) mindig fenntartja és gyakorolja a látszólag stabil metaforikus viszony metonimikus megbomlásának a lehetőségét. A metaforikus áttétel centruma a szív, a szívek azonossága, cseréje. Ez azonban csak a szeretet kölcsönösségének általános vágya, semmiféle részletesebb tartalma sincs. A metaforikusságot az is korlátozza, hogy Istenről semmit sem tudunk, nem szeret, igaz, nem is büntet, nem követel, nem is ad. Az apa-figura itt sem ödipális, hanem ennek a sokkal korábbi személyességnek az alakja, ez emléke a minket kiképző talán legkorábbi párhuzamosságnak, az „első és legjelentékenyebb azonosítás ez, mégpedig a személyes előidőbeli apával”.²⁰ A metaforikusságot felülírja az is, a vágyott azonosulások nem isteni relációhoz illőek. Kétségtelen, létezik biblikus párhuzama annak, ahogy a költő a versben felajánlja segítségét Istennek, de itt ez a gesztus jelentősen más mint a zsoltárok ilyen szándéka. Melczer Tibor a Szenci Molnár Albert fordította CXXVI. és CXLVII. zsoltárra hivatkozik.²¹ József Attila azonban csak a beszédmódot, a formát veszi át, sőt bizonyos értelemben egy ironikus szöveg-paródiát szerkeszt. Az isteni szerepek ugyanis egyáltalán nem isteniek, olyan metonimikus narratívák, amelyek a költő életéből szakadtak ki, de mint a „nappali maradvány”-ok a pszichoanalitikus álomfejtésben, üzenetük nem definiálható metaforikusan, szimbolikus referenciával (szemben a zsoltár elemeivel, amelyek mind valamilyen szimbolikus értelemmel súlyosak), mintha véletlenül kerültek volna be ebbe az egyébként oly fontos isteni tevékenységbe. Igen profán dolog Istent mint egyszerű rik-

¹⁹ Kristeva, uo. 35.

²⁰ Freud, Sigmund: *Az ősvallami és az én.* Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1991, 38–39.

²¹ Melczer Tibor: „Mindenkor idejük van a zsoltároknak”. Szenci Molnár Albert és József Attila. In: *„Föl a szívvel...” Az istenkereső József Attila.* Szerk.: Sárközy Péter. Szent István Társulat, Budapest, 2005, 173. Melczer a következő részletet idézi: „Törredelmes szíveket meggyógyít, / Sérelmes lelket ő megennyhít, / Békötözi ő a sebeket. / Az csillagokat megszámlálja / És azoknak számát jól tudja...”

kancsot elképzelni, talán jobban mondható szántóvetőnek (de ennek sincs szimbolikus üzenete, pedig a Bibliában van ide kapcsolható példabeszéd), és újra teljesen metaforátlan Istent tanárnak elképzelni, olyanak, aki dolgozatokat javít, meg kikérdezi a leckét. A képek, példák, amelyek pedig a beszélő és Isten azonosulásának az útját, lehetőségét rejtik, nem annyira a személy hitbetéréséről, mint inkább Istennek ebbe a világba, a beszélő világába történő „elkóborlásáról” szólnak. Különösen világos mindez akkor, ha összegyűjtjük az isteni foglalkozások partikuláris, költői forrását. Tudjuk egy 1928-as, a *Társadalmi Lexikon* számára írt önéletrajzból, hogy a költő „volt hajósinas, rikkancs, házitanító, bankhivatalnok, napszámos”²², tudjuk a Diáknyomorenyhító Akcióhoz beadott kérvényéből, hogy „[v]oltam: házitanító, rikkancs, hajósinas, kövezőinas, [...] kukoricacsósz, költő, műfordító, kritikus, kifutó, kávéházi kenyeresfiú, zsákhordó...”²³ Aztán az Erdélyi Helikon 1930. januári számában megjelent önvallomásában olvashatjuk, hogy „[s]zül. 1905-ben Budapesten. Rikkancs, hajósinas, kenyeres, borfiú, kukoricacsósz, házitanító [...] tanárjelölt”.²⁴ De még az 1937-es *Curriculum vitae*ben is az van, hogy „[k]ukoricacsósznak, mezsei napszámosnak mentem Kiszomborra és házitanítónak szegődtem el”.²⁵

Ezek az életrajzi materiák egészen mások, mint a zsolttárok ajánlatai, az egykori ember léte, foglalkozása centrumát ajánlotta Istennek, József Attila, a fiatal, öntudatos költő viszont foglalkozásától teljesen független, periférikus tetteket említ. Ezek a cselekvések, együttműködések nem forrásai egy bizonyos hitnek, hanem megfordítva, dekonstruktív fragmentumok, amelyek egy heterogén belső élmény metonimikus jellegű szabad asszociációiként bukkannak fel és tapadnak rá, adódnak át egy másik sokkal testetlenebb belső érzésre, a szelf egy bizonyos vágyformációban artikulálódott konstrukciójára.

A segítségpéldák szempontjából nem érdektelen, hogy az 1928-as *Istenem* című versben, amely ennek a 3. versnek az átírása – több más dolog mellett, amire még kitérek – megváltozik a foglalkozások sora: a tanár helyett egy még kevésbé isteni, de ugyancsak a személyes élettörténet véletlenjei közül származó foglalkozás, a csósz kerül be harmadiknak. Valószínű, a három segítség így poétikai szempontból homogén lett: a rikkancs, a szántóvető, a csósz mind valamilyen behatolás, a világ megalakítása, a hír, az újság eljuttatása, a varjak tömegének elzavarása és a föld testének feltörése. A kép ilyen átfogó alakja, hangulata kapcsolja versünket az első vers Isten megjelenéséről szóló részének átfogó (fennállóba való behatolást jelző) tendenciájához.

²² József Attila *Összes Művei IV.* Szerk.: Fehér Erzsébet és Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 19.

²³ Uo. 20.

²⁴ Uo. 21.

²⁵ Uo. 36.

A harmadik vers a „nagyon szeretlek” állapotától jut el a „hosszan, sok szépet mesélnék” cselekvésig. Ezzel párhuzamos az, hogy a beszélő a második sorban felajánlja szívét, Isten pedig az utolsó előtti sorban elkéri a szívét. Az azonosulás totális, pontosabban az lenne, ha nem feltételes módba lenne minden fogva. Nem tudjuk, hogy az előidejű apa vajon igényt tart-e az azonosulásra, a tiszta, szeretettel teli szívre, kell-e neki a többféle segítség, mellé lehet-e ülni? A vers 1928-as verziója kapcsán látjuk majd, hogy pontosan a nyitó és záró sorpárok átalakításával alapvetően megváltozik a vers üzenete, visszavonódik az itt még meglévő totalizáló gesztus. Mindennek ellenére az identifikáció felvetése, centrumba állítása jelentősen továbbépíti az Istenképet. Persze egy igen archaikus identifikációról van szó (hisz semmit sem tudunk annak, azaz az Isten-kvalitásokról a tartalmáról), „a szerető örület hipnotikus állapota különös tárgyra alapul: amit inkorporálok, az az, amivé leszek, itt a birtoklok igazából a vagyok, nem egy tárggyal azonosulok, hanem valamivel, ami modellként kínálja nekem önmagát”.²⁶

4.

Én már fiatalember lettem,
A boltba gyerek megy helyettem.
De ha Néki valami kéne,
A boltba én futnék el érte.

Fütyörészve a szép időben,
Esernyő nélkül az esőben,
A kocsúton lenn szaladnék,
Magamra kabátot se kapnék.

De az autót frissen, fűgén,
Ha nem is töfföl, kikerülném.
Hisz ha valahogy elgázolna,
Hiába mentem én a boltba.

Megválogatnám a portékát,
Ahhoz mennék, ki olcsóbbért ad.
S mielőtt akármit elhoznék,
Hosszan, sokáig alkudoznék.

Aztán, hogy Néki odaadnám,
Jó kedvét meglátnám az arcán.
Szeme csillogna, megköszönné,
Mást nem is küldne boltba többé.

Az 1925-ös ciklus *negyedik verse* újra előrébb lép az időben, a beszélő életkorában, fiatal felnőttől, „fiataleberről” van szó, a gyermek, aki eddig központi szelf-figura volt az Isten-szeretben, most lecserélődik („A boltba gyerek megy helyettem”). Az ember-Isten-viszony tartalma, modalitása is más ebben a versben, nem szeretetviszony, nem az identifikáció a meghatározó kérdése, mint az előbbinél. Nincs megszólítás sem, és a narratív pozíció is más: a lírai történetet maga a részt vevő személy mondja el. De talán még fontosabb, hogy a kooperatív viszony, az identifikáció kölcsönösségi relációja is átalakul, Isten a tekintélyes, fölérendelt (igaz, egy csomó iróniával, egyáltalán nem vallásos komolysággal), a beszélő pedig a szolgálatkész személy. A negyedik versben kiépülő ember-Isten-viszony a (hegeli értelemben vett és Lacan által tovább értelmezett) úr-szolga²⁷ relációt vezet be. A szolgálat (mely persze nem nagyszerű hitbéli tett, hanem csak annyi, hogy a boltba leszalad valamiért) valamiféle ajándék, felajánlás az Úr vágyának kielégítésére. Itt is, akárcsak az

²⁶ Kristeva: *Tales*, i. m. 25.

²⁷ Ennek a fogalompárnak szelf-képző funkciója van, erre később még visszatérek.

előző versben, a szöveg java része feltételes módú, egy fantázia, a „mi lenne ha” játéka.

Részletes történetet olvashatunk arról, hogy önmagát nem kímélő sietéssel, mégis vidáman menne át az utcán, majd válogatna az áruk közül, miközben a jóisten otthon ülő nagypapaként várja vissza. A szolgálat tehát itt is nagyon profán célú, nincs benne semmi transzcendencia, a mindennapi élet apró, véletlenszerű eseményéről van szó. Mégis ennek is van személyes materialitása: a téma vagy tíz év múlva a *Szabad ötletek*ben íródik újra, nyilvánvalóan egy elem a beszélő traumatikus életeseményei közül: „én lementem volna a boltba, ha a mama nem küldte volna vissza oly sokszor, amit hoztam, ez nagyon megalázó volt, hiszen én magam meg kellett ott hogy nézzem, jó-e az árú, aztán én, ha már elfogadtam, hogyan vigyem vissza”.

A tízévnyi távolság ellenére ugyanarról az emlékről van szó, csak az egyik sikertelen volt (nem okozott örömet), a másik, legalábbis a fantáziában, sikeres, mindkét résztvevőnek várhatóan örömet okoz. Nem biztos, hogy lényeges az, hogy itt egy férfi figuráról van szó, ott pedig a mamáról, a lényegebb inkább az, hogy a vágyak között felbukkan egy ilyen trend, mintha ez a „valakire vonatkoztatva vagyok” gesztus lenne a lényeg. A szelf-artikuláció eltérő alkalmi (de nem szimbólumai) ezek, olyan történetek, amelyek váratlanul kaptak személyes indulati töltést, és így is (apai módon) meg úgy is (anyai módon) használhatók voltak.

A történet ráadásul vidám és főként ironikus hangulat az isteni szolgálat nagyszerűsége és a mindennapi tennivalók, dolgok, események aprósága között egészen addig a „bölcességig”, hogy azért vigyáz magára, mert „ha valahogy [az autó] elgázolna, / Hiába mentem én a boltba”. Az ironikus attitűd átírja, játékosá teszi az isteni szolgálat korábbi gyermeki elemét, és valami könnyed távolságtartást is felépít, amely az előbbi versben még nem vagy sokkal halványabban volt jelen (ott még feltétlen módon, gyermekien kapaszkodik az isteni kapcsolatba, és legfeljebb a közös tennivalók jellege tartalmaz ironikus viszonyt). A 3. vershez hasonlóan itt is a beszélő személy a tárgyak, dolgok közé történő behatolásban, a világ manipulálásában segít az Istennek, de itt már minden szimbolikus-metaforikus hangulat eltűnik a szolgálatból, a boltba lefutás a mindennapi élet tisztán narratív, metonimikus komponense. Ironikus a vers zárása is, a lelkes alkudozás, gondos válogatás után hozzá érkező áru láttán a boldoggá tett Isten végleg elkötelezi magát a költő mellett: „Mást nem is küldne boltba többé.” Az elkötelezettségazonosulás azonban itt sokkal racionálisabb, mint a 3. vers „nagyon szeretlek” pozíciója. Nem a szívek összeolvadása áll a középpontban, hanem az arc és a szem, ez a tükrös, egymás felé forduló viszony ellenére is megtartja a távolságot, különbséget a két személy között.

ISTEN

Én az Istenem úgy szeretem,
Hogy a szívemet földbe vetem,
Megérik, akkor learatom,
Fölösét pedig másnak adom.

Meg is köszöni, akárki az,
Akárha huncut, akár igaz,
Ha mindörökre, ha csak percre,
De az Isten fölébred benne.

Ha lány az, hozzákomolyodva
Rongyos kabátom megfoltozza,
Hogyha meg ember, csak megállít
Ki is kísér az ajtajáig.

Ha éppen főzik az ebédet,
Ottan marasztlnak várt vendégnek
S ahol az asszony sose hamis,
Meghívnak ott még máskorra is.

Aztán csak amikor dolgoznak,
Rólám is el-elgondolkoznak.
S hogy munkaközben megpihennek,
Erejét érzik a szívemnek.

Nem csinálnak egymás közt mozit,
Bennük már Isten álmodozik,
Álmodik tágas, erős égről,
Kicsiny fiának nagy szivéről.

1925. jún.

Formában azonos, tematikában azonban egészen más az 1925. június 2-án megjelent *Isten* című vers, mely nagyon sok elemében a *Tiszta szívvel* továbbírása ezen új tematikán belül. A „szívemet földbe vetem, / Megérik, akkor learatom” a korábbi vers utolsó képeinek a folytatása, és a *Tiszta szívvel* hangulatát követi a falusi, szegényember tematika is. De a vers zárása már egy másik, sokkal későbbi verset idézhet fel: a *Falu* sötét, álommal, titokkal teli terei (a szubjektumok metonimikus párhuzamai), egy világ, amelynek peremén (ott, ahol később a költő a falu szélén, a dombon) most Isten álmodozik.

E vers kapcsán érdemes felidézni a szív-kép szerepét verseinkben. A szív megjelent a négyes ciklus első versének a végén („Tettenértem az én szívemben”), aztán ugyanennek a ciklusnak a harmadik verse elején és végén („Én szíve lennék a szivednek”, illetve „Te az én szívemet elkérned”). Újra felbukkan az 1925. júniusi *Isten* kezdő és záró képeiben, mégpedig előbb és kicsit később a saját szív értelmében („szívemet földbe vetem” és a vers vége felé: „Erejét érzik a szívemnek”), ezt Isten a maga transzcendens szintjén megismétli, mert „Álmodik tágas, erős égről, / Kicsiny fiának nagy szivéről”. Ez utóbbi kép már egyértelműen szimbolikus pozícióban van, a Szent Szívről van szó, azonban ez is igen furcsa szerkezetű: Isten az emberek szívében lakik, álmodik, és a Szent Szív ebben az álomban jelenik meg. A többi szív-kép másfajta, sokkal materiálisabb, olykor egész abszurd („földbe vetem”) és (már csak a szív kép kulturális hagyományának kizárhatatlansága miatt) mindig érinti, de nem artikulálja, nem vállalja fel a szimbolikus-prosopopeikus pozíciót. A *Tiszta szívvel* meghatározó poétikai szerepe mindenütt érzékelhető, áttételesen ott van a *Kertész leszek* képei között is („magamat is elültetem”).

4) Az Isten-kép átalakulása

Külön tanulmányt érdemelne az a változás, ami 1925 nyara után történik az Isten-kép pozíciójában. Ennek első jele az 1925 novemberében Bécsben készült *Isten* című vers, amely nemcsak tematikusan, hanem formájában is eltér az év korábbi ilyen verseitől, de megőrzi, ismétli a címet, ezzel azt a tö-

rekvést, hogy a költő egy olyan belső élmény poétikai megragadására törekszik, amely legjobban a transzcendencia fenomenológiájával, az Isten-képzet kidolgozásával (az Isten kimondásával) artikulálható. E vers kapcsán a költő saját értelmezésével is rendelkezünk, mely egy 1925 végén Bécsből Jolánnak küldött levélben olvasható: „Lucy, ime új verseimből. Az utolsóra, erre különös figyelmet kérek: az aláhúzott hat sorra leginkább – nem hiszem, hogy valaha ember ilyen szépen és ennyire ki tudta volna mondani Istent: Nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban: szegény Adynak ehhez képest a leggyönyörűbb vergődő fohásza is csak szándék, csak szándéka, terve a kimondásnak, mikroszkóp alatt felboncolt csíra a Mindenség életéhez képest. Mert ebben a versben az egész mindenséget megfogtam és fölemeltem mint egy almát.”²⁸

A levélben azonban nemcsak a versről van szó, hanem önmaga alkotó energiáinak minősítéséről, egy olyan tettről, amely a mindenségre vonatkozik, azaz önmagáról, mint omnipotens ágensről, Istenről beszél. Ráadásul ez a poétikailag varázsolt mindenség (a hasonlat szerint) pontosan olyan, mint az a bizonyos alma, a bűnbeesés almája. A győzelem, az istenülés persze egy nagy előddel, egy apa-figurával, Adyval szemben történik. A lényegi különbség – József Attila szerint – a teremtő nyelv eltérő (lét)szintű használatában rejlik: Ady fohászkodik, beszél, szól, folyamodik Istenhez, ő, József Attila „kimond” (*Aussage*, mondja a filozófia), és ezzel a nyelvi aktussal teremt, éppen úgy mint Isten teremtett, mikor kimondta a világosságot. Két alapvetően eltérő nyelvi-poétikai aktusról van szó, az egyik odafordul egy apa-figurához, a másik átveszi az apa szerepét, a szó (az Apa Neve) kimondását, teremtő omnipotenciáját.

A vers szövegében (a levélben említett aláhúzást kiemeléssel jelzem) azonban nyoma sincs ennek az omnipotens, narcisztikus, tárgyteremtő hatalomnak. Az ott megjelenő ember-Isten-viszony és Isten-kép más jellegű, de eltér a pár hónappal korábbi versek irányától is. A centrumában az *arányosság* probléma van, a poétikai személy kicsisége és Isten nagysága, egy kiigazíthatatlan lét-különbség miatti panasz olvasható, vagyis pontosan az omnipotencia ellentéte lesz a konstitutív élmény. Tíz évvel később majd a *Szabad ötletek*ben kerül ez újra elő: „Öcsödön rossz volt / kellett volna két kis ló, kis nő, kis eke / kis ház, kis kutya, kis csikó, kis kasza, kis búza – / minden arányosan hozzám, mint ahogy minden / arányos volt a nevelőapámhoz [...] vajjon arányos-e hozzám most minden, ami van” (122–123.).

Az aránytalanág élménye mintegy tárgyiasan adódik, nem Isten nagy, hanem a tárgyai hatalmasak. A költő megszólítja Istent, pontosabban csak beszél

²⁸ Uo. 90–91. (József Attila József Jolánnak). A levelet először Stoll Béla közölte: *Magyar Könyvszemle*, 1977, 92–93.

ISTEN

Láttam Uram, a hegyeidet
S olyan kicsike vagyok én.
Szeretnék nagy lenni, hozzád hasonló,
Hogy küszöbödre ülhessek. Uram.
Odatenném a szívemet,
De apró szívem hogy tetszene néked?
Roppant hegyeid dobogásában
Elvész ő gyöngé dadogása
S ágyam alatt hál meg a bánat:
Mért nem tudom hát sokkal szebben?
Mint a hegyek és mint a *füvek*
Szíviükben szép zöld tüzek égnek
Hogy az elfáradt bogarak mind haza
találnak, ha esteledik
S te nyitott tenyérrel, térdig
csobogó nyugalomban
Ott állsz az utjuk végén -
Meg nem zavarlak, én Uram,
Elnézel kis virágaink fölött.

1925 nov. Bécs

hozzá, Isten semmiféle választ sem ad, a viszony jellemzője a válasznélküliség, az, hogy Isten nem lát, nem látja a hozzá szóló apró embert. De a „Láttam” igen hangsúlyos kezdő szava ellenére a költő sem lát, nem Istent látja (mint az első versben), hanem csak a tájat, a hegyeket. Ez azonban egy metaforikus természet, Isten nagyságának organikus-antopomorfikus tárgyasulása. És itt a természet és a személy is beszél: a költő „dadog”, a táj „dobog”, azaz az antopomorf természet átveszi az emberi szív hang- és cselekvés-karakterét (ez a csere majd a *Téli éjszaka* ellentétes, antopomorfból dezantopomorfba váltó második része elején történik újra meg). A beszélő és Isten természettel közvetített kapcsolata végül is az „ágyam alatt hál meg a bánat” sorral zárul, azaz minden próbálkozás valahol a melankóliához jut. Emlékezzünk, a második versben még azt olvashatjuk, hogy a melankólia kivédése még az isteni etika alól is felmentést hoz. Most nincs ilyen: marad a melankólia, ez az alapvetően istentelen²⁹, a megváltás lehetetlenségét állító érzés. A költő persze éppúgy eljutott valahova, mint ahogy a természet jelenségei

is, talán mindannyian ugyanoda: a halálba. Csak míg a természet szimbolikus dolgai útjának végén Isten áll, a beszélő nem jut el oda: Isten és ember nem ugyanazon a szinten léteznek: a költő nem fordul Istenhez, isten pedig „elnéz” felette. A lírai én ezért már kizáródik a világból, és elzáródik Istentől.

Érdekes továbbá az, hogy a poétikai beszédmód is más, eltűnik a korábbi metonimizáló stílus, a vers retorikáját a metafora, egy átfogóan antopomorf nyelviség uralja. Talán ez lehet az oka annak, hogy a vers nem kerül be a költő 1929-es kötetébe és a *Medvetáncba*, megjelenik viszont ez a hang- és képvilág a *Téli éjszaka* első részében bemutatott, áldozatként elmúló, alkonyi, nyárvégi, antopomorf világ hangulataként.

Lényegesnek tűnik az, hogy átalakul a transzcendens létező neve is. A vers címe ugyan *Isten*, de a vers szövegében a megszólítás már „Uram”, egy olyan szó, amely szigorú fölé- és alárendeltséget jelez. Lehet, hogy nem vé-

²⁹ Vö. erről Julia Kristeva elemzését Holbein *Halott Krisztus* című képéről és a kép Dosztojevszkijnél olvasható elemzéséről. In: Kristeva, Julia: *Black Sun – Depression and Melancholia*. Columbia University Press, New York, 1989, 105–138.

letlen és nem lényegtelen ez a váltás. Az „Isten” megnevezés valahogy fenomenológiai semlegességben tartotta a transzcendens létező tapasztalatát, ő volt az a bizonyos előidejű apa, akinek léte a szelf mélyén az én alakulásának előzményeként felsejlik. Az előidejű apa sejtése még nem jár alá- és fölérendeltséggel, egyszerűen csak megteremtődik a Másik érzése, és ennek mentén elkezdődhet az én konstrukciója. Az „Uram” már nem előidejű apa, nem a narcisztikus identitás komponense, hanem karakteresebb, kidolgozottabb, a nyelvhez közelítő viszony. Nem véletlen, hogy ennek a tapasztalatnak a kidolgozását, személyességgé váló szerepének felismerése Jacques Lacan³⁰ munkásságához kötődik. Lacan elvetette a személyesség inherens formálódásának elvét, és olyan struktúrákat keresett, amelyek (Freud primer narcizmus elvéhez hasonlóan) egy karakteresen kifelé, egy fantáziált Másikkal kötő viszonyba gondolja el az én megteremtődését. Ebben kifejezetten támaszkodik Hegel *A szellem fenomenológiájában* olvasható, a szelf önteremtődési folyamatát jelző „úr-szolga” viszony³¹ filozófiai elemzésére. Kojève Hegel-felfogásának centrumában áll az, hogy az ember önteremtődésének középpontja vágya elismertetése, a vágy másik által való vágyottsága, mely az emberek között halálra szóló küzdelmet indít el. Egy bizonyos ponton azonban olyan dialektikus kiegyezés jön létre, amelynek keretében az egyik mint Úr, a másik ember pedig mint szolga kezd el szerepelni. A szolga elismeri és kielégíti az úr vágyát (mint láttuk: lemegy neki a boltba), és legalább egy ideig feladja, szublimálja a sajátját. Azonban míg az úr léte tiszta önelvezet (és egy egzisztenciális holtpont), a szolgálé viszont állandó teremtés, munka, vágy-artikuláció. Az úr-szolga viszony „határ-eset, az imaginárius regiszter, amelybe helyeződik csak tapasztalatunk határaként jelenik meg [...] és egy másik síkon, a szimbolikus regiszterben definiálódik”.³² Valami ilyennek a tapasztalatát hozza ez a József Attila-vers is: az eddigi tisztán imaginárius, primer narcisztikus transzcendenciaképzet (az előidejű apa) itt vált át egy

³⁰ Nem szabad elfelejtenünk, hogy Lacan és József Attila kortársak voltak, sőt Lacan négy évvel idősebb volt költőnkél. Véletlen, hogy Lacan akkor, 1927-ben kezdte meg pszichiátriai működését, amikor József Attila Párizsban volt. A tükörstádium tanulmány ugyan közvetlen a háború után születik, de a háttérben meghatározó paranoia probléma már a harmincas években foglalkoztatja Lacant. 1932-ben szerez doktorátust a paranoia és a személyiségstruktúra kapcsolatáról írt dolgozatával, összehasonlítja a szürrealistákkal, és 1933-ban eljár Kojève Hegel-előadásaira, majd 1934-ben kezdi meg pszichoanalízisét.

³¹ Hegel és Lacan párhuzamának elemzését, a fogalom tükörstádiummal és agresszivitással való kapcsolatát lásd Wilfried Ver Eecke: Hegel as Lacan's Source for Necessity in Psychoanalytic Theory. In: J. H. Smith, W. Kerrigan (szerk.) *Interpreting Lacan*. Yale University Press, New Haen, 1983. 75–112. és Tamise Van Pelt: *The Other Side of Desire – Lacan's Theory of the Registers*. State University of New York Press, Albany, 2000

³² Lacan, Jacques: *The Seminar of Jacques Lacan*. Book I., i. m. 222–223.

szimbolikus felé ellépő új transzcendencia-élmény irányába (ezért jelentkezik a felfokozott hangulat a vers kapcsán az idézett levélben). A kettő persze nem egyszerű egymásutánosság (nem ilyen József Attila élményeiben és nem ilyen a mi tapasztalatainkban sem), hanem a két eltérő transzcendencia-imagóval jelzett két identitásforma folyamatosan tudattalanul egymásra reflektál, hol egyik, hol másik egy-egy mozzanata erőteljesebbé válik, azaz struktúra helyett a szelf mint dekonstruktív folyamat működik.

Az *Isten (Láttam Uram...)* abban lép tovább, hogy az úr-szolga viszonyra írja át a transzcendencia-élményt és a szelf-teremtés egy új poétikai síkját hozza ezzel létre, ellép a történelem, a társadalom, azaz a szimbolikus felé.

ISTENEM

Dolgaim elől rejtegetlek,
Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.

Hogyha meg szántóvető lennél,
segítnék akkor is mindennél.
A lovaiddat is szeretném
és szépen, okosan vezetném.

Vagy inkább ekeszarvat fogva
szántanék én is a nyomodba,
a szikre figyelnék, hogy ottan
a vasat még mélyebbre nyomjam.

Ha csósz volnál, hogy óvd a sarjat,
én zavarnám a fele varjat.
S bármi efféle volna munkád,
velem azt soha meg nem unnád.

Ha nevetnél, én is örülnék,
vacsora után melléd ülnék,
pipámat egy kicsit elkérném
s én hosszan, mindent elbeszelnék.

Az 1929 elején megjelenő *Nincsen apám se anyám* kötet csak részben és átalakítva közli a korábbi istenes verseket. Egyrészt az 1925-ben keletkezett hat vers közül a külön keletkezett utolsó kettő és a négyes ciklus utolsó verse is kimarad a kötetből, a ciklus maradék, 1-3. versét pedig összevonja, kettőre rövidíti a költő. A változtatások nemcsak technikai célúak (mint például a kötet terjedelmi korlátaiból adódó rövidítés kényszere), hanem tükrözik a poétikai eszmei átalakulásirányát. További jelentős változtatás az, hogy az 1929-es kötetben is és a *Medvetáncban* is egy új négyverses ciklus épül fel, melynek logikája, poétikai üzenete alapvetően más, mint az 1925-ösé volt. Az 1925-ös versek közül a második eleje és az első második része adja ki az 1928-as *Isten* című verset.

Jelentősebben átalakul azonban az *Istenem* címmel ellátott vers, mely az 1925-ös ciklus harmadik versének a részleges átírása. A változtatások talán három csomópontra koncentrálnak. Mint utaltam már rá, kikerült a foglalkozások közül a tanár, és helyébe a csósz került. Ez részben személys, materiális élettörténeti esemény, a fiatal József Attila tényleg volt csósz. Ez ugyanakkor igencsak nem isteni foglalkozás (a tanításnak sokkal több az allegorikus áthallása). Mintha a költő

tudatosan, dekonstruktíven törekedett volna az allegorikus olvasás kizárására, a vallási tradícióra visszavivő metaforizálás lehetetlenné tételére. Egyáltalán nem gyenge az ironikus mellékhang (mert hát hogy lehet a „fele varjat” zavarni?).

A másik lényeges változtatás az első két sor újraírása. A korábbi könyörgő, vallomások első sor („Istenem, én nagyon szeretlek”), az Istenhez való szeretettel teli odafordulás eredetileg igencsak kiemelt kijelentése második sorként, csak az ellentmondásos, talán ellentétes irányú első sor után következik. A „Dolgaim elöl rejtegetlek” az első sor egyértelműségével szemben eldönthetetlen jelentésű, mély szemantikai bizonytalanságot rejt. Egyszerre értelmezhető egy poétikai eszköz, a metatézis, vagy az inverzió használataként, eszerint a sor annak retorizált kijelentése, hogy Isten elöl rejtegeti titkait, belső dolgait.³³ Másrészt viszont olvashatjuk a sort szó szerinti kijelentésként, hogy Istent őrzi, rejtegeti azért, hogy a benne lévő dolgok, tennivalók el ne söpörjék. Az első jelentés-megoldás keretező kapcsolatba hozható persze a vers végével, ahol a „mindent elbeszelnék” gesztusa igazából a minden dologgal megismertetének értelmet kaphatja. Ez az új pozíció már vallomás, gyónás, vagyis az úrszolga viszony, egy ekkor már fontossá váló új személy-konstrukció határozott belépése a kép poétikai terébe.

Itt olvasható a harmadik lényeges változtatás: a korábbi „Te az én szívemet elkérnéd” 1929-re „pipámat egy kicsit elkérnéd”-re cserélődik. Itt is a metaforikus-allegorikus áthallás gyengülése történik, a szimbolikus értelmezés (a szív kép) lehetőségét felülírja a pipa kölcsönzésének nem igazán isteni, köznapi aktusa. Ez azonban nem akármilyen, mert azért a pipa is személyes tárgy, átadása a test nedveinek a megosztását is jelenti.

A pipa (mely az idősebb, tekintélyes férfi jele) persze ott van az 1925 májusa körüli *Kertész leszek* szövegében („tejet iszok és pipázok”), mely valahogy a pozitívba fordított *Tiszta szívvel* verseként olvasható. A teljes tagadás helyett ez a teljes szétáradás, az istenülés, a költő omnipotens teremtő hatalmának verse, a metonimikus beszédmód helyett ez a metaforikus-szimbolikus beszéd költeménye. A „nem leszek semmi sem” szétszedő, negatív képernyőjének ellentétéként itt a beszélő szimbolikus értelmű „kertész lesz”, ő a világ teremtője és egy metaforikus történettel, a természet totalitásának (napkeleten, napnyugaton) uraként temeti el az emberi világot. Totalizáló gesztussal az egész emberiség kerül a föld alá, majd az istenült beszélő teremtő aktusa nyomán, saját szelfjéből

KERTÉSZ LESZEK...

Kertész leszek, fát nevelek,
kelő nappal én is kelek,
nem törődök semmi mással,
csak a beojtott virággal.

Minden beojtott virágom
enyém marad virágáron,
ha csalán lesz, azt se bánom,
igaz lesz majd a virágom.

Tejet iszok és pipázok,
jó híremre jól vigyázok,
nem ér engem veszedelem,
magamat is elültetem.

Kell ez nagyon, igen nagyon,
napkeleten, napnyugaton –
ha már elpusztul a világ,
legyen a sirjára virág.

³³ Hankiss Elemér ma már klasszikus tanulmányában írt erről a *Nyár* című vers kapcsán („Ezüst derűvel ráz a nyír / egy szellőcskét”). Hankiss Elemér: *A népdaltól az abszurd drámáig*. Magvető Kiadó, Budapest, 1969, 16–17.

(magamat is elültetem) kreál virágot. A *Kertész leszek* középponti képe, kulcs-terminusa a „virág”, mely egyszerre a maga által teremtett önmagáért, szépségéért való szimbolikus létező, de ugyanakkor, a vers előrehaladásával egyre egyértelműbben önmaga is („magamat is elültetem”): a szelf kettős értelem-
ben lesz a lírai pozíció terméke, egyrészt van egy általános kiinduló személyesség (ez a kertész), másrészt ennek a kertésznek a teremtménye a virág. A szelf teljessége zárt, totális rendet alkot: ő maga a teremtő és a teremtett is. A *Tiszta szívvel*-ben a saját szíve volt eltemetve, és nincs a versben megnevezve az az ok, ami miatt a „halált hozó fű” megterem rajta. A *Kertész leszek* ebben pontos ok-okozati sort ad, az üres szelf helyett telítettet, a saját sír helyett

HOSSZÚ AZ ÚRISTEN

Hosszú az Úristen,
rövid a szalonna,
nyavalyás a szegény ember,
mintha gazdag volna.

Úgy meggörbül, mintha
réti ösvény volna
s rajt libegnének a lányok
tejét a majorba.

Hosszú és kemény is,
püspököké mégis,
rábízná pedig siralmas
dolgát a szegény is.

Jutna neki kolbász,
asszonyának szoknya –
az ájtatos Úristenhez
vigadozva szokna.

Délszeggel ha néz a
sokútú világra,
a legbajosabb dülőkön
a szegényt találja.

Ha ma sincs, hogy értünk
sereggé lenne,
szegény ember, ha elpusztul,
nem is pihen benne.

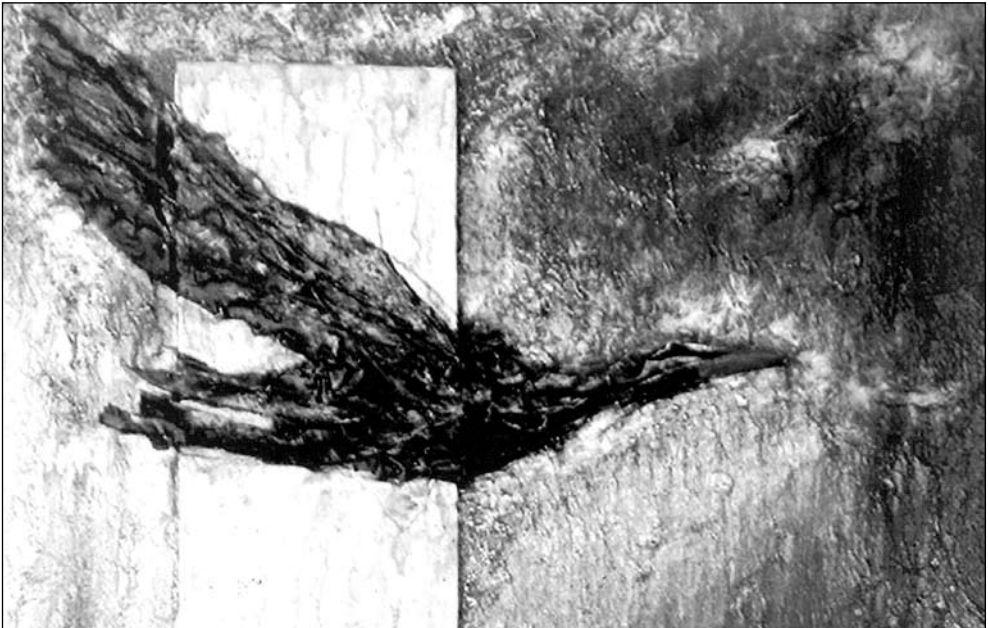
a világ sírjára helyezi, és személyes, saját természetűvé teszi a kihajtó növényt. A halál problémája természetesen mindenütt ott van, a fű és a virág egyaránt egy síron nő. A *Tiszta szívvel* megoldása persze poétikai szempontból sokkal mélyebb, a *Kertész leszek* meglehetősen naiv romantikát tartalmaz. Lehetséges persze, hogy az 1925. novemberi *Isten* című vers vége pontosan ennek a virágképpel megtett antropomorfizáló önállításnak a visszavonása, mert ott Isten már egy elérhetetlen másik, amelynek nincs látókörében az ember: „Elnézel kis virágaink fölött.”

Az úr-szolga viszony válik középponti témává a ciklus legkésőbbi, utolsó versében, a *Hosszú az Úristen*-ben. A költő itt visszahúzódik a színtérről, mindenütt jelen lévő lírai narrátorként számol be a világ állásáról, amelynek lényege: leszámolás a transzcendencia-képzettel. A vers talányos, olykor megfejthetetlen, népies szürrealizmussal³⁴ körvonalaz egy új világgépet. A vers már a kezdő szakaszban tárgyak, tények olykor abszurd egymás mellé helyezésével a transzcendencia-élmény alapvető ellentmondásosságát sejteti. A *Hosszú az Úristen*-ben talán a transzcendencia beláthatatlanságával szemben az étel, a szalonna, az emberi élet rövidege áll, nehéz azonban értelmezni a „nyavalyás a szegény ember, / mintha gazdag volna” sorokat. A szerkezet nyilván kihagyásos (talán: „mintha bajban gazdag volna”). A szegény embert sújtja a betegség („Úgy meggörbül”)

³⁴ Stoll Béla jelzi a vershez készített jegyzeteiben, hogy József Attila egyetlen kéziratos népdal-szövege, kedvenc nótája tartalmazta a „Hosszú az asztal, keskeny az abrosz, / rövid a vacsora” részt. In: Stoll Béla: *József Attila összes versei III.*, i. m. 159.

azonban ez is – feloldás helyett – egy szürrealisztikus asszociációval zárul, a görbe ember görbe úttá lesz, rajta „libegő lányok”.

A következő rész (az ismétlődő „hosszú...” jelző tagol) már egyértelműbben politikai, az elnyomó hatalom, a püspök megjelenítésével arról szól, hogy a társadalmi igazságtalanság az, ami lehetetlenné teszi a tiszta hitet. A költő egyértelműen visszautasítja a korábbi Isten-eszmét, „az előidőbeli apát”, akihez nem lehet még a halálban sem hittel megtérni. A korábbi úrszolga viszony ebben a versben politikai kategóriapárrá értelmeződik át. Az Isten-fogalom ezzel a verssel visszavonódik, évekre eltűnik József Attila költészetében. A primer identitás élet-elemekkel történő artikulálása, újraírásai más irányt vesznek, a vallás, az Isten az elnyomó hatalom szimbólumaivá válnak.

Óda a hetedik kerülethez

Hetedik kerület, Erzsébetváros –
nekem csak Keleti pályaudvar, Rákóczi út, Marek József utca, Klauzál tér,
apró kis pontok a térképen, valahol bennem életem megszgyekarói,
utazások, menedékhelyek, érzelmek rózzselángjai,
keresések, találkozások, felismerések, ábrándok, beteljesülések,
valamint mindaz, ami ennek az ellenkezője.

Hetedik kerület, Keleti pályaudvar –
a vágányok mellett kérjük vigyázzanak!, de különösen a hatodikon
vagy a tizenharmadikon tessék ügyelni, veszélyes arrafelé,
Avala Inter City érkezik délről, hozza szülőföldem ízét és szagát,
ujjamat a fénylő sínre helyezem, megsimogatom a vasat,
mely egyetlen kígyózó testként összeköt őseim emlékével,
hozza a délvidéki modernizmust szőröstül-bőröstül,
könyvemet szétkapkodják a Vörösmarty téren, mint a cukrot,
Tito után mindjárt Szombathy, ó régi szép idők, hetvenes évek,
amikor olvastak még Magyarországon, amikor a szabadságot jelképeztük.
Keleti pályaudvar, miért nem küldtél vissza hetvenben,
amikor először léptem le a vonatból galambszaros tetőd alá,
azóta is tart ez az örökös mozgás körülöttem, táskám folytonos
készenlétben,
bevetésre várva, indulni kell, megint csak jönni és menni, irány Kelebia,
amikor a határra érünk, rendre kimegyek és levizelem.

Hetedik kerület – Rákóczi út, Marek József utca,
barátok alkoholgőzös lakásai, védelmet nyújtó falak,

mert hát háború van arra mifelénk, kétszer is kerestek,
menjek békés hadgyakorlatra, egy kis éleslövészetre.
Biztosan kimentem már a formából, mi lehet néhai kalasnyikovommal,
fogja-e valamely gyilkos kéz a szlavóniai erdőkben, a baranyai falvakban,
én meg csak itt kuksolok szégyenszemre, micsoda semmirevaló férfi.
Dembinszky és Nefejejts utca sarka, visz író barátom a zöldségeshez,
nemrég még szabadkai volt ő is, de hát neki úgyszintén gyengéje a Keleti,
itt van közel, bármikor elugorhat, ha elkapja a honvágy, könnyek, ilyesmi.
Nem répa, zeller, paprika kell nekünk, persze, kemény balkániaknak,
hanem maró műpálinka miniatűr üvegcsében, vegyi gyümi,
majdcsak észhez térünk a sok felesleges és felejthető álomból,
apáink évszázados gyötrődéseiből, hűtlen szeretőink ígéréteiből.

Hetedik kerület – Klauzál tér,
itt lakott a fiam a csarnok másik felén, az Akácfa utcában,
tőle kaptuk a kismacskát, Cirkának kereszteltük,
mert milyen macskanév az, amelyikben nincs cé betű,
cicuskám, milyenek a te fonetikai tapasztalataid,
vagy ez most nincs napirenden, elmentél hetedhét országon túlra?
Mert azt mondják, hét élete van a macskának, a cicamicuskának.
Hetedhét ország, melyik is az? Heten mint a gonoszok, kik is ők?
Az indián varázsló hét másik világba képes betekinteni,
én pedig már ebbe az egybe se, Klauzál téri világ,
pedig egy jósnő szerint indián sámán voltam előző életemben
az Egyesült Államok és Kanada határán, már megint csak országhatár,
előveszem, és hugyozok rá, kiadom mindet magamból.

A csarnokban 330 forint fél adag pörkölt tarhonyával,
aztán van feles unikum 300-ért az egyik mellékutcában.
Tessen vigyázni, uram, nem látja, hogy áru érkezett?, ki kell rakodni!
A szabó is kirakta a szemetes mellé a macskaalmot átlátszó műanyagban,
megy itt a szociális demonstráció, tesszen csak nézni, uram,
csak tesszen, mi lesz így velünk, lám, itt ez a nagy sátor is a focista
cirkusznak.

Lementem én is az emberek közé, amikor gól volt, nem mertem ordítani,
hátha lefeküdtél már, hát akkor még volt ilyen,
nem kellett osonni, titokban találkozni ószeressel, gyümölcsárussal,
Zámbó Árpival és a többi művésszel, életművésszel,
a sok mocskos cigánnyal, geci, rohadt zsidóval,
bunkó magyarral, hülye arabbal, multiskizofrén multiplikációval,
klónozott zombival, a sok idióta kiskorúval,

a melegnek számára fenntartott szálló idegen lakóival,
ténferegni, kószálni céltalanul a park asztalai között,
pislogva frissen gittelt ablakod felé homályos szemekkel,
a fekete keretű ódivatú szemüveg alatt, sunyin remélni.

Micsoda retró, Klauzál tér.

Néha feltűnik Elekes Karcsi a kopott biciklijén, giccses képek újítoja,
vagy Boris, a német művész, aki szobákat fest, mint anno Kassák,
minden retró, időutazás a múltba, sárga disznóbőr táskám tanúsítja.
Bontják a Dohány utcai fürdőt, bemegyünk a romok közé,
s elképzeljük, hogyan lubickoltak itt a naiv békebeliek,
remélve, senki sem csaphat itt akkora hullámot,
hogy a történelem is komolyan beléremeg – aztán kicsit összeszedi magát.
Hét egyre győztük le a jugókat, a hetedik te magad légy,
azt a hétfán füttyülőjét, aztán eszembe jut Makkhetes,
bár jó messze, Szabadka mellett van, híres kocsmájával,
ahol talán Rózsa Sándor is megfordult, nyomában hét csendőrrel.

Hetedik kerület, hét decibeles³ utcazaj, hét hurok a szívémen,
mind hozzád vezet, csak meg ne botoljak, mert hétszer jaj nekem,
jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj – hétszer halok meg.

2006 szeptembere

Hímvarrás

Félszáz éves hogyha lettem,
vadcsereznye erdő szélén,
kék hajú este lát magamban –
halk szavú hajnal költögetne.

Ötven csillag tó vizében,
ugyanannyi Tejút hídján.
Messze járnak doboló táncot,
messze pendítnek ezüsthúrt.

Messze volnék, visszaérnék,
küszöbömön mohapárna,
hazatérnék hajlékomba,
macskaléptű béke várna.

Elvesztettem zsebkendőmet,
szöcskenépek átugorják,
fülemüle fészkel rajta,
csönd aranyfonala rajta.

Vendégség

Mit akartok, mit kerestek?

Én éppen téged kereslek,
tudtam, bölcs vagy, kedvességed
hét határon, úgy bizony,
hetedhét határon
ismertté tett téged!

Kerüljetek beljebb,
jóféle pogácsám,
bő kutamból tiszta víz,
terítve az asztal,
lócámon mind elférnétek!

Nemcsak téged keresünk,
ötven éved merre tartod,
mázás korsó, vén gerenda,
tölgyfa láda, gyöngyszelence
eltűnt időd merre?

Eltűnt időm gyöngyvirág
fatáblára festve.
Vesszőputtony régi szőlők
fürtjeit cipelte.
Kemencében tűz is volt,
éltünk melegénél.
Nem hajoltunk kút fölébe
könnyes feledésért.

Kit kerestek? Engem?
Vagyok sokszorozva.
Szél hintázik szemöldökfán,
nevet ír a porba.

Apám bora

Részlet

Minden borok közül, kötődésem kétségkívül ehhez a borhoz a legsokrétűbb, viszonyulásom a legbonyolultabb. Ráadásul nem is egy borról van szó: néha fehér, néha vörös, de lényegét tekintve mégis egy – apám bora. Hajmeresztő képzavarral olyasmit mormolhatnék, hogy „az anyatejjel szív-tam magamba”, ami nyilvánvaló marhaság, ám ugyanakkor közelebb áll az igazsághoz, mint gondolnánk. Az anyatej ízére senki sem emlékszik, és nem is idézheti azt fel semmiféle íz életünk során, bármennyire is erőltetnék egy efféle beteges nosztalgiazást. Apám borára viszont...

Ám a bor szellemének spirituális szálai ennél is jóval messzebbre vezetnek. Apám borának ősei is vannak, ahogyan nekem is volt nagyapám, dédapám. Amíg elér a kezem – még foghattam nagyapám kezét – addig eleven ez a szál, és tudom, érzem a kapcsolatot. Dédapám kezét sohasem érinthettem, de biztosan tudom, hogy létezett, és eleven, hús-vér ember volt, még beszéltem róla nagyapámmal, aki foghatta az ő kezét. Ükapám alakja már ködbe vész, rajta már osztozom a ma élőkkel – szinte mindegy kinek a tényleges ükapja volt: a miénk. Apám borának apját ismertem, szüreteltem is a szőlejét, bizonyára a mustjából is ittam, de magára a borra nem emlékszem. Gyerek voltam még, ha bele is kóstoltam, összerázkódtam fanyarságától. Viszont ott futkostam a szőlő sorában, kedvtelve néztem órákon át, ahogyan nagyapám karcsú nyakú nyesővel nyisszantotta el a homokos tiszai réti földben a porcsint. A családi elbeszélésből azt is tudom, mikor és hogyan vették nagyapámék azt a darab szőlőt, és arra is emlékszem, amikor eladták. Akkor viszont új földet vettünk a Disznóháton, és az új szőlő telepítésében már én is részt vettem. Az első nyáron kiskamaszként húszliteres vödörkben hordtam fel forró nyári reggeleken a vizet a dombra a békanyálas *barából*. Ez még *magyarka* (piros szlanka) és kövidinka volt, apám első olyan borának alapja,

amelyet „anyatejként” szívtam magamba. A domb nyugati oldalán pedig már ténylegesen ketten telepítettük a kékfrankost, naphosszat ástam a „lövészárkot”, amelynek aljára a megfordított földet, majd trágyát, arra pedig tiszai iszapot rétegeztünk. Akkor mentem katonának. Mire leszereltem, termett is: huszonhatos cukorfokkal hálálta meg a gondos telepítést, bár igaz, kevés lett belőle.

Ekkortájt még rokonai is voltak apám borának. A réginek, a fehérnek számos testvére és tekintélyes felmenői voltak. A környéken és a tiszai ártéren, a *rétben*, számos hasonló fajta-összetételű szőlőültetvény volt még. A Disznóháton, a szomszédságunkban pedig hatvan-hetven éves tőkéket műveltek bakháton, úgy-ahogy, korban hozzájuk illő gazdáik – még egy darabig. Apám kékfrankosa már merőben új generációnak számított, művelésmód és fajta tekintetében egyaránt. Igaz, a másik oldalon a magyarka és kövidinka is magas művelésű volt, és már a szomszéd is úgy ültette a magáét, de korábban senki sem alkalmazott erre felé ilyesmit. A tőkékhez szőlőkaró tartozott, és minden ősszel járt nekik a gondos takarás.

A réti szőlők emlékéhez furcsa képzettársítások csapódnak, szertelen gondolatok villannak be, és bizsergető illatokat érzek. Ez utóbbiak nyilván gyermekkorom valós emlékei, amikor poros, ámde borzongatóan hűvös nyári reggeleken nagyapámmal bicikliztünk le a szőlőbe, és ott töltöttük az egész hosszú napot. Nagyapám a porcsinrózsát kapálta, vagyis nyeste a nyesővel, ami kifejezetten erre a laza, homokos talajra kitalált kapafele volt, és valószínűleg éppen a porcsin ellenében volt kifundálva. Ő egyébként *portolinkának* hívta, ahogy mindenki más. Szerettem ezt a portolinkát, a húsos, nedveségtől duzzadó, a talajon laposan szétkúszó szárával és az apró, sárga, narancssárga vagy piros virágokkal. Amikor nagyapám a nyesővel közvetlenül a talaj felszíne alatt elnyeste a portolinka középső szárát, az egész bokrocaska néhány óra alatt szinte semmivé zsugorodott a napon. A szőlő köze pedig ismét tiszta volt, gyomtalan, ami tetszett nagyapámnak, mert ha végzett, még percekig elégedetten nézett befelé, a sorok közé. Nekem amúgy portolinkásan kicsit jobban tetszett a szőlő, de jó volt így is, legfeljebb felmáztam az alacsony törzsű birsalmafára, és ott kerestem új izgalmakat. Békés délelőttök voltak, s bár egy bicskán kívül semmiféle játékszerem nem volt, egyáltalán nem unatkoztam. És mivel ilyenkor általában nem történt semmi rendkívüli, már csak egy dolgot kell elmesélnem: ahogyan nagyapám reggelizett. Ha eljött az ideje, elővette bőrtáskáját, amivel régebben még munkába járt, és kipakolta a papírba csavart szalonnát, kenyeret, hagymát. Nyugdíjazása előtt portás volt a szabószövetkezetben, ahol apám is dolgozott és – még jól emlékeztem rá – ott is ugyanígy pakolta elő a szalonnát a portásfülkében a régi, megkopott íróasztalon. Oda is magával vitt néha, és nagyon szerettem azt az összefaragott lapú íróasztalt meg az egész szalonnaszagú portásfülkét. Leg-

jobban pedig azt szerettem, hogy ott nagyapámat is mindenki szerette, és barátságosan Pista bácsinak szólította. Nagyapám kiszólt az íróasztal mögül a kisablakon, és mindenkivel váltott pár szót. Nagyon büszke voltam rá, hogy engem is pontosan úgy hívnak, mint nagyapámat, és élveztem, hogy nekem is jócskán kijut az őt övező barátságos szeretetből.

Szóval ugyanezt a szalonnazsírral impregnált bőrtáskát vette elő nagyapám a szőlőben is meg a bicskáját a fekete, selyembélésű mellénye oldalzsebéből, amit a legnagyobb melegben sem vetett le. És akkor jött a mutatvány, amit nagyapám és a hozzá hasonló többi nagyapa mind tudott, de amit én soha nem tudtam megtanulni: bal keze hüvelyk- és mutatóujja közé fogta a szalonnát, valahogyan a tenyerébe a kenyeret, ráadásul pedig amellé a hagymát. Jobb kezében volt tehát a bicska, amivel először egy darab szalonnát, majd egy falás kenyeret szelt le, végül pedig hagymát is küldött utána. Ámulva néztem. Amikor végzett, csak két ujjá begye lett fehér – onnan jutott egy kis por, egy kis föld az étekre. És arra a csodálatos ízű vízre emlékszem még, amit otthonról hoztunk szintén a bőrtáskában, literes üvegben. Délre már megmelegedett, később még inkább, de attól valahogy még finomabb lett. Jól tudom, ezek a gyerekkor csalóka tündérképei, de miért is hagynám őket szétfoszlani? Már csak azért sem tehetem, mert eltűnt az a világ egészen, nincsenek már szőlők a rétben, pedig évtizedekig, talán évszázadokig a község legfontosabb területei közé tartozott.

És pont erről szeretnék még kicsit mesélni. Mondom, furcsa dolgok jutnak eszembe az egykor oly fontos rétről. Például az, hogy már kisiskolás koromban is sokat tanultunk a forradalmárokról, akik folyton itt, ezekben a szőlőkben adtak egymásnak titkos találkozót, és valamelyikük présházában szőtték az összeesküvést a fennálló alkotmányos rend ellen. Nekem ezt nagyon könnyű volt elképzelni, sőt továbbgondolni sem volt nehéz: amikor azt láttam, hogy a szomszéd szőlőben, ahol Gulics bácsinak *gunyhója* is volt, összejött néhány gazda, és előkerültek a poharak, könnyen azt képzelhettem, hogy éppen az államrend ellen fenekednek. Különösen, hogy egyre hangosabbak lettek, és az áthallatszó beszédfoszlányokban gyakran hallottam elégedetlenkedő, felforgatónak mondható szavakat. Egyszer meg is kérdeztem nagyapámat, hogy azok igazi kommunisták-e, de nagyon furcsán nézett rám, úgyhogy inkább nem firtattam tovább. Aztán ahogy nagyobb lettem, és újra meg újra találkoztam ezzel a szőlős-összeesküvős motívummal, mindig megmozgatta a fantáziámat. Elképzeltem a hatóságok által életre-halálra keresett forradalmárokat, ahogyan végigoszonnak a Nagyutcán, le a Sándoron a cigányok putrijai között és a hosszú egyenes dűlőúton, be ide a szőlőkbe. Aztán idelent egy gunyhóban gyertyát gyújtanak, jól megboroznak, és egyre hangosabban döntik a tőkét. A rendfenntartók ezalatt hangosan horkolnak a laktanyában vagy otthon az ágyukban, mert különben számukra is megle-

hetősen egyszerű dolog volna szép csendben végigoszoni a Nagytútcán, le a Sándoron a cigányok putrijai között és a hosszú, egyenes dűlőúton és hopp!, mihamar rajtaüthetnének a bortól nekitüzesedett, hangos, ámde egyre óvatlanabb renddöntőgetőkön. Az a tény, hogy nem tették – pedig a mozgalom dicső múltját részletesen feldolgozó monográfiák számtalan ilyen szőlőben/gunyhóban zajló titkos összejövetelről tesznek említést – sokszor elgondolkodtatott. A rend ennyire biztonságban érezte magát? Nem vették komolyan ezeket a bős forradalmárokat? Vagy úgy voltak vele, az éjszaka alvásra való, azok ott hadd borozgassanak, elő lehet őket állítani fényes nappal is, amikor másnaposan otthon alszanak? Ezeket a kérdéseket persze csak magamban mertem feltenni, így hát nem remélhettem választ.

Aztán volt idő, amikor apám bora meghatározó módon átvette életem irányítását. Úgynevezett legényéletemben segített elnyerni méltó helyem a társadalomban, megkönnyítette számomra az amúgy nem éppen magától értetődő szociális beilleszkedést. Egyedül nőttem fel, ezért sok mindenhez értettem, amihez mások nem, és legalább ugyanennyi olyasféle dologról fogalmam sem volt, ami mások számára magától értetődően adódott. A bor azután segített áthidalni a lelki szakadékokat. A pincében sorakozó néhány hordó afféle szellemi központtá avatta legényszobámat, ahol aztán folyt a konspiráció, és neki lehetett feszülni a rendszer eresztékeinek, mint hajdan a préházban. Csak hát természetesen mi már az egykori rendszerdöntőgetők keze nyomán elburjánzott világot szerettük volna megdönteni. Hiába, ez a történelem rendje. (És lám, a csend és a rend őrei ilyenkor is békésen aludtak...) Többhektós telek jártak akkoriban, tavasszal pedig rendszeresen felcipeltünk egy tele, hatvanliteres hordót a pincéből, és vittük a vízpartra, öreg fűzfa alá, nyárfa tuskójára. Körbeültük, mint az igazhitű muszlimok a mekkai követ, tüzet raktunk, és ott szerettünk volna maradni örökké. Aztán a hordó kiürült – és hazamentünk.

Tócsák és látomások

– A Hársfa utcában megjelent a Megváltó! – visította a pékség előtt egy riadt hang.

– Hol?

– Kinél?

– Mikor?

– Ki látta? Látta valaki közületek?

– Hogy néz ki?

– Mondott is valamit?

– Mit mondott?

– Ott van még?

– Mondjátok, mit üzent? Beszélj már, ember!

Ijedt gomolygás, kapkodás, szaladgálás támadt. Aki csak tehette, rohant a Hársfa utcába.

Már messziről jól kivethető volt a tömeg. Egy kétemeletes, stukkódíszes homlokzatú régi ház előtt verődtek össze, pipiskedve, nyakukat nyújtogatva, egymás sarkát letaposva, ijedten tanakodva.

– Hol van hát? – kérdezte egy akkor érkezett. S hogy senki sem felelt, a többiek tekintetét követve, ő is felfelé kezdett bámulni, az elég magasra épített ablakok irányába, de a szürkére kopott ablakkeretek mögül nem nézett ki senki. – Csak a bolondját járatják az emberrel! – morogta bosszúsan, és egyengetni kezdte a nyújtózkodástól megrándult vállát.

– Ott! – suttogta egy elzsírosodott, kajla kalapú öreg, és reszkető kezének göbös mutatóját az utólag beüvegezett keskeny erkélyre irányította.

A kérdezőnek már megfájdult, könnybe lábadt a szeme, annyira erőltette, meregette... s akkor csakugyan meglátott... valamit. Holmi piros és kék foltokat, foltocskákat, maszatokat, s középpütt mintha fehérlett, világolt is volna valami.

– Ott van a mi Urunk, Teremtőnk! – sikoltotta egy elnyűtt öregasszony.
– Hát nem látjátok? Egészen fehér a drága testye, és az ott mellette Keresztelő Szent János, aki...

– Miféle Szent János? Vén hülye! Tán bepiált, öreganyám?

– Esküszöm! Ott van, én látom! Éppen megköröszötlö a Jordán szent vizében.

– Hol? Ott balról az a sötét? – kérdezte egy kócos kislány.

– Még a glória is a fejükön van. Színaranybul! – bizonygatta az öregasszony, és hangosan, kántálva, fejét meghajtván kiáltotta: – Glória!

– Mellette meg két térdeplő kis angyal. Szakasztott olyanok, mint az én ikreim... voltak – suttogta egy fiatalasszony, miközben arcán végigcsorogtak a könnyek. – Margitka... Annuskám! Ők tartják addig az Úr palástját... Hát ott vagytok... Ott vagytok, kicsikéim... Kicsi kincseim...

– Nézzétek, itt is... Itt is megjelentek! – kiáltotta akkor valaki, és egy másik ablakra bökött.

A tömeg odarohant. Valaki letérdelt a vizes kövezetre.

– Mária! – mondta megrendülve. – Szép Szűz Mária, égkék köntösben, vérpiros palástban. Fején csillagkorona.

– Csoda! Csoda történt! – morajlott végig a tömegben.

– Vigyázz! Ne lépj rájuk! – kiáltott fél rémulten valaki, s félrehúzta a gyerekeit, aki egy tócsába beletaposva bámészkodott éppen.

– Figyelj! Már az úttesten is... a tócsákban is...

– ...a kirakatokban...

– ...az autók üvegén, a visszapillantó tükrükben...

– ...a maga szemüvegén!

– Jé, a karórám üvegén is!

– Térjenek eszükre! Ez csak a hajnali eső műve – dörögte egy józan férfihang. – Olyan anyagokat tartalmazott, ami így csapódott le...

– Az eszed tokja. Az csapódott le – köpött ki valaki mellette.

– ...színes, benzines, olajosan fénylő foltokban... Aztán tömörültek, összefolytak, osztódtak, alakultak... mint az amőbák. Még hogy piros, kék meg arany palástok! És még azt mondják, a mai ember fantáziátlan.

– Tömegpszichózis. Beteg ez a világ – bölintott a társa.

– Amőbák? Azt meri *erre* mondani, hogy amőbák? Üssétek!

A két férfi a fenyegető öklök elől gyorsan kerekelt oldott – talán. Távolabbról még sokáig kiáltozás, viaskodás hangjai hallatszottak.

De akkor már sírt, haját tépte, imádkozott, vagy énekelt a csoportosulások nagy része, s vonult utcáról utcára, hirdetve a Csodát.

– Térdre! – kiabálta egy erélyes hang. – Látjátok? Ez a ti művetek! Annyit vétkeztek, acsarkodtok egymás ellen, annyit bűnöztök, hazudoztok, raboltok, gyilkoltok, hát most végre megelégette, és eljött közétek, hogy *figyelmeztessen*

az Órára! *Imádkozzatok!*

A szeles, hideg, nyirkos utcákon úgy hömpölygött végig az ima, mint valami fogvacogtató, a Bizonyosságba görcsösen belekapaszkodó esküvés:

– Hiszek az egy Istenben, mindenható Atyában – minden láthatatlannak Teremtőjében... Hiszek... hiszek...

– ...az egy Úrban: Jézus Krisztusban, Isten egyszülött Fiában...

– Űristen, aki vagy az égben! Már imádkozni sem tudtok tisztességesen. Mikor gyóntatok utoljára? Gyóntok ti egyáltalán? A kárhozat... a kárhozat sötét bugyrai várnak rátok, ott fogtok égni, elégni, perzselődni...

– Nem! Én *tiszta* vagyok! Te tudod, Istenem... Te tudhatod, hogy ha nem is jártam, nem járhattam templomaidba, én azért mindig...

Szél söpört végig az utcákon. A tócsákban felkavarodott, majd ismét elsimult a víz, a poros, eső verte ablakok fénylettek. Már egyre többen fedeztek fel színes ábrákban jól ismert alakokat, bibliai jeleneteket. Az izgalom nőttön-nőtt. A rózsafüzér-tagok felverték a plébánost, és követelték, hogy a kántorral nyitassa ki a templomot – amelyet az elszaporodó rablások és kegyeletsértő falfirkák miatt újabban már csak misék idején tartottak nyitva – és tartson hálaadó szentmisét. Meghúzták a harangokat is. S nemcsak a katolikus templomban. Egy, két, három... már minden templomban zengett a harangszó, énekelt a kórus, verte a mellét, és imádkozott a hívők serege.

– Mi van?... Tűz van?... Kigyulladt a város? – firtatták rémülten azok, akik még mit sem tudtak a Jelenésekről.

A legvadabb hírek jártak szájról szájra.

– A fiam le akarta festeni azt, amit az ablakunkban látott, de a festményén nem látszik semmi! *Lefesthetetlen!* Hát nem fantasztikus? *Lefesthetetlen!* Mondják, hát nem fantasztikus?

– A szomszédom, az a nyavalyás, be akarta törni a Szűz Máriás ablak-szárnyamat...

– *Azt?* Azt akarta betörni?

– ... azt, amelyet annyian csodáltak, de úgy maradt a karja és a felemelt ökle!

– Hogy mondja? Hogy maradt?

– Hát *úgy*. Felemelve... Áldassék Isten szent neve, aki igazságot tesz mindenk között...

– A másik utcában egy asszony ki akarta söpörni háza elől a tócsákat. Fogott egy söprűt, és nekikesett... de a vizek – képestül – visszafolytak...

– Visszafolytak?! Csak úgy?

– Vissza bizony. A söprűje meg, ahogy ádáz haragjában újra és újra nekifogott, csak azért is, hogy majd ő megmutatja, eltörött! Eltörött! Sőt, azt mondják, még a söprű cirokszálain is, hogy még azokon is...

Egy miniszoknyás, már hervatag arcú, lakkcsizmás nő megbabonázva bámulta az egyik pocsolját. Egyre mélyebbre hajolt, majd a szemüvegét

is feltette. – De hiszen ez... ez a Bűnbánó Magdolna! El Greco, a Görög, Bűnbánó Magdolnája. Ölében ott a biblia és a koponya is. Hogy hasonlít... Ugyan *kire* hasonlít? Jobbját a szívére szorítja, úgy bámul a tornyosuló fellegekbe. Miért érzem úgy, hogy nekem ő annyira, de annyira... Most felém fordul... Rám néz. Énrám néz! Engem néz... De hiszen ez *én* vagyok! Mit mondasz? Azt mondja: „*Gyere!*”

A halott ikrek édesanyja nem ment tovább. Lecövekelt Jézus megkeresztelésénél, s egyre csak az *ő* két kis angyalát bámulta. Azok összesúgtak-búgtak, majd a nagyobbik, a pirosposzgasabb, nevetett, és intett neki.

– Hogy kerül ez a civil ruhás nő erre a XV. századi fatáblás olajfestményre? – kérdezte egy kese hajú férfi a mellette állót.

– Honnan veszi, maga Okostojás, hogy XV. századi? Ez csak...

– Ez bizony Verocchio az Uffiziből... Ő az. Balról a kackiás kis páлма alatt guggoló fürtös hajú angyalkákkal, középen Krisztus az ágyéka köré csavart piros-fehér csíkos perisomában, jobbról a sápadt, kiálló bordájú, öregeske Keresztelő Szent János az elmaradhatatlan keresztjével, és persze a vízzel való leöntés, a *per infusionem*, ami a kései középkorban, ugye, felváltotta a vízbe merítést. Száz közül is felismerném... Hiába fintorog, vizsgáló voltam.

A pepita ruhás nő megdicsőült arccal guggolt a két sötét ruhás, a drága leplet szorongató kölyökangyal között. Szorosan átölelve tartották egymást.

Különösen nagy tömeg állt a Krisztust a keresztben ábrázoló „benzinpárlat” előtt.

– Maga hisz ebben? – kérdezte egyikük újdonsült ismerősét.

– Miben?

– Vallásos?

– A feleségem templomjáró. A gyerekek is voltak elsőáldozók, meg is bérmálkoztak, de azóta valahogy...

– Tudja, ahogy öregszem, egyre több bennem a kétely... A Kérdés... Valami furcsa Isten-keresés, vagy mi ütött fel bennem a fejét. Ha valahogy megbizonyosodhatnék...

– Nem hívják magát esetleg Tamásnak? A feleségem éppen egyik este, vacsora után mesélte el az unokáinak, hogy az akarta mindenáron Krisztus vérző sebeibe mártani a mancsait! Mert hogy nem hitt neki. Eléggé.

– Bevallom őszintén: *félek!*

Egymásra meredtek.

Szinte minden „festménynek” akadt bámulója, rettegője. Az egyik cipőbolt sárpettyes kirakata elé egy nő le is ült. Lekuporodott, mint a koldusok, hogy jobban láthassa a szerinte Szoptató Máriát, vagy akit a színes, zsírosan fénylő foltokban annak vélt.

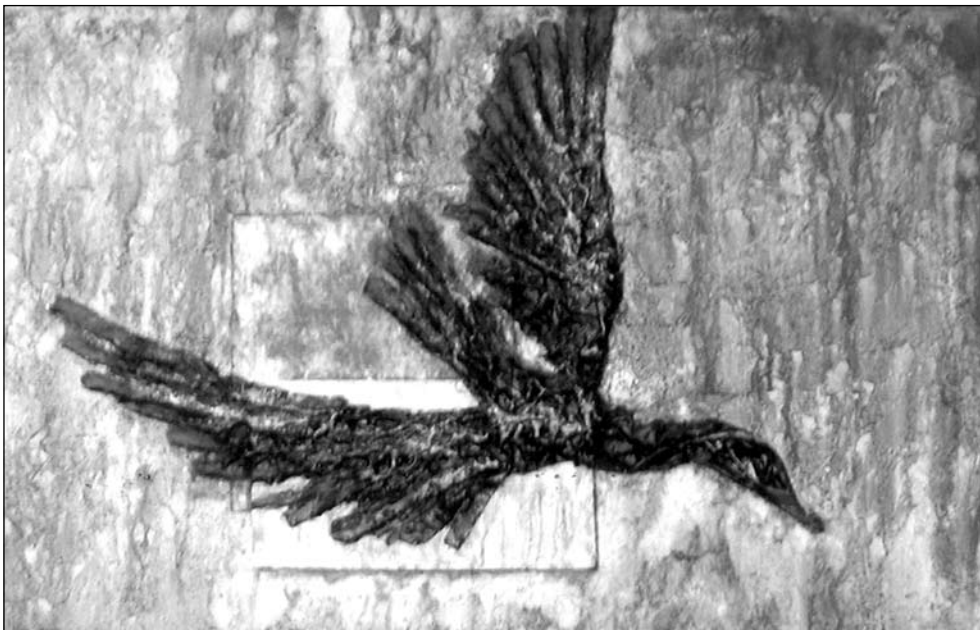
– Én sose fogok szoptatni – vallotta a képnek. – Sándor nem akart gyereket, Dénes sem. Drága az élet, drága az albérlet, állás, kereset hol van, hol

nincs, szerelem... szerelem? Az tán nincs is, nem is volt. Csak a magány. Csak az önzés. Magam maradok, mint a kóró... Ne tűnj el! Ne tűnj még el! Te boldog!

Orvul, váratlanul szikrázott fel a nap, hogy nyomban el is tűnjön a felhők mögött.

Csak álltak ott, a Csodától megfosztva, becsapottan, maguk körül egyre forgolódva, ténferegve, zavartan tovább báméskodva, mint egy hatalmas Brueghel-csoportkép apró, topa lábú, kerek fejű kis emberkéi. A nagy, nyirkos, szeles-huzatos, csupasz utcákon szerte sok kicsi, zavart, kereső, valamit, Valakit egyre kereső kerek fejű, keshedt kaputos, hóka, tanácstalan emberke.

Az ablak- és kirakatüvegek üresen, szürkén, maszatosan meredtek, vi-gyoroztak rájuk.

„...a váteszköltészet egy korszerűtlen magatartás”

Poszler Györggyel beszélget Vickó Árpád

– A filozófia története azzal kezdődött, hogy az athéni demokrácia halálra ítélte Szókratészt, mert szembeállt a közvéleménnyel. A mai, általában haszonelvű demokráciákban a többség, azaz a közvélemény szavazással dönti el, mivel foglalkozzék az egyetem, a kutatóintézet. A tudomány autonómiájának, egyáltalán a szellem autonómiájának az eszménye azonban azt követeli, hogy a közvélemény ebbe ne szóljon bele. Az elméleti alapkutatás, tehát a filozófia, az esztétika helyzetéről kérdezném az említett ellentmondás tükrében.

– Én nem hiszek abban, de úgy gondolom, hogy ez a kérdésben is benne rejlett, nem hiszek abban, hogy a filozófiának, az esztétikának, a tudománynak az ügyeiben a közvéleménynek lenne alapvetően meghatározó szerepe, vagy hogy demokratikus módon lehetne és kellene eldönteni ezeket a kérdéseket. Úgy gondolom, a filozófia és a tudomány nem demokratikus struktúra, itt értékszemponatok vannak, továbbá hozzáértés és hozzá nem értés van. Tehát az illetékesek bizonyos körének kell eldöntenie, mi történjék, és mondjuk a haszonelvűség ügyében úgy gondolom, biztos, hogy nemcsak a filozófia és az esztétika, hanem egyáltalán a humán kultúra nagyon rosszul járna. Egyébként a humán kultúra – azt hiszem – hosszú évtizedek óta állandó defenzívában van. De ha mindent a haszonelvűség szempontjain keresztül néznék, és mindent a haszonelvűség szempontjai döntenének el, akkor a humán kultúra katasztrófális vereséget szenvedne, és a lényegtelenségnek a nem tudom hányadik fokozatán jelenne meg. Úgy gondolom, érdemes különbséget tenni alapvető társadalmi és szellemi szükségletek, továbbá a közvéleményben tudatosodott aktuális szempontok között. Mert ha az első alapján, tehát a megkerülhetetlen társadalmi szükségletek oldaláról nézzük a dolgot, akkor a filozófiának és az esztétikának, és egyáltalán a humán tudományoknak alapvető dolgokat kellene kimondani a mának, a tegnapi-

és a tegnapelőttnek a megítélése tekintetében. Tehát én ezt a kérdést nem a közvélemény haszonelvű szempontjai szerint, hanem egy kicsit tágasabb perspektívából közelíteném meg.

– *Ezek szerint demokráciaellenes lenne az ilyen megítélés?*

– Azt hiszem, hogy a demokrácia és a filozófia szükségessége és hivatása, valamint a humán kultúra szükségessége és hivatása, az két különböző dolog. A demokrácia problémái a társadalom alapvető létfeltételeinek és a társadalom önmagát irányító politikai berendezkedésének a kérdésében kompetensek. Míg a filozófia, az esztétika és a humán kultúra abban a kérdésben kompetens a jelenlegi helyzetben, hogy az európai kultúra nagy tradíciói ne vesszenek ki a jelennek a szellemiségéből, és ezt nem lehet népszavazásos alapon eldönteni. Ezeket az értékeket ápolni kell, és a maguk mai, korszerű jelentésében felmutatni, akkor is, ha nagy ellenszéllel szemben történik, és akkor is, ha mindenféle költségvetési szempontokból ezek a kérdések háttérbe szorulnak.

– *Az értelmiség – kiváltképpen a humán értelmiség – szerepvállalásáról már sok szó esett. A polgári társadalmakban a politikai elitet főképpen jogászok és közgazdászok alkotják. Megfigyelhettük, hogy a posztkommunista politikai elit érdekes sajátossága, hogy különös súllyal vállalnak szerepet benne a humán értelmiségiek, filozófusok, történészek, írók. És ezeknek az embereknek egyfajta értelmiségi küldetéstudatuk is van. Ezt mivel magyarázná?*

– Azt hiszem, hogy ennek a magyarázatát két tényezőben kell keresni. Az egyik tényező az, hogy a humán értelmiség, tehát mondjuk a történelem, irodalomtörténelem, bölcselő vagy szépíró stb., ahhoz a réteghez tartozik, amelyik a leghamarabb és a legvilágosabban tudta magában tudatosítani, hogy melyek a háború után létrejött fejlődésnek az eltorzult vonásai. És hogy hol és milyen módon jutott zsákutcába ez a fejlődés a világ keleti féltekéjén, mondjuk a brandenburgi kapu és a Sárga-tenger között. Tehát azt hiszem, hogy ezeknek a – hadd mondjam el így, kicsit leegyszerűsített kifejezéssel – szakmáknak a képviselői könnyebben jutottak el a tisztánlátás bizonyos fokáig, éppen azért, mert az irodalomtörténet, a történelem, a bölcsélet számukra szakmai követelményként jelentett nagyobb áttekintési lehetőséget. Emellett lehet egy másik oka, talán egy mélyebb oka ennek a dolognak. Ez pedig az – én nagyon határozottan úgy gondolom –, hogy az elmúlt rendszerek, tehát az elmúlt diktatúrák, sok minden egyéb mellett, sőt az utolsó periódusra azt is mondhatnám, sok mindenen túl és sok minden előtt a humán kultúra területén, a szellemi kultúra területén – az irodalomban és a bölcséletben – próbálták legitímálni önmagukat. Tehát már régóta nem beszéltek arról, hogy társadalmi-gazdasági fejlődésben haladjuk túl a nyugati demokráciákat, de majdnem az utolsó pillanatig beszéltek arról, hogy a kultúra fejlődésében haladjuk túl őket. Nem az egy főre eső javak mennyiségében, hanem az egy főre

eső kultúra, az egy főre eső humánnum mennyiségében haladhatjuk túl őket. Továbbá az a terület, amin a maguk igazolását megteremteni kívánták, az főleg itt, Közép-Európában – és ez a magyar kultúrára hangsúlyozottabban igaz – az irodalom és a filozófia volt. Két olyan terület, ahol az ideológiai igazolást kívánták megteremteni a maguk számára. Ebből az a paradox helyzet következett, hogy ennek a szisztémának az ellenzéke is elsősorban ezen a területen, tehát a humán kultúrában, a szociológiában, a filozófiában, az irodalomban próbálta igazolni önmagát, próbálta a maga legitimitációját megteremteni. Tehát legitimitáció és ellenlegitimitáció is ezen a területen valósult meg, és szerintem ez okozta azt, hogy ez a réteg túltreprezentált lett az új politikacsinálók között, vagy úgy is lehetne mondani, az új politikai elitben. Én a küldetéstudat kifejezést nagyon nem szeretem. Talán nem annyira a fogalom ellen van kifogásom, hanem az ellen a sok felhang ellen, ami ehhez az ügyhöz kapcsolódik. Ugyanis ilyen küldetéstudattól átítatott, lobogószemű értelmiségiek okoztak az utolsó fél évszázadban, de azt is mondhatom, hogy tizennyolc, tizenkilenc óta – lehet, hogy még korábbra kellene visszamenni – nagyon-nagyon sok bajt. Méghozzá azzal, hogy az értelmiségi küldetéstudatnak – macskakörmök között mondom a küldetéstudatot – megvan az a rossz velejárója, hogy a magunk küldetéstudatának az igazolása együtt jár a másik küldetéstudatának a kizárásával. És ebből következik a baj, úgyhogy én ilyen eksztatikus, vagy legalábbis emelt hangulatú és emelt hangvételű küldetéstudat helyett inkább egy töprengőbb, racionálisabb, meditatívabb értelmiségi magatartásra gondolok. De azt határozottan gondolom, hogy a változásban és egy demokratikusabb, egy humánusabb lét megteremtésében az értelmiségnek, humán értelmiségnek kiemelt feladatai vannak. Csak ezt nem szeretném összekötni a küldetéstudatnak a fogalmával.

– Az irodalomnak mindenképpen jelentős társadalmi szerepe van, kiváltképpen – ahogy már elmondtuk – a politikai társadalmakban. A dogmatikus szocialista formula is ragaszkodott az irodalom szociális vagy nevelő funkciójához. A vízió, a jövőkép nagyon fontos minden társadalom számára. Az irodalomnak, a filozófiának térségünkben most talán ez lenne társadalmi funkcióját illetően a legfontosabb szerepe.

– Én az irodalom és a szellemi kultúra társadalmi kötöttségében nagyon szilárdan hiszek. Szóval egy ilyen kultúra – ehhez nem kell marxistának lenni, hogy az ember úgy gondolja – egy adott társadalom méhében fogant meg, és ennek a társadalomnak a fejlődésével együtt fejlődik. Tehát itt nagyon szoros kapcsolat van, én ebben nagyon hiszek, és abban is hiszek, hogy bizonyos történelmi periódusokban a humán kultúrának és az irodalomnak volt egy kifejezetten politikai funkciója. Ezen én azt értem, hogy ahol és amikor a politikai, a direkt politikai szféra nem tudta egy társadalomnak a létkérdéseit megválaszolni, és a társadalom létkérdéseiben nagyon sok mindent értek, a

közvetlen politizálástól kezdve odáig, hogy az emberi létnek egy adott korban milyen lehetőségei vannak. Hogy élnek kis emberek, azok, akik nem csinálják a történelmet, hanem talán csak elviselik valamilyen módon, akik teszik, amit kell. Hogyha erre a politika, vagy azért, mert gyenge, vagy azért, mert kívülről diktálnak neki valamit – a kis államok létre, a kis államok kiszolgáltatottságára gondolok – tehát ha a politika ezekre a kérdésekre nem tud érvényes válaszokat adni, és az egész magyar történelem, majd a magyar kultúra története mutatja ezt, akkor a szellemi kultúrának igenis megvan ez a ráterheltsége, hogy a történelem ezt a feladatot ráterheli, és azt hiszem, hogy mindaddig megvan, amíg a dolgok normális munkamegosztása meg nem valósul. Tehát az, hogy valakik, hozzáértők csinálják a politikát, és mások, hozzáértők csinálják a bölcséletet, és megint mások, de hozzáértők csinálják az irodalmat, és így tovább. Tehát addig ez a szerepvállalás, ez a társadalmi ráterheltség, azt hiszem, természetes módon megvan, és meg is kell hogy legyen. A probléma, amit itt látok, az az, hogy hol van a határ a szerepvállalás érvényes formája és nem érvényes formája között. Mert én nagyon eleven problémának érzem Illyés Gyulának azt a megkülönböztetését, hogy átveheti-e a költő, az irodalmár a vízügyi hivatalnak a feladatait, kérdezte valaha – azt hiszem, talán most már lassan két évtizede lesz – Illyés Gyula. Egy eltorzult szituációban igen. De egy, a normálist, vagy a normalitást megközelítő irodalmi szituációban máshol helyezkedik el a humán értelmi-ségi kompetenciája. Arra gondolok például, hogy a hatvanas évek végén és a hetvenes évek első felében a dokumentum műfaj borzasztóan fellendült. És azt hiszem, hogy nem indokolatlanul lendült fel a magyar irodalomban is. Ennek színvonalas és kevésbé színvonalas termékei voltak. És ez a műfaj ott, ahol egy konkrét problémán túlmutatott, egy olyan problémán, amelynek a megoldása valamelyik hatósági szervnek a feladata lett volna, ott nagyon jó tudott lenni, és kirajzolta ennek a kompetenciának a körét. Az egyik problémát tehát ott látom, hogy hol végződik egy politikai kompetencia, és hol kezdődik egy nagy korszakos orientációnak a kompetenciája, ami lehet az irodalomé, és lehet a humán kultúráé. A másik problémát pedig abban látom, és ezt nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy ez a kényszerű, vagy olykor megkerülhetetlen szerepvállalás az én értelmezésemben nem a váteszköltő magatartásának az igazolását jelenti. Ez a váteszköltészet, ez a nemzetőr lelke, az eol hárfá, amelyik megpendül a szélnek a mozgásától, ez lényegében egy mitikus elképzelés a költőnek a közösségre mutató funkciójáról, és azért a 21. század és a harmadik évezred felé közeledve – egy percig sem a mítosz ellen beszélek – úgy gondolom, hogy az irodalom mitikus alapok nélkül nem tud igazából megélni, de ez egy dolog, és megint más dolog az, hogy magát az irodalmat ne mítoszokon keresztül próbáljuk nézni és megközelíteni. Tehát úgy gondolom, hogy a váteszköltészet egy korszerűtlen magatartás. Úgy

gondolom továbbá, hogy mondjuk a magyar irodalom történetében – hogy konkrét legyen – Ady Endre ilyen váteszköltőnek született, és költői váteszségét tökéletesen elfogadom. Átélem, magaménak tudom tekinteni. Magaménak tudom tekinteni azt a próféta-költészetet, amit Babits, többé-kevésbé kényszerűségből, a harmincas évek végén vállal, noha rühelli a próféta-ságot. De úgy érezte, hogy egy Jónás szerepe – bár átélte ennek minden groteskségét – sok mindenben megkerülhetetlen a számára, és úgy érzem, és szándékosan használom ezt a kifejezést, hogy Babits valamilyen módon kinevezte utódjának Illyés Gyulát. És Illyés az élete különböző szakaszaiban hol több, hol kevesebb méltósággal, de nem méltatlanul, ezt a szerepet eljátszotta, nekem utolsó nyilatkozatai a malomkő-asztal mellett, mint ilyenek, mint egy utolsó nemzedék – most nem rossz akcentussal mondom – váteszköltőjének a megnyilatkozásai nagyon hitelesek és nagyon fontosak voltak. Nem feltétlenül tudom elfogadni, mondjuk, azt a váteszírói magatartást, amit Szabó Dezső reprezentált. Ezt a világnézet-parancsnok magatartást, ahogy Karinthy Frigyes jellemezte, és hát ezzel összefüggésben nagyon sok problémát jelent nekem Németh László küldetéstudata is, az ilyen prófétáló magatartása, és mindezekon túl azt látom alapproblémának, ha egy magatartást az életmű esztétikai rangja szentesíti, akkor az hiteles magatartás. Még esetleg, mint váteszköltői magatartás is, de hogy ha az életműnek az esztétikai hitele, súlya nincs e mögött meg, akkor ez egy torz és akár komikus magatartás is lehet. Tehát egy szituáció kinevezhet valakit vátesz-próféta-költővé, de itt önkinevezések meg csoportkinevezések nem lehetségesek. Mondjuk, ha egy ilyen egyéniség meghalt, akkor az örökségét nem lehet még akár kollektíve se vállalni, mert az nem megy, mert ez nem vállalás kérdése, hanem az azzá levés kérdése. Az életműnek a kérdése.

– *Víziókról beszéltünk, de vajon lehetséges-e mindez egy átfogó, szintetizáló, ideológiai részre hajlásoktól mentes irodalomtörténet nélkül. Legutóbb talán Szerb Antal vállalkozása volt ilyen jellegű. Elképzelhető-e már belátható időn belül egy ilyen irodalomtörténet megalkotása?*

– Borzasztó nehezet kérdeztél. Szerb Antal magyar irodalomtörténete most hatvanéves. Harmincnégyben jelent meg, és több mint fél évszázados a Szerb Antal világirodalom-története is. Én úgy gondolom, és senkit nem akarok ezzel megsérteni, hogy hasonló rangú irodalomtörténet azóta nem született. Én a kollektív munkáknak a tudományos hasznosságában is korlátozottan hiszek csak. A pedagógiai-didaktikai hasznosságában esetleg jobban, tudományos hasznosságában csak korlátozottan, az értelmiség tudatát, érzésvilágát formáló erejében viszont nagyon kevésbé hiszek. Ugyanis ahhoz, hogy egy ilyenfajta irodalomtörténeti összefoglalás tényleg értelmiségi, ne csak szakeseemény, szakmai esemény, hanem értelmiségi esemény legyen, ahhoz úgy gondolom, hogy egy egyéni vízió szükségeltetik egy nemzeti kul-

túra, egy nemzeti irodalom fejlődéstörténetéről. Úgy, ahogy azt például a magyar irodalom esetében, mondjuk, megírta Riedl Frigyes *A magyar irodalom fő irányai* című nevezetes munkájában, vagy Szerb Antal *A magyar irodalom történetében*, vagy Babits Mihály *Az európai irodalom történetében*, ez egy személyes vízió egy kultúrának a fejlődéséről. Azóta ehhez fogható szintézis nem jött létre. Én abban nem nagyon hiszek, hogy a szellemi kultúra jelenleg abban a helyzetben van, hogy hosszú távú jövőképet tudjon rajzolni. Ne essék félreértés, én nem hiszek abban, hogy vége van a történelemnek, tehát amit mondok, nem a Fukujama-elképzelés a történelem végéről, hanem úgy gondolom, hogy a nagy illúziók tényleg szertefoszlottak. A legutolsó ilyen nagy illúzió az a marxista gondolatkör és hitkör körül létrejövő illúzió volt, de mostanára lefutott. Nincsenek nagy elbeszélések, nagy narrációk, ahogy ezt mondani szokás, nincs az európai értelmiség és ezen belül a magyar értelmiség abban a szellemi és lelkiállapotban, hogy hosszú távú jövőképet tudjon rajzolni, bár időnként – ezt is kénytelen vagyok megfogalmazni –, ha nem is az ilyen nagy és kötelező elbeszélések után, kisebb és önkéntesebb elbeszélések után érzek valami nosztalgiát. Az orientátságnélküliség zavarát is át tudom élni. Ha úgy tetszik, ez egy posztmodern állapot, biztos törvényszerű állapot is, csak én nem vagyok ettől maradéktalanul boldog. Most ezzel bele is ütköztünk egy kicsit az ideológiának és az utópiának a problémájába. Hadd álljak meg ennél egy pillanatra. Mannheim Károlytól tudjuk, hogy az az ideológia, ami a fennállót erősíti, ami a fennállót igazolja, és az az utópia, amely a fennállót rombolja, és túlmutat valami jövőbeli felé. Továbbá Ernst Blochtól tudjuk, az utópia szelleme, a *Geist der Utopie* szerzőjétől, ő azt állítja Hegellel ellentétben, hogy Minerva baglya nem alkonyatkor kezdi röptét, azaz nem utólag értelmezi a lezajlott folyamatokat, hanem igenis hajnalban kezdi a röptét, mondja Bloch. Azaz nem azt értelmezi, ami megtörtént, hanem azt előlegezi, ami meg fog történni, és aminek meg kell történnie. Erre az előlegezésre az emberiség a 20. században ráfizetett. Több variációban is ráfizetett, mert ráfizetett egy náci variációban, és ráfizetett egy bolsevik variációban. Tehát én a lefújódásnak ezt az állapotát tökéletesen értem. Ugyanezzel együtt kénytelen vagyok azt mondani, hogy hosszú távon az utópia, legalábbis az utópia csírái nélkül, nem lehet élni. Tehát anélkül, hogy az embernek ne legyen valami képe a jövőről, hosszú távon nem lehet élni. Tehát én hiszek a humánus utópiák feltámadásának a lehetőségében. Persze ehhez, úgy gondolom, nagyon alaposan és nagyon meditatíve rendbe kell tenni a múltat. Hadd mondjam meg azt is, hogy én a múlt rendbetételén nem egy par excellence tudományos rendbetételt értek, mert foglalkoztam egy kicsit azzal a problémával, hogy milyenek a filozófiai, és milyenek az irodalomtörténeti rendszerek, hogy hogyan lehet filozófiai és irodalomtörténeti rendszert építeni. És arra voltam kénytelen rájönni, hogy a rendszer-

nek a szempontjai a tények egy részét preferálják, támaszkodnak rájuk, és a tények más részét elnyomják, mert ami beleillik a rendszerbe, az él a rendszeren belül, és ami kirojtósítja a rendszert, és ami nem illik bele, az elhal a rendszerben. Tehát tulajdonképpen nagy filozófiatörténeti, vagy filozófiai világmagyarázat, és mondjuk, egy nagy irodalomtörténeti összefoglalás eleve küzd a rendszeralkotás kikerülhetetlen betegségével. Ezért én azon, hogy a múltat valahogy rendbe rakni, sok szempontú múltvizsgálatot értenék, ami nem egy nagy összefoglaló mű és egy rendszer, hanem tudományos művek, visszaemlékezések meg szépirodalmi művek tömege, amiből kikristályosodik valami konszenzus arról, hogy hol vannak a múltban az igazi értékhangsúlyok, és hol nincsenek. Gondoljunk csak abba bele, hogy az utóbbi hetven évben hányszor kellett a múltat átértelmezni. Hát ez egyenlő egy pszichének a szétrobbantásával. Azzal, hogy az végtelenen ki van szolgáltatva a tökéletes székszisnek. Ezek után – ezt mind beszámítva – mondom, azt hiszem, a memoárnak, a szépirodalomnak, a regénynek, a lírai önvizsgálatnak és a múltvizsgálatnak nagyon sok összetevője van. Ebből alakulhat ki egy olyan konszenzus, ami ezeket a bizonyos értékhangsúlyokat valahogy a múltvizsgálatban rendbe teheti.

– Göncz Árpád *Sarusok című regénye egy 15. századbeli eretnek per története. De a szerző bevallása szerint nem történelmi regény, hanem börtön-tapasztalatok összegezése. Esterházy Péter is egy egész sor olyan regényt írt meg, amelyek – ha szabad úgy mondani – nem azok, amik. Kiengesztelődhet-e ma végre az író? Lehet-e egyszerűen az írás kedvéért írni? Más szóval, hányadán áll a magyar irodalom a kényszerűségből félbátor, utalásos, metaforikus beszédmód egyenesbe való áttérésének ügyében. Esterházy megírta a Bevezetés a szépirodalomba című művét, mi lenne maga a szépirodalom?*

– Igen, a kérdésben több kérdés van elrejtve. Először hadd mondjam el, hogy ideálisan el lehet képzelni azt, hogy a szépirodalom az csak szépirodalom, de pillanatnyilag és különösképpen itt, Kelet-Közép-Európában nem tudjuk pontosan elképzelni, hogy mi az a szépirodalom, ami független mindazoktól a szempontoktól, amelyektől függetlenül akarjuk. Tehát azt mondjuk, hogy most már az író foglalkozzon az irodalommal, a politikus a politikával és így tovább. Ez elvileg rendben van, de nincs gyakorlatunk abban az irodalomban, ami csak irodalom. Sőt, hadd tegyek hozzá ehhez egy dolgot, hogy nekem, mint olyan valakinek, aki foglalkoztam is elméleti esztétikai kérdésekkel, van egy olyan meggyőződés, lehet, hogy konzervatív meggyőződés ez, hogy az esztétikum fogalmában nagyon sok minden, például etikum, a világnézet problémái, a történelem korszakos dilemmáiban való orientáció és sok minden efféle benne foglaltatik. Tehát, ha én azt mondom, hogy esztétikum, akkor ezt egy komplex fogalomként értelmezem. Ami integráló fogalma ezeknek a dolgoknak, hogy etikum, hogy világnézet,

lehet direkt módon politikum is, bizonyos esetekben. Tehát én ezt egy integráló fogalomnak értelmezem, én pontosan értem, és tanítom is, hogy annak idején Kant nagy elmélettörténeti tette az volt, hogy a szép fogalmát az igaztól, a jótól és hasonlótól el akarta választani. Tehát, hogy az esztétikum nem azonos a logikummal, az igazzal, nem azonos az etikummal, azaz a jóval, hanem egy külön vizsgálendő valami, hogy mi az, hogy szép. Anélkül, hogy ezt az interjút el akarnám tudálékoskodni, hadd mondjam el, hogy Kant, ugyanezen műve második részében nem a szépről beszél, hanem a fenségesről, akkor igenis visszahozza az etikumnak a problémáit. És azt mondja, hogy a fenséges ott van a jónak a szomszédságában. És aki a szépet igazán élvezni tudja, arról föltételezhetjük, hogy morális kérdésekben is érzékeny. Tehát az a Kant, aki az elején így szétválasztott, a mű második felében összeköti az esztétikum kérdéseit az etikum kérdéseivel. Én úgy gondolom, hogy ezek végső soron nem szétválaszthatók, tehát valahogy az irodalom fogalmába beletartozik ez az egész kérdéskomplexum, és nem tudjuk pontosan, hogy mi az irodalom ezek nélkül. Ez az egyik dolog, amit szerettem volna elmondani. Én ezt azzal együtt mondom, hogy természetesen mindent tudok arról, hogy az irodalom nem ideologikum. Nagyon jól tudom azt, ez Ignóus Pálnak volt – most már hamarosan hatvan éve lesz – egy nagyon érdekes megfogalmazása, amely így hangzik: Adyék körül az első Nyugat tudta azt, hogy a politika irodalmával szemben megteremtse az irodalomnak a politikáját. És megvádolta a Babits-féle úgymond második Nyugatot azzal, hogy feladta az irodalom politikáját, és kezdi elfogadni a politikum irodalmát, a politika irodalmát. Persze ebben Ignóusnak nem volt igaza, de abban igen, hogy az irodalom megteremtette a maga politikáját. Én most ezt metaforaként értem, nem tudom, mi az irodalom politika nélkül, etikum nélkül, világnézet nélkül, és nem tudom, mi minden nélkül. Ezt nem tudom fölrajzolni magamnak. Még egy posztmodern állapotban sem. A másik dolog, hogy ez az utalásrendszer, célzásrendszer nagyon bonyolult kérdés. Illetve talán nem is olyan bonyolult kérdés, csak el van rejtve mögötte egy furcsa fordulat. Az nevezetesen, hogy amíg ez az utalásrendszer élt, tehát, hogy én gondolok valamire, de nem mondom egészen ki, csak célzok rá, te pedig érted és fogod a célzást, és meg tudod a célzástól a gondolatig terjedő utat tenni, és lefordítod magadnak a dolgot. Amíg ez az utalás- és célzásrendszer élt, és pedig addig élt, amíg volt egy politikai kontextus, amely megkövetelte, hogy bizonyos művészi igazságok kimondása így éljen. Amíg ez élt – nagyon furcsa, amit mondani fogok – addig az irodalomnak volt egy saját, begyakorlott, jól bejárt mozgásterülete. És addig nem remekművek is remekműnek tudtak feltűnni, mert ez a célzásrendszer, ez az utalásrendszer, ez a játék az olvasóval – bekódolok valamit és te dekódolod – ez a játék megvalósult benne, és ez látszólag megemelte a művek rangját. Hadd mondjam meg, hogy a tudományban is

megvolt ennek a pandanja. Amennyiben egy tudományos mű nagy tudományos műnek tudott föltűnni azáltal, hogy elkezdte körvonalazni, hogy a dolgok nem úgy vannak, ahogy a hivatalos ideológia szerint lenniük kellene. Ez megemelte a tudományos művek rangját is, vagy a látszatrangját. Most ez a politikai kontextus megszűnt. Minden kimondható. És nagyon furcsa dolog, de hát a kultúra története tele van ilyen furcsaságokkal, megkapta a szabadságot, és elesett egy lehetőségtől. És most nem tudja, hogy ugyanazokat a dolgokat hogyan lehet direkt fogalmazni, mert abban a percben ki van téve a tendencia veszélyének és a leegyszerűsítés, a vulgarizálás veszélyének. Ez a játék ugyanis sematikus volt, de vulgáris nem. A tudományban ugyanez a helyzet, mert most már nem kell arról beszélni, vagy nem érdekes, hogy a dolgok nem úgy vannak: meg kell mondani, hogy hogy vannak a dolgok, és ez lényegesen nehezebb. A lírai hitel kedvéért, hadd tegyem hozzá, én ezt a saját tevékenységemre is értem. Én könyveket írtam arról, hogy talán nem úgy van, ahogy a hegeli rendszer sugallja, meg ahogy Lukács kifejti, meg Horváth János rendszere az irodalomtörténet-írásban. Most már azt kellene mondani, hogy hogy vannak a dolgok. De közben az embernek nem a fél élete, hanem a hetvenöt százaléka eltelt, a szellemi erők talán fáradóban vannak, és lezárult egy periódus. Kezdődik egy új periódus, amelyben szellemi szabadság van, de bizonyos feladatok sokkal nehezebb feladatokká válnak.

– Lehet-e úgy fogalmazni, hogy a metaforikus beszédnek a kényszere az irodalomnak igazából jót tett?

– Lehet úgy fogalmazni, hogy az irodalomnak kijelölt egy mozgásterületet, ahol biztosan mozoghatott ez a metaforakényszer. Alkonya van a metaforáknak, bizonyos metaforatípusoknak. Jobban mondva, már túl is vagyunk ezek alkonyán. Meghalt ez a metaforatípus. Irodalomtörténeti jelentőségűvé vált, most új metaforák kellene, és ezek az új metaforák talán nem találhattak még meg. Ez is a magyarázata, nem azt mondom, hogy az egyetlen, a fő magyarázata, de ez is a magyarázata annak, hogy az irodalomban a publicisztika, a memoár, az esszé került előtérbe, és nem a par excellence szépirodalom.

– Mivel magyarázza azt a tényt, hogy az írók valahogy nem érznek igazán készletetést arra, hogy nagy epikai fikció, de realista fikció keretében mondják el az elmúlt negyven évnél, vagy akár a korábbi évtizedeknek a folyamatos történetét? Például az 56-os magyar forradalomról, amely a 20. századi magyar történelemnek az egyik legfontosabb eseménye volt. Igazában nem született meg olyan epikai ábrázolás, amely ezt az eseményt a maga gazdagságában, mélységében, emberi, történelmi jelentőségében mutatta volna be. Félő, hogy 56-ról nem is születik ilyen regény.

– Nem vagyok az abszolút magyarázatnak a birtokában. Erről szó se esék. Két dolgot azonban megkockáztatnék ezzel kapcsolatban. Az egyik az,

hogy 56, noha harmincnyolc évvel ezelőtt volt, mégis nagyon közel van azért, mert az egész 56-os problematika lefojtottságnak az állapotában volt. Nem hangozhatott el róla őszinte szó. Tehát amikor 89 után kezdtek elhangzani az őszinte szavak, akkor nem érződött az, hogy ez évtizedekkel ezelőtt történt. Ez itt volt, a tegnap, amiről először kezdünk beszélni. Ez azzal járt, hogy 56-ot mítoszok és ellenmítoszok vették körül, tehát több mint harminc éven át az ellenmítoszok uralkodtak. Az ellenmítoszok kötelezőségének megszűntével előjöttek a mítoszok. Részben a résztvevők mítoszai, aztán azoknak a mítoszai, akik utólag szeretnék, ha részt vettek volna – nem vettek ugyan részt, de utólag sajnálják, hogy nem vettek részt benne – és azoknak a mítoszai, akik különböző emlékezésekből, családi, baráti, baráti körülményekből tudják ezt. Az etikai távlat ehhez a kérdéshez még nincs meg. Nem olyan korszakot élünk, amikor a nagy epikus kompozíciónak talaja van. Mert ahhoz ezek a nagy narrációk szükségesek, egy nagy epikus kompozícióhoz viszonylag tisztázott nézőpontok szükségeltetnek. És ez a posztmodern korszak nem szolgáltatja ezeket a viszonylag tisztázott nézőpontokat. Tehát én azt hiszem, hogy egyelőre nem sok esély van erre. A realizmus feltámadhat, nem mondom, hogy feltámad, azt mondom, hogy feltámadhat. A tárgyias ábrázolás és a realizmus, a nagylélegzetű cselekményes epika feltámadhat, egy nagyobb lélegzetű narráció, egy történet arról, hogy honnan hová haladt az emberiség. Megint létrejön, hadd mondjam meg, hiszek abban, hogy létre fog jönni. Ez a fajta ember nem élhet nagy narrációk nélkül, szereti tudni a honnant és hová. És előbb-utóbb fog teremteni ilyen magyarázatokat, és ennek mentén létrejön majd a nagy epika megint. A realista, tárgyias, cselekményes nagy epika, de ameddig erre nincs esély, addig 56 vallomások, memoárok, lírai reflexiók vagy történettudományi munkák tárgya lesz.

– Most már talán 56-tal kapcsolatban nem magának az 56-nak a történetét kellene megírni az íróknak, hanem azt kellene megvizsgálni, bemutatni, hogyan válhatott 56 emléke azzá, amivé vált. Tehát hogyan lehetett egy elfelejtett történelmi esemény. Ez jellegetesen posztmodern témavilág.

– Azt hiszem, hogy erre korábban van esélyünk. Nem 56 nagy epikus feldolgozására, hanem annak a feldolgozására, hogy mi történt 56 emlékével. Hogyan jöttek létre ezek a mítoszok és ellenmítoszok. Erre több esélyünk van. Ez egy többszörös tükör lehetne. Egy többszörös fénytörés, hogy különböző pszichékben, tudatokban hogyan reflektálódik a most már majdnem negyvenéves eseménysorozat, amely a mai generációnak, többé-kevésbé az apáknak a hőstörténete. Hát gondoljunk bele. Én abban nőttem föl, hogy mi történt Doberdónál és a goricaai áttöréskor. Aztán fiatal tanárként hallottam a nálam tíz évvel idősebbektől a történeteket a Don-kanyarról és a Dnyeszter menti ellentámadásról meg a debreceni páncélos csatáról. És magam megéltem fiatalemberként 56-ot. Ez egy mostani, javakorában lévő írógenerációnak

olyan, mint nekem a Doberdó volt és a gorikai áttörés. Ez nagyon izgalmas, és ha úgy tetszik, tényleg posztmodern irodalmi téma, hogy 56 a tudatokban, a tudatok cserepeiben, ahogy – most megint elárulom a konzervativizmusomat – mert azt akartam mondani, hogy ahogy a tudatok fénytöréseiben, cserepeiben, ahogy ezekből összerakható valami, egy nagy egész, és ez már majdnem egy realista kompozíció. Ebben hiszek. A nagyregényszerű tradicionális feldolgozásában egyelőre nem hiszek.

– *Figyelemmel kíséri a kortárs magyar irodalmi termést. Egy hirtelen demokratikussá váló világban nem annyira új bizonyosságok, hanem új kérdések, új bizonytalanságok, új félelmek jöttek létre. Tükröződnek-e már ezek a félelmek, szorongások a legújabb magyar irodalomban?*

– Nincs teljes áttekintésem erről a dologról. Én csak röviden és talán elég inkonkrétan tudok erre válaszolni. Elsősorban a legfiatalabbaknak a költészetében érzem ezt. Tehát a JAK-nemzedék költészetében és töredékes lírai prózájában érzem ennek az újféle szorongásnak a jelenlétét, amelynek már persze egyáltalán nem az a konkrét félelemjellege van, amit mi átélünk, mert mi többé-kevésbé tudtuk, hogy mitől kell félni, és mitől félünk. Itt valami – nagyon távoli az analógia – nagy egzisztencialista szorongásokra, tehát a Kafka-típusú nagy szorongásokra emlékeztető félelem van halmozott értelemben, amit a világállapot igazol. Nem tudom, mi lesz ebből. Én elsősorban a lírában érzem ezt.

– *A fasizmus általában nem szokta kimondani a végső megoldásokat. Az úgynevezett új-jobboldal manapság itt is, Magyarországon is, a demokrácia nyelvén próbál beszélni, de azért nem nagyon erőlteti magát. Miképpen jellemezné a magyarokat a nyelvezetét, stílusát, szóhasználatát, gesztusait?*

– Én erre részlegesen, de konkrétan tudok válaszolni. Írtam egy szerény dolgozatot arról, hogy mi történt 43-ban és 93-ban Szárszón. Ebből a szempontból a 93 érdekes, ugyanis a 93-as szárszói találkozó egyrészt nem lépett fel a „népfrontosság” – mindegy, hogy ezt idézőjelbe kell tenni, hogy népfrontosság, vagy nem – még az igényével sem. Ott a népnemzeti tábor gyűlt össze, és emlékezett a 43-as Szárszóra, amelyben megvolt a népfront igénye. Ott az akkori baloldalt össze akarták hozni, és a népi tábort, mondjuk, a szélsőségeket, Erdélyi Józsefet nem, de ettől a szélsőségtől eltekintve az egész népi tábort össze akarták hozni. Most én beleütköztem – nem a nyelvhasználat kérdéseit vizsgáltam –, de beleütköztem ebbe a problémába, és azt véltem fölfedezni, hogy bizonyos kérdéseket tudatosan kizártak a vizsgálódásból. Én például a faji kérdésre és az antiszemitizmusra gondolok. Ez legfeljebb halvány allúziók szintjén merült fel. De ami körülvette Szárszót, meg ami ott elhangzott, abban én két dolgot láttam. Az egyik az a hajdani jobboldali sajtó, mondjuk a harmincas évek végének és a negyvenes évek elejének a jobboldali sajtójára, szélsőséges sajtójára gondolok, an-

nak a terminológiáját láttam felújulni. Idézem őket, bár nem szívesen, mert ez engem tényleg az akkori évek sajtójára emlékeztet, ezek az acélboyok és liberális szépfűk. Szóval ez a fajta terminológia, nem tudom, hogy annak nevezhető-e. Ez ott a *Magyar Futár* és az *Egyedül Vagyunk* környékén, a negyvenes évek elején volt ez a fajta terminológia. Engem részben nagyon jó emlékezettel vert meg a jóisten. Emlékszem akkori gyerekkori olvasmányaimra is, részben irodalomtörténészként jóval később forgattam ezeket a lapokat. Egyrészt ezt láttam föléledni. Beleértve mondjuk – hadd legyen konkrét – azt az egész kontextust, nem amit Csurka százszor mondott, hanem amit előtte és utána írt. Tehát az ejtőernyős csapat, amelyik hol Galilei-körnek nevezi magát, hol moszkvai emigrációnak, hol liberális tábornak. Ebben tényleg az akkori évek jobboldali sajtójának gondolkodásmódja és stiláris eszköztára bukkant föl. Aztán van egy másik rétege a dolognak, amely messzemenően nem ilyen agresszív. Sőt azt tudnám mondani, hogy inkább komikus. Ez az űzött, megcsúfolt magyarságunk. Ez egy konkrét idézet valakitől, aki a maga szakmájában egészen kitűnő ember, csak nem a publicisztikában az, meg nem az ilyen elméletteremtésben. Vagy: magyar létünk csillagos ege, például. Most a harmadikat nem tudom... A magyarok istenének a nem tudom mije. Most ez nem a szélsőjobboldali sajtó szellemi köréből ismerős, hanem hajdan volt iskolai ünnepegekről. Mondjuk a költői lelkű tankerületi főigazgató, vagy főigazgató-helyettes, netán az iskolaigazgató, aki kiállt, és mondott egy szónoklatot március 15-én. Ott volt ez a frazeológia, ez a magyar létünk csillagos ege meg a megcsúfolt magyarságunk... Hadd mondjam meg most, visszakanyarodok egy pillanatra 43-hoz. 93-ban folyton Németh Lászlót emlegették. Hát Németh László kiütéseket kapott volna ezektől a fordulatoktól. Az isten szent szerelmére, én úgy érzem, hogy eléggé tisztában vagyok Németh László főleg elméleti életművének bizonyos problémáival, írtam is a magam szerény módján, mondjuk vitatéziseket ebben a kérdésben, de hát a színvonal-különbség mérhetetlen. Németh Lászlónak nem sok humorérzéke volt, tehát ő nem gúnykacajra fakadt volna a magyar létünk csillagos egétől, hanem valószínűleg eltávozott volna a színhelyről, ahol ilyen szinten kellett volna vitatkoznia. De hadd tegyem hozzá, hogy a Németh Lászlónál sokkal kevésbé igényesebb Féja Géza soha életében nem írt volna le egy ilyen fordulatot. Vagy a helyenként stílmantikára nagyon hajlamos Kodolányi, soha az életben. Szabó Dezső, ő gúnykacajra fakadt volna, pedig hát Szabó Dezsőt is sokat emlegették 93-ban, meg újabban sokat emlegetik. Szabó Dezső tényleg vagy gúnykacajra, vagy hihetetlen indulatkitörésre fakadt volna ettől a búsmagyar irredenta körökben meg iskolai önképzőkörökben honos terminológiától. Tehát én úgy érzem, hogy a terminológia hihetetlenül leleplező. A stílus hihetetlenül leleplező ebben az esetben, és ez a két forrásvidéke van, a hajdani szélső-

séges sajtó és a hajdani iskolaünnepély-líra, a nemzeti líraiság. És ez sajnos ebben a körben – tisztelet a kivételnek –, nagyon erőteljesen jelen van.

– *A kisebbségi író helyzete eleve hátrányos. Bányai János fejtette ki nemrég, hogy „népének csak kisebbségben élő részével van közvetlen kapcsolata, az anyanyelvet egy másik országban él, a többségi nép pedig vagy nem érti, vagy csak közvetve, fordítás útján értheti szavát. Emellett a politika vállalást és vállalkozást kér rajta számon”. Egyéb politikai nyomásokról most ne is beszéljünk. A kisebbségi helyzetben élő magyar írók, a kisebbségi magyar irodalom és az egyetemes magyar irodalom viszonyáról kérdezném.*

– Ez a probléma tényleg nagyon nehéz, és az én speciális helyzetemben ennek van lírai vetülete is. Ugyanis én erdélyi származású vagyok, életemnek első meghatározó kilenc évét – amikor az embernek nagyon sok emléke van – kisebbségként éltem le, kisebbségi iskolába, magyar iskolába járva, és aztán tizennégy éves koromig továbbra is azon a területen éltem, amely tele volt nemzetiségi problémákkal. Én itt két ellentétes dolgot látok, aminek a feloldása ügyében nagyon bizonytalan vagyok. Az egyik az, hogy magam is úgy gondolom – ezt kénytelen vagyok leszögezni –, hogy az író általános társadalmi felelősségvállalásával párhuzamosan, a kisebbségi íróknak tényleg van egy ilyen felelősségvállalása, amennyiben a kisebbségi társadalom helyzete nehezebb, mint a nem kisebbségi társadalomé. Tehát nagyon vulgárisan fogalmazva, Erdélyben vagy a Vajdaságban, vagy Dél-Szlovákiában nehezebb magyarnak és magyar íróknak lenni, mint Budapesten, Kőszegen, vagy Mátészalkán. Ez egyszerűen tény kérdése. Ezt semmiféle illúzióknak a jegyében sem lehet elvitatni. Tehát az író általános, társadalmi, közösségi felelősségvállalásába beletartozik a kisebbségi íróknak ez a kisebbségi felelősségvállalása. Ez a dolognak az egyik oldala. A másik oldala az – és ezért mondom, hogy ez egy ellentmondás, amit nehezen tudok feloldani –, hogy van egy irodalmi mérce, egy színvonalmérce, amely nemigen lehet más a budapesti magyar író, az újvidéki magyar író, a pozsonyi magyar író és a kolozsvári magyar író esetében. Tehát egy darabig lehet azt csinálni, hogy a kisebbségi kultúra óvása, dédelgetése címén megemelni kritikailag ennek az irodalomnak a rangját, mert erre van szüksége, de ez a magatartás előbb-utóbb kifárad, tehát előbb-utóbb elő kell jönnie annak a szempontnak, hogy ez az egyetemes magyar irodalom része, a magyar kultúra része, és úgy mérendő, mintha bárhol máshol született volna. Én magamban pillanatnyilag ezt az ellentmondást nem tudom feloldani. Kolozsvári kollégáktól nagyon sokat hallottam, hogy nekik most az a törekvésük, vagy legalábbis egy részüknek az a törekvése, hogy minden helyi értéket úgymond leszámítsanak. Tehát az, hogy megszólalt magyarul, ez evidencia, ez önmagában nem esztétikai érték, de hát mégiscsak valahogy – most csúnyán mondom – benne van a pakliban, hogy ki, hol, mikor, milyen körülmények között szólalt meg. Nem tudom

feloldani az ellentmondást. Van azonban egy kirívó dolog, amivel viszont úgy gondolom – most azt akartam mondani, hogy le kell számolni, de ez nagyon csúnya kifejezés –, amin túl kell lépni: hogy a kisebbségi író nagyon könnyen bele tudja lovalni magát egy ilyen „örködöm a népem fölött”, „vátész vagyok”, „az utolsó szavakat mondom ki”-féle próféta-szerepbe. Amit nem szeretek. És amit tényleg szeretnék leválasztani a kisebbségi irodalmakról. Úgy gondolom, hogy itt általános szentenciákat mondani nagyon nehéz. Életműveket és egyes műveket kellene nagy tömegben mérlegelni. Egyet még hozzá tudok tenni: az utóbbi években, napközben sokat dolgozván, este a fáradásnak olyan fokán vagyok, hogy csak szépirodalmat tudok olvasni, de akkor is igyekszem valami olyasmit olvasni, ami cselekményes, könnyebben érthető. Oda jutottam, hogy a gyerekkori emlékeimet, főleg a két világháború közötti erdélyi szépírókat olvasgatom, most például Nyíró-regényeket olvasok. És itt ütköztem bele abba a problémába, hogy a *couleur locale*-ből nem lehet irodalmi rangot csinálni. Tehát az, hogy valaki tudja, hogy a csiki-székely hogy beszél, és ezt egy hősenek a szájába tudja adni, ettől az még nem lesz igazán jelentős irodalom, sőt, egy ponton túl még a folklorisztikus érdekességét is elveszítheti, és – ki kell mondanom – provincializmusba süllyed bele. Én ezt most nem Nyíró egész életművére mondom, hanem bizonyos szemléletmódbeli és stiláris sajátosságok vonatkozásában. Ez egy hihetetlen kényes egyensúly, hogy a helyi horizontba való belevetés és önsajnálát, az ilyenfajta magatartás az egyik végletem – tudnék példákat mondani, de durva lenne –, és a másik végletem az, hogy felejtjük el, hogy annak az írónak ott más a helyzete, és ennek következtében más feladatai is vannak. A két véglet között lehet itt valami higgadt kritikai magatartást keresni, de hát én nem tartok ott, hogy ezt megtaláltam volna.

– *Ha lesz majdan egy újonnan megírt magyar irodalomtörténet, abban a kisebbségi magyar írók, a vajdaságiak, az erdélyiek stb., vajon egy külön fejezetben fognak szerepelni, vagy pedig egyetlen mércék szerint integrálódnak az egyetlen magyar irodalomba?*

– Eddig, meggyőződésem szerint, helyesen szerepeltek külön fejezetekben. Ugyanis létrejött Trianon, levágta, négy irányban levágta a viszonylag szerves magyar kultúráról, irodalmi kultúráról ezeket a területeket, és ki is alakult – például Erdélyben – markánsan ki is alakult egy saját erdélyi irodalom – transzszilvanista, nem transzszilvanista, ezt most hagyjuk –, kialakult egy sajátos irodalmi kultúra. Azt hiszem, hogy a Felvidéken és a Vajdaságban ez később alakult ki, mert a normális szellemi vérkeringés nem tudott beindulni. Nem tudott, mert a Horthy-rendszerben szuronyokat fordítottak egymás ellen a népek, 45 után azért nem, mert kényszerű egységesítés volt, kényszerű látszategységesítés, és azon belül a legnagyobb széttagoaltság. Tulajdonképpen azt mondhatnám, hogy a kvázi- vagy pseudo-szocializmus-

ban még az a vérkeringés is megszakadt, ami valahogy a két világháború között spontán módon megvolt. Tehát eddig, vagy akár ebben a pillanatban, azt hiszem, hogy csak külön fejezetben lehetne megírni. Így gondolom pillanatnyilag, de... Az előbb beszéltünk Szárszóról, volt ott néhány józan hang is. És hadd mondjam meg ezúttal a neveket is, rendkívül józan hang volt Pomogáts Bélác, aki pontosan ezt a kérdést fejtegette, hogy most a legalapvetőbb nemzeti feladat az lehet, hogy az elszakított területekkel a kulturális vérkeringés helyreálljon. Tehát nem határ kérdése, hanem a szellemi anyagcserének, a gondolatcserének a kérdése ez. Ha ezt helyre tudjuk állítani, ami persze összefügg az agyonemlegetett határok spiritualizálásával. Ha a felvidéki, a vajdasági, az erdélyi és a nyugati magyarsággal helyreáll egy állandó, oda-vissza jelzésű szellemi anyagcsere, gondolatcsere, akkor eljuthatunk abba az állapotba, hogy nem kell külön fejezetben megírni. De ez mégis egy későbbi történet. Ez a következő évszázadnak a problémája, hogy helyre lehet-e állítani a hajdani politikai egység helyett egy nem virtuális, hanem tényleges szellemi egységet. Akkor nem kell külön fejezet.

Az interjú 1994. december 8-án készült Újvidéken

Poézis és teória

Háttérjegyzet Vickó Árpád beszélgetéséhez Poszler Györggyel

Poszler György „válogatott tanulmányok”-at tartalmazó majd ezeroldalas könyve¹ a gondolkodó esszéíró 75. születésnapjára jelent meg. A könyv újabb és régebbi írásokat tartalmaz, részleteket könyvekből és hosszabb tanulmányokból, vagyis betekintést nyújt nemcsak Poszler György „műhelyébe”, hanem az eddigi életmű keresztmetszetét is adja. Miközben élvezetes olvasmány is, hiszen Poszler kidolgozta a maga rendkívüliségében személyes stílusát, amely stílus a gondolat mellett az érzelemnek, a logika mellett a vallomásnak, a próza mellett a lírának is helyet biztosít. Egyetlen pillanatra sem mond le a szaknyelvi szigorúságról, de nem is tartja távol magától a nyelvi eleganciát és a szójáték lehetőségét. Esszéiben a poézis és a teória összeér, nemcsak kiegészíti vagy színezi egymást, hanem feltételezi is. Írásaiban többször hangsúlyozza, hogy érzelmi kötődés nélkül, meghatottság nélkül nem lehet se Kantról, se Hegelről, se Füst Milánról, se Babitsról szólni. Ebben az „új kritika” már-már elfeledett I. A. Richards azon tételét követi, hogy a kritikai teóriák zűrzavarában élményi és érzelmi kötődés nélkül nem lehet, talán nem is szabad a költészethez fordulni. A kritika ezáltal nem lépi át a költészet küszöbét, nem is lesz a költészet meghosszabbítása, de mindenképpen méltó lesz tárgyhához, ahhoz, hogy a versről mint költészetről szólhasson.

Az *Ars poetica – ars teoretica* tanulmányai úgy olvasandók, ahogyan az ilyen jellegű könyveket olvasni szokás. Nem elejétől végig, hanem csapongva, oda- és visszalapozva benne, a könyv tanulmányai között rejtett, akár a szerzőjétől is eltérő kapcsolatokat és összefüggéseket keresve, nem

¹ Poszler György: *Ars poetica – ars teoretica*. Válogatott tanulmányok. Magvető, Budapest, 2006

utolsósorban arra a kérdésre várva választ, miként élték túl a tanulmányok a felettük eltelt évtizedeket, meg arra is, ha túléltek, márpedig túléltek, akkor hogyan kapcsolódnak és kötődnek az újabb, a mai, főként irodalomtudományi és -elméleti, esztétikai és filozófiai törekvésekhez és irányokhoz. Legfőképpen pedig arra a kérdésre keresve a választ, mennyiben és miben különbözik Poszler hagyományolvasata akár a korábbi, akár a későbbi olvasatoktól. Poszlerrel nem idegen gondolat annak belátása, hogy a múlt század első felének szellemi és irodalmi világképe mára átment hagyományba, tehát lezárult, ami nem jelent mást, mint hogy értelmezésre, mindenkor újraértelmezésre szorul. Az ilyen, a dicsérettől és a tagadástól egyformán távolságot tartó kritikus újraolvasásnak mintái Poszler György tanulmányai. Az *Ars poetica – ars teoretica* legtöbb tanulmányát korábban ismertem már, most újraolvastam, napokon át lapozgattam a könyvet, emlékeztem is néhány korai olvasásélményre, mintha tegnap történt volna, holott évtizedekkel ezelőtt. A nagy, Hegel és Lukács György műfajelméletét kutató és értelmező könyvre emlékeztem, amikor műfajról esik szó, mostanában is rendre fellapozom, a Szerb Antal-monográfia egykori felfedezésére, a regénytörténeti és -elméleti kötetre, másokra is – ezekből részletek olvashatók a könyvben – aztán a tanulmányokra Szabó Dezsőről, Németh Lászlóról, Füst Milánról, Illyésről, a Babits beszélgetőfüzetéről írott összegző értelmezésre, nem utolsósorban a múlt század első felének szellemi és értelmiségi magatartásairól, viszonylatairól, utakról és tévutakról szóló, szellemtörténeti megalapozottságú esszé-tanulmányokra. Vannak Poszler György írásainak jól követhető, mert következetesen alkalmazott, ezért példamutató sajátosságai meg gondolatai, főként a látzólagos vagy valóságos ellentmondások kedvelése, a gondolatok, nézetek és eszmék ütköztetése, a kételkedés, a kritikai attitűd egybefonódása a kéttelvel, másrészt pedig a filológiai pontosság, a tisztességes hivatkozás, az idézés és értelmezés erkölcsi területén, mert Poszler György írásait mindig áthatja a tanítás szándéka, hiszen olvasóját nem rábeszéli, se meggyőzni nem akarja, hanem saját gondolatainak és dilemmáinak, a szerzőjével nem feltétlenül megegyező felismerésére készíteni. Van ebben a pedagógiai hajlamban valami igazán vonzó. Mint mindenkit, aki eszmetörténetre, filozófiára, irodalomelméletre adja a fejét, Poszler Györgyöt is a felfedezés, az értelmezés egyidejű öröme és kételye mozgatja meg irányítja, részint arrafelé, ahol a gondolkodás hagyományában a mesterek és az elődök lakoznak, részint pedig az őrzés és az óvás indulata, amiből – miként például a Szabó Dezső- vagy a Németh László-esszéiben – a megcsontosodott ítéletek, a közhellyé leromlott kánonok lebontása olvasható ki, de kiolvasható a vitathatatlan és néha bizony nélkülözhetetlen tekintélytisztetel is, mert a múlt nem is ismerhető meg másként, mint fenntartásokkal és kritikával átszótt

tekintélytisztelettel, ahogyan Poszler György a múlt század magyar irodalmának „esszéista” nemzedékéhez, Szerb Antalhoz, Halász Gáborhoz, Cs. Szabó Lászlóhoz kötődik, bennük ismerve fel saját műfajának, a teoretikus és filozófiai esszé művelésének előzményeit, az ő példájuk alapján alakíthatta ki és formálhatta meg sajátosan hangzó, egészen különös mondatformát teremtő, az elliptikus megfogalmazás rengeteg változatát létrehozó esszéstílusát. Jól felismerhető ez az *Ars poetica – ars teoretica* című könyvbe gyűjtött minden íráson. Poszler György Szerb Antal és Halász Gábor iskolájában művelte ki a maga esszéstílusát, amelyben a személyes hangvétel a korábbi írásokban még rejtettebben, a későbbiekben már egészen nyíltan jelen van. A személyesség a későbbiekben felerősödik, akár a vallomásosság is, egyfajta jól érzékelhető líraiság formájában. Ami az újabb írásokban az esszéstílust személyessé teszi, valóban az „esszéista” nemzedékhez való szoros kötődését jelzi. A könyv élén álló *Szakmai előszó kutatói számvetés* című, Szirák Péter kérdéseire válaszoló interjúbán mondja el Poszler, hogy eszménye „Szerb Antal és az »esszéista« nemzedék”, majd magyarázatképpen így folytatja: „Olyan korban is éltem, mint ők. Amikor mindig védekezni kellett. És én is csak az irodalomban tehettem. Ahogy ők tették. Szerettem volna pontos eleganciával. Hogy jól »átmenjen«. Mert az irodalom nemcsak a szakmáé. Illedelmes apparátussal. Hogy ne hivalkodjon. Mert csak a mű igazán fontos. Derűs toleranciával. Hogy ne bántson. Mert nem biztos, hogy igazam van. Érzelmi ihletettséggel. Hogy személyes legyen. Mert élmény és átélés is szükségeltetik. Nem ars teoretica ez, csak melankolikus meditáció. Korszerűtlen eszmények csendes végiggondolása.”

Poszler György életének első évtizedeiben valóban védekezésre kényszerült, és védekezésre is rendezkedett be. Súlyos nehézséget okozott számára, hogy gyerekfejjel, a családjával együtt, 45-ben kénytelen elhagyni Kolozsvárt, ahol született, majd a nehéz beilleszkedés évei következtek, változó budapesti helyszínek és lakások, azután az egyetemi évek, majd tanulmányai után kényszerű száműzetés vidékre, pedig nem vidéki, ha mégannyira is megbecsült tanárnak, hanem filozofnak készült, kutatni akart és felfedezni, de mindennek megvalósulása majd két évtizedet késett, amikor végül visszakerül Budapestre először minisztériumi hivatalnoknak, majd néhány év múlva meghívják a budapesti bölcsészkar esztétika tanszékére tanítani, ahol mind a mai napig tanít. Kényszerűen késleltetett indulás, de nem tapasztalatok nélkül, hiszen a vidéki évek meg a minisztériumi hivatalnokoskodás mellett, azonkívül, hogy sok élettapasztalatot szerzett, olvasmányélményeit és gondolkodását gazdagíthatta túlságosan feszélyező akár ellenséges, akár baráti oda-, pontosabban *megfigyelés* nélkül. Hogyan védekezett, és miként nyújtott számára a vidéki élet, majd fővárosi életszakasza idején oltalmat az irodalom? Csak egyetlen adat az interjúból:

amikor az egyetemen a példakép Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét* „szellemtörténeti tévtannak” mondták, elővette Szerb Antalt, amikor Halász Gáborra azt mondták, hogy „raffinált intellektuális játékkal tudatosan félremagyarázta Kazinczy Ferencet”, akkor elővette Halász Gábort, amikor Németh László esszéit „fasisztoid elméleti torzítások”-nak mondták, akkor elővette Németh Lászlót... Így tanult, s így tanulta meg, hogyan kell az irodalommal védekezni. De megtanulta azt is, hogyan fogalmazhatók meg súlyos történelmi és filozófiai gondok „pontos eleganciával”, hogyan őrizhető meg magas szinten a szakmaiság nem hivalkodó „illelmes apparátussal”. Megtanulta, hogyan lehet szakmai kérdésekről „érzelmi ihletettséggel”, személyesen, mégis magas szakmai színvonalon fogalmazni. Mindez abból a meggyőződéséből következően, hogy az irodalom „nemcsak a szakmáé”, meg hogy az irodalomhoz „élmény és átélés is szükségeltetik”. Szempontjait maga mondja „korszerűtlen eszmények csendes végiggondolásának”, nyilván az elegancia miatt, a hivalkodás elkerülése kedvéért, hogy az írás „átmenjen”. Az „esszéista” nemzedéken való nevelődésnek nyomai változatlanul mindmáig jelen vannak Poszler Györgynek mind gondolkodásában, mind esszéstílusában. De még valamit hozzá kell ehhez tenni. Azt, hogy az irodalomban való védekezés egyben az irodalom védelme is, az irodalom óvása az irodalomtól idegen nyomásoktól, amire megint van egy beszédes példa Poszler interjújában. Lukács György a példa, akit – Szerb Antal és Babits Mihály mellett – „mesternek” mond, és akire mindig az éppen „menő” megítélés ellenkező oldaláról tekintett. Nem értett egyet 49-ben „a »Lukács-vita« után megtépázott szellemi félszáműzöttségével” a filozófusnak, nem értett egyet „A hetvenes években a minden mondatát kanonizáló Lukács-rajongással”, és nem értett egyet „A kilencvenes években a minden tételét negligáló Lukács-megvetéssel”. Nem kanonizálta és nem negligálta a Lukács-hagyományt, hanem „kritikus őrzéssel” fordult felé, mert „Nem lehet úgy tenni, mintha mindig igaza lett volna”, és „Nem lehet úgy tenni, mintha nem is létezett volna”. Nincs tehát abban ellentmondás, hogy Poszler György egyformán – vagyis kritikusan – őrzi mind Lukács, mind Babits és Szerb Antal, mind az „esszéista” nemzedék, mind Szabó Dezső, mind Füst Milán hagyományát, mert az őrző írásaiban a hangsúly a kritikára esik, a kritikával együtt pedig a megértésre és értelmezésre.

Van ebben a megőrzésre berendezkedett kritikus alapállású hagyománytiszteletben valami nemesen konzervatív meghatározottság is. Nem abban, hogy elutasítaná az új és legújabb irodalomtudományi és -elméleti nyelveket, ismeri őket, de csak módjával használja, hanem abban, ahogyan verset és prózát olvas meg értelmez. Különösen jól látható ez a kötetzáró Nemes Nagy Ágnes-esszében, amelynek témája a nemrégiben még szégyenpadra állított, majd mostanában, szégyenlősen ugyan, de ismét elővett „világképelemzés”.

Így ír ott Poszler György: „A témát nem vagy nemcsak tudományos tárgynak tekintem. Hanem az élmény, a megrendülés tárgyának. Ebből is indulok, az olvasói élményből. Azt próbálom – a művek közelében maradva – eszköztelenül racionalizálni. Mert úgy gondolom, élmény nélkül nem érdemes. Mármint a költészetéről írni.” A Nemes Nagy-esszé, mint a már szóba hozott nagyesszéek rendre, egy-egy hosszabb idézettel indítanak, a költőknél – Füst Milánnál, Nemes Nagynál – verssel, másoknál hosszabb prózai idézetekkel. A Poszler-esszé ezekre a citátumokra épít, más szóval az olvasói élményre, amely élményből a legsúlyosabb filozófiai és egzisztenciális gondok bonthatók ki, rendre személyre szabottan, nemritkán a konfesszió hangvételével. Ha fel is erősödött kései írásaiban a személyes hang, sohasem távolodik el a műtől, a művek közelében fogalmazza meg mindenkor időszerű őrző és fenntartó világképét.

Kossa Jánosról egy túlélő pályatárs

„Százéves lenne...” – villan fel előttem a *Magyar Szó* Kek Zsigmondról szóló írásának a címe. Fölnézek az íróasztalom melletti könyvespolcra, ahonnan szinte vádlón merednek rám Kossa János könyvei. Ugyanis ott tartom őket, karnyújtásnyira, az Idegen szavak, a Helyesírási, az Értelmező, az Etimológiai, a Szófejtő, a Czuczor–Fogarasi és egyéb szótárak tőzomszédságában, mint az írással foglalkozó emberek többsége: „szerszámaik” között. Talán már ebből is sejthető e sorok írója Kossa Jánosról és munkásságáról alkotott véleményének a lényege. Több mint egynegyed évszázada, hogy nem *köztünk* van, hanem *velünk*, mert nyelvhasználati gondjaink közepette ma éppúgy rá vagyunk utalva megszívlelendő tanácsaira, útbaigazításaira, mint egykoron. S mégis: egy kissé megriadok, amikor az ember életének ez az irdatlan hosszú láncolata, a száz kalendáriumi esztendő megképzik előttem. Annak ellenére, hogy jómagam e százból „csak” negyvenkettőt mondhatok olyannak, amelyek nem közvetve, „munkaeszközül” használt könyvként képviselték az emberi kapcsolatot közöttünk. S itt kell ismételten rádöbbenem, hogy a nagy és kerek évfordulók – még ha igazán jelentős eseményeket, emberi életeket és tetteket idéznek is föl tudatunkban – nem mindig alkalmasak, hogy általuk az elmúlt időkről és a volt emberekről alkotott képünk világosabb, érthetőbb és értelmesebb legyen előttünk. Vagy pedig ha a földézett kép néhány részlete, mozzanata és eleme mégis pontosabbnak, kézzelfoghatóbbnak látszik is, mint a maga valóságos idejében, előbb-utóbb rájövünk, hogy ez csak a dolgok felszínére vagy tárgyi valóságára érvényes, s hogy csak „digitalizált” történetírásunkra, múltunk számítógépes megjelenítésére vonatkozatható. Az ember karaktervonásai, a magunkban hordott etikai és humán tartalmak, következőleg létezésünk értelme, rejtettebb „énvilága” kizárólag a tettei révén ismerhetők meg, így aztán az a világ is, amely őt körülveszi. Ezért van, hogy

még e rövid jegyzetben is ahhoz az elvhez ragaszkodom, amit már annyi esetben kifejtettem, s amit egy ma már talán meghaladottnak minősített történetírói iskola úgy fogalmazott meg, hogy a világ (az egyetemes emberi szellem) fejlődésének, mozgásának, haladásának a törvényszerűségeit csak úgy vagyunk képesek megérteni, ha saját (egyéni) életünk törvényszerűségeit keressük és mutatjuk ki bennük. Ez a megfontolás készítetett tehát arra, hogy ezúttal is személyes élményeimen át próbáljak közelebb kerülni ahhoz a szellemi képlethez, amit Kossa János neve fémjelez térségeinkben. Személyes érintkezéseink némely mozzanatát már érintettem Kossáról írt dolgozataim egyikében-másikában, így aztán e száz esztendőből csak az 1938-ban létrejött első érintkezéseinktől kezdve elevenítek fel néhányat, amelyekről az a véleményem ma is, hogy kapcsolatam a világgal, életem és sorsom bizonyára másképpen alakult volna Keck Zsigmond-Kossa János nélkül.

Szabadkai felsős gimnazistaként egy kollégiumban laktam a Sárosi fivérekkel, Juhász Gézával meg több alsó osztályba járó más feketicsi meg közép-bácskai református diákkal, akiknek Keck Zsigmond volt a lelkipásztoruk. Ők hoztak hírt számunkra néhány olyan fogalomról, aminek már a kimondását is a mi katolikus hitoktató „páterünk” egyenesen eretnekségnek bélyegzett. Aztán meg az ő kalauzolásukkal be-bejártunk a szabadkai KIE (Keresztyén Ifjúsági Egylet) könyvtárába is, ahol szintén Keck Zsigmond szellemi irányítása volt érezhető. Ő hívta fel a figyelmünket a magyar „népi írók” műveire (Veres Péter, Németh László, Illyés Gyula stb.), s gondja volt arra is, hogy ki is faggasson bennünket olvasmányainkról, a róluk alkotott véleményünkről. Ez a kapcsolat köztünk aztán nemsokára olyan formát is öltött, hogy az ő révén lettem néhány alsós református diáktársamnak (pl. Juhász Gézának is) afféle „bérmaapja” konfirmációjuk alkalmából. Ebben én az akkor már majdnem másfél évszázados közép-európai felekezeti tolerancia megnyilatkozását fedeztem fel Keck Zsigmond lelkipásztori tevékenységében.

Nemsokára aztán jöttek a háborús évek, s majd csak 1945 nyarán találkoztunk ismét, miután épségben hazavergődtem Zentára a frontok veszedelméből. Ott futottunk össze napi álláskereső utaim egyikén. S miután erről értesült, rögtön felajánlotta, hogy menjek le vele Újvidékre, az ő irányítása alatt megjelenő *Szabad Vajdaság* (az év szeptemberétől *Magyar Szó*) szerkesztőségébe újságírónak. Mert – mint mondta – „Minden írástudóra szükségünk van.” Itt tehát néhány hónapra megint az ő szellemi környezetében lehettem. Azonban bizonyára ez a rövid együttműködés is oda hatott, hogy napi munkánk során sok minden átszármaazzon rám is az ő nyelvszemléletéből, érdeklődéséből és igényességéből, főleg pedig nyelvhasználatunk gyakorlati kérdései iránti érzékenységéből. S ez volt az a láncszem, ami szellemi szimbiózisunkat biztosította. Noha alig néhány hónap elteltével az újságírói pályát a tanárral váltottam föl, a nyelvi gondokra fordított figyelmünk a továbbiak során szín-

te állandósult, különösen azután, hogy a nyelvművelő munka intézményes formát nyert (Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület; főiskolai, majd egyetemi tanszék, Forum kiadóvállalat; Hungarológiai Intézet stb.). Legyen szabad az emlékezőnek saját, harminchét évvel ezelőtt kelt soraiból idézni annak bizonyosságául, hogy Keck Zsigmond-Kossa János mindvégig töretlenül járt ezen az úton. A méltatás abból az alkalomból hangzott el, hogy a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület neki ítélte oda az első ízben kiosztásra kerülő Szarvas Gábor-díjat, aminek a jelentőségét csak növelte, hogy az ünnepségen a Magyar Tudományos Akadémia is képviseltette magát a zombori származású nagy nyelvészünk, Bárczi Géza jelenlétével. Itt hangzottak el a következők is: „Kek Zsigmond nem nyelvésznek készült, az újságíráshoz is (éppúgy, mint a nyelvapoló munkához) a közösség szolgálatának az óhaja vezette el. Volt életének egy korszaka, amikor a benne mélyen élő közösségi lélek másfajta tevékenységben nem is juthatott kifejezésre, csak abban, amit mindannyiunk örömeire és szerencséjére igazi feladatának ismert fel. Nem kell magasról vett irodalmi példákat és neveket felhoznunk, hasonló életre és feladatvállalásra bőven akad analógia. A kisebb, de emberibb s neki is elérhetőbb célokhoz törődött, önmagát igazán csak jó ötvenes éveiben megtaláló Kek Zsigmond főszerkesztő Kossa János lektorként vállalta a minden eddiginél fontosabb feladatot: az újságírók egymást követő nemzedékeinek nyelvi nevelését, azokét is, akik papír szerint már nem szorultak rá erre. S ezt a munkát senki más nem végezhetette sikerrel, csak olyan ember, aki ennek a kétnyelvű világnak, e vegyes kultúrájú és kevert gondolkodású tartománynak nyelvi közegében élt, aki tudta is, érezte is, mit kell tennie, mikor kell beavatkoznia, hogyan kell szerét-módját ejtenie annak, hogy a szerző szándékainak és gondolatainak tiszteletben tartása mellett is feloldja a rosszul szerkesztett mondat görcsét, kigyomlálja a dudvát és a konkolyt a stílusból és a nyelvből. Így lett az évek során az ő lektori asztala az írott magyar nyelv főiskolájává, amelybe nemcsak néhány tucat fiatal újságíró járt napi nyelvgyakorlatra, hanem az olvasók százezres tömegei tanulták tőle az ép magyar beszédet... Nem életművet köszöntünk e pillanatban, mert Kossa János még sok új könyvvel fog bennünket megörvendeztetni, hanem egy, a nyelvünk ügyes-bajos dolgaiban kiválóan jártas ember feljutását arra a magaslatra, ahonnan még tisztábban tekintheti be a még hátralévő kapaszkodókat és meredékeket. Kívánjuk tiszta szándékkal és nagyon őszintén, hogy Kossa János jusson fel azokra a magaslatokra is.”

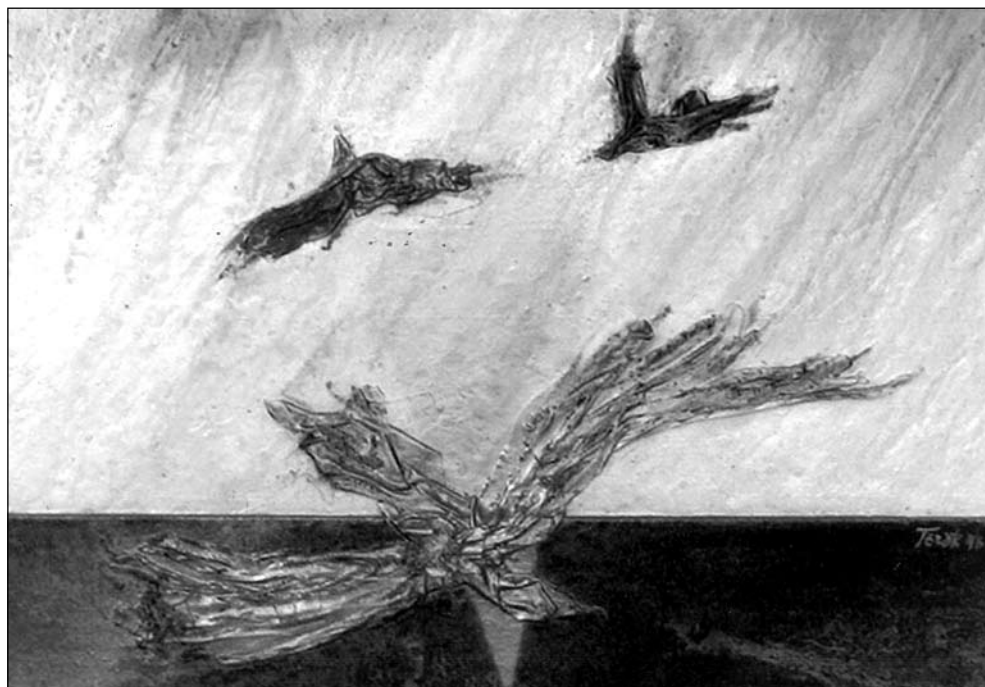
Sorsa azonban sajnos nem ennek megfelelően alakult. Utolsó könyvét, a *Kettős idegenségben* címen 2003-ban kiadott kötetét már a túlélő pályatársnak kellett összeállítania és megszerkesztenie, s egyben összegezõn rámutatnia szerzõnk valóságos érdemeire, kifejtve, hogy miben látjuk Kossa műveinek értékét: nyelvművelő munkáinak a hatása olyanféle, „mint a legtöbb gyógy-

szere: a kór elleni küzdelemben csak segíti, támogatja a szervezet erőit, de nem helyettesíti őket. S mint ahogyan a gyógyszer hatékonyságáról is leginkább akkor bizonyosodhatunk meg, ha kénytelenek vagyunk nélkülözni, így bizvást mondhatjuk, hogy Kossa könyvei híján erőtlenebb, halványabb lenne nyelvi tudatunk. Nem azt vártuk el tőlük (mint ahogy ettől sem remélhetjük), hogy majd megfordítják a köznyelv szüntelen romlásának a folyamatát, vagy hogy éppen »kikezelik« a bajából. A kultúra történetében még nem akadt példa arra, hogy egy könyv (vagy akár öt is) megtanította a nyelvet használók széles társadalmát anyanyelve helyes és hibátlan használatára. Kétségtelen azonban, hogy jelentősen hozzájárulhat az olyan klíma, köztudat és légkör megteremtéséhez és kialakításához, amelyben megfog az ilyen igény, felébred a nyelvi lelkiismeret. Kossa könyveinek a jelentőségét is abban látjuk, hogy a konkrét nyelvhelyességi kérdések tisztázásán kívül hathatósan ösztönözték az igényesebb nyelvhasználatot.”

A századik születésnapról való megemlékezés úgyszólván kötelező, de éppen ezért egy kissé rutinszerű feladat, még ha az esetek túlnyomó többségében maga a jubiláns azon már nem vehet részt személyesen. Érdemesnek tartjuk tehát, hogy ebből az alkalomból egy Kossa-breviárium, egy szövegválogatás megjelentetését, amely egyfajta kézikönyvként eligazításul szolgálna mind az író, mind az olvasó embernek nyelvhasználatunk időszerű gondoljai és kételyei között, különös tekintettel kiadóink, szerkesztőségeink, iskoláink nyelvgondozó tevékenységének a fokozatos leépülésére. (Gondolunk itt pl. a nyelvművelő füzetek, a pályázatok, díjazások, jutalmazások, a lektori és korrektori munkahelyek megszűnésére stb.) – Hivatásos nyelvészek dolga lesz, hogy rávilágítsanak Kossa nyelvművelő munkájának konkrétumaira; politikatörténészeké s közéletünk kutatóié, hogy rámutassanak, hogyan és mivel járult hozzá egy szorosan behatárolt kisebbségi életformának a tágításához. De egy ilyen Kossa szellemét idéző kiadvány tudná leginkább szolgálni azt a Lőrincze Lajos által megfogalmazott gondolatot is, amire Kossa *Nyelvünk fűszerszámai*, 1979-ben megjelent könyvének lektoraként figyelmeztet bennünket a könyv bevezető soraiban: „Modern, mai nyelvművelő Kossa János, alig-alig köti valami a régi nyelvművelés önmagáért való, szemellenzős purista eszméihez. Az idegen szavak, a más nyelvi hatások nem azért érdeklük, mert eredetükben nem magyarok, hanem azért, mert esetenként szegényítik a nyelvet, gondot okoznak a megértésben, veszít velük világosságában, kifejező erejében, színeiben a magyar nyelv. – Nem szabálycítáló nyelvművelő Kossa, – ez is fontos vonása nyelvművelő arculatának; nem tízparancsolatot akar beszajkóztatni, hanem nyelvünk széles körű, elmélyült megismertetésére akar ösztönözni, a nyelv gazdagságának, sokszínűségének ismeretére és használatára elvezetni. Véleményének, ítéletének kimondását a legtöbb esetben alapos mérlegelés, a régi nyelv, az irodalmi nyelv, a szótárak szava-

zatának felsorakoztatása előzi meg. Ismeri nyelvünk rendszerét, mai és régi állapotát, ismeri – példamutatóan ismeri – a magyar nyelv művelés és nyelvtudomány eredményeit is. De – tudományos alaposága mellett – megvan benne a nyelv művelő, nyelvészeti ismeretterjesztő legnagyobb erénye, legfontosabb tulajdonsága: a világos, érthető fogalmazás. Tudja a mértéket, meddig lehet menni az egyes kérdés történetének, kialakulásának részletezésében; mindig talál egy-egy jó, megjegyezhető, találó szép költői idézetet, ízes népi vagy régi nyelvi szólást, fordulatot; tud élni a humor, az irónia, helyenként a csipkedő, de nem sértő gúny eszközeivel is. Így lesz meggyőző fejtegetése élvezetes olvasmány is.”

Ezt a véleményt messzemenően igazolhatná a századik születésnap is az említett breviárium kiadásával.

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Utasi Csaba

Visszatérés a gyerekkorhoz

Maurits Ferenc: *Szürkület, szürkületben. Csendéletek az ötvenes évekből.*
Kijárat Kiadó, Budapest, 2006

Ha hosszú évtizedekkel ezelőtt társalgás közben valaki torzítva ejtette Újvidéken a *gy* beszédhangot, azonnal tudni lehetett, hogy a szabadkai és zombori vasúti sorompókon túlról, a Telepről érkezett. *Az edzs, hodzs, nadzs* és a hozzájuk hasonló alakzatok, amellet, hogy kissé komikus hatást váltottak ki, zártságot, szigetszerűséget is sejtettek. Egy olyan, kissé titokzatos világot, amely alkalmasint ismeretlen törvényeket is tisztel mindennapjaiban.

Első emlékezetes rajzait ebben a környezetben készítette Maurits Ferenc a hatvanas évek elején, majd nem sokkal később már verseket is publikált. Nem véletlen hát, hogy *Piros Frankenstein* (1970) című mappájának képanyagát már versekkel „illusztrálta”, mint ahogy nem véletlen az sem, hogy verseskönyveit, a *Teleptől* (1975) kezdődően, szerzői rajzokkal egészítette ki, annak a jeleként, hogy következetesen rajz és vers egyensúlyának megteremtésére törekedett.

A *Szürkület, szürkületben* a *Telep* egyenes ági folytatásának tekinthető, hiszen a lírai szubjektum ebben a kötetben is gyerekkoráig hátrál vissza, nem egyszer olyan helyzetekre vetve pillantást, amelyek már az első verseskönyv közzétételkor is foglalkoztatták képzeletét. Ennek ellenére szó sincs itt a régi anyag újraközléséről. A *Telepből* Maurits csupán a *Szürkületet* veszi át, amely a kötet élén a maga részleteket is fölmutató helyszínrajzával előkészíti az olvasót a „csendéletek” befogadására. A két kötet emellett a verselés tekintetében is különbözik. Míg a *Telep* hosszabb versei, főként az első ciklusban, valamely rendhagyó esemény révén rokonok, ismerősök, gyerekkori barátok

arcéleit rajzolgatják, addig az újabb kötet szövegvilágában a lírai én jószerével már kerüli a történetmondás narratív eszközeit, s inkább olyan szóredukciós helyzetképeket alkot, amelyekben lelassul, másodlagossá válik vagy éppen teljesen háttérbe szorul a mozgás. Ez utóbbi esetben a néhány szóval megragadott emberalakok az időtlenségnek olyasféle benyomását keltik, akár a borostyánkőbe zárt fossziliák.

A fény és a sötétség, s ez persze nagyon is érthető, régóta foglalkoztatja Maurits Ferencet. *A kenyér* című versben, melyet a *Telep* első ciklusába sorolt be annak idején, egy téli estére gondol vissza, amikor nem volt kenyérük, üresen állt a kredenc, s az egész családon mély levertség vett erőt. „Éreztem / a sötétség csorog belém” – érzékelteti a helyzetet a lírai én, nyomatékosan téve, hogy a lényébe hatoló sötétség egzisztenciális szakadékig vitte. Érdekes módon a motívum legújabb kötetében is föltűnik, anélkül azonban, hogy háttérét közelebből megismerhetnénk („majd / kiugrom / magamból // csorog / belém / a sötétség”). A térhódító sötétség tehát fölbomlást, káoszt előlegez, szemben a fénnel, amely értelmet adhat az életnek. Valahogy úgy, mint a *Miniatűr galériában* (1982) olvasható Vermeer-vers is példázza, ahol a festő vásznairól életfogytiglan sugárzó „tisza fény” áll középpontban.

A fény és sötétség régi oppozícióját a legújabb kötetben Maurits tételszerűen is megfogalmazza. A *Telepi versfényben* elmondja, hogy annak idején kis konyhájukban tanulta meg: „fény nélkül *nem lehet*”. Nem, mert fény nélkül „nincs forma, tiszta gondolat, metafora”, mert fény nélkül valójában nem lehet lélegezni. Ennek megfelelően a kötet több versén előmlik a fény. Megpillantjuk a lírai én édesanyját, amint, föltehetőleg a sok nélkülözés következtében, „kicsit remegve” olvas a konyhaajtóban, miközben alakját reggeli fény fogja át. Látjuk a nővéreit, amint Maurits Iván temetésén, a délutáni verőfényben, átvilágítják „a gyászt / a futaki úti / temetőben”. Az ugránczó Ágnes, ki nek alakja mögött „lenyugvó / fény / ragyog”. A nyugágnyban elszenderült Etelt, ölében hófehér könyvvel, mely „csillanó holdvilág”.

Ezek között a fényversek között akad egy olyan is, amely egyértelműen a *Telep* felé mutat vissza. *Sóska* címmel ott a következő pársorost olvashatjuk: „a kiskapun mint nagy zöld fészek / édig ér / a sóska / sóskaleves / irénke”. A lírai szubjektum számára nyilván mind a sóskaleves, mind Irénke fontos szerepet játszott egykor, a két fogalom azonban nem biztosíthat feszültséget a nyitóképnek, hiszen kötődés nélkül, kontextuson kívül jelenik meg. Az újabb változat ezt a csapdát elkerüli: „irénkével / térdelünk / a sóskakerítésnél // zsíroskenyerünket / beragyogják / a jácintok”. Ezek a sorok sem mondanak ugyan közelebbit Irénkéről, minthogy azonban ő is térdel, és az ő zsíroskenyerére is ráragyognak a jácintok, teljes értékűen bekapcsolódhat a lírai én áramkörébe. Arról nem is szólva, hogy a különös ragyogás intenzitása jócskán fölerősödik azáltal, hogy a fény nem a kép egészét, hanem csak egy részletét: a zsíroskenyereket éri.

A fényversekkel szemben azok a „csendéletek” állnak, amelyek a fény hiányát teszik hangsúlyossá. Ez a hiány a szürkülettől kezdődően a sötétségen át a szurokfeketéig terjedő „skálán” figyelhető meg, s néhány áttételes hely kivételével az ötvenes évek telepi életének sivárságát érzékelteti. Ezeknél a verseknél is szembetűnőbbek azok, amelyek a szurokfeketén mintegy túllépve – a halált tematizálják. Bármerre indulunk is a kötetben, lépten-nyomon halódó vagy halott emberekbe botlunk, akiket rendszerint közönyösnek lát-szó sorok állítanak eléink. De akad itt néhány olyan vers is, amely a látszat-közönnyt meghaladó módon a profán, naturalista megidézést részesíti előnyben. A haldokló Romoda Pista bácsit pl. eltorzulva, hörögve, „görcsökben meglilulva” pillantjuk meg egy priccsen, Teleki öreganyót pedig halottmosó pléhteknőben, amint lábai sárgán kalimpálnak az ecetszagú levegőben.

Fölmerül természetesen a kérdés, hogy mire vezethető vissza a halottaknak ez a kitartó, makacs vonulása. Föltehetőleg több oka van, melyek közül kettőt a tévedés veszélye nélkül is meg lehet nevezni. A lírai én mindvégig tervszerűen a gyerekkori emlékek körén belül próbál maradni, s ez a körülmény, legalább részben, óhatatlanul meghatározza a versek halálélményét. Az út legelején álló gyerek ugyanis nem tudja fölfogni, hogy a halált ő sem kerülheti el, épp ezért a mások halálát képtelen, botrányos eseményként rögzíti emlékezetében. Emellett azonban egy másik mozzanat is fontos itt, amelynek már semmi köze a gyerekkori távlatokhoz. A kései verseket író lírai ének megkerülhetetlen tapasztalata, hogy ezen a világon, így az ember életében is, szakadatlan a változás, hiszen minden, ami megváltozik, a végtelenségig tovább fog változni. S mivel életünkben ennek az örökös változásnak egyik fő állomása éppen a halál, ostoba önáltatás nélkül egyszerűen nem kerülhetjük meg.

A változások sodrában föltűnő kötetbeli emberek nagyrészt kiszolgáltatottak. Anélkül, hogy szembefordulhatnának, viszi őket az ár a megsemmisülés felé. Közöttük talán ómama az egyetlen kivétel, aki, ha csak távolról is, Török Gyula, Kaffka Margit és Babits Mihály nőalakjainak: Kender Kelemennének, Grószinak és Cenci néniének a rokona. Nem társadalmi pozíciója, hanem magatartása, életvitele tekintetében. Cselekedeteit ősi reflexek parancsára végzi. Akár rózsét vagdal, rokka mellett üldögél, kiskertet gyomlál, libát töm, vagy épp rózsafüzért morzsol, rendteremtő ténykedése mindig megtartó erőt sugároz. A róla szóló számos vers között talán mégis az érdemel külön figyelmet, amely egy néhai mosás emlékével indul: „rongypokrócot / súrol ómama / sámliin ülvé / a kisdunában”. Ezek a sorok még semmilyen tekintetben nem haladják meg a pusztá tényközlés szintjét. Annál kevésbé, mert az ötvenes években, nem is csak a Telepen, általánosan elterjedt volt az efféle mosás. A második strófa azonban erőteljesen ellenpontozza az elsőben megfogalmazott köznapiságot: „a nagy balinok / sötétzölden / meglibbennek / a csillogó / halálsima / felszínen”. Az, hogy a balinok nem rabolnak, ha-

nem éppen csak *meqlibbennek* a felszínen, mégpedig a *halálsima* víz felszínén, páratlanul lelassítja a vers idejét, már-már mitológiai perspektívába állítva ómama alakját.

A *Szürkület*, *szürkületben* verseinek poétikai megoldásai nem okoznak nagyobb meglepetést. Maurits Ferenc nem annyira a nyelvre, hanem inkább a kevés szóval megragadható emlékképekre összpontosít. Ez a törekvés esetenként leegyszerűsődéssel jár, olyannyira, hogy a szöveg óhatatlanul költészetten kívül reked. Ennek ellenére a cím nélküli „csendéletek” egybeolvasása során olyan világ tárul föl előttünk, amely nélkül a vajdasági magyar líra föltétlen szegényebb volna.

Toldi Éva

„Akár a test emlékezetbe”

Györe Balázs: *Apám barátja*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2006

Van az ember személyiségének egy olyan rétege, amelybe egész élete folyamán nem enged betekinteni, s az ilyen embert általában introvertálnak tartjuk, tartózkodónak mondjuk, ugyanakkor van a személyiségnek egy olyan rétege, amelyet talán nem is lehet megismerni, mindenféle kísérlet kudarcba fullad; éppen ezért – többszörös kulturális áttételekkel és a személyes jelenlét hiányával – az írás marad az egyedüli eszköz, amely mégis képes közelebb hozni a megismerhetetlen lelki tartományokat.

Ha egyszerűen, a cselekmény szintjén foglaljuk össze a regény történetét, azt mondhatjuk, hogy az *Apám barátja* a regény narrátora által „apám”-nak nevezett Györe Pálnak és a regényben az „apám barátja”-ként emlegetett Berecz Lajosnak, a nála nyolc évvel fiatalabb munkatárs kapcsolatának a krónikája. A regényt ezen a szinten egy férfibarátság történetének is nevezhetnénk, hiszen – akárcsak korábbi prózaköteteiben – a szerző naplótöredékek, feljegyzések, egy-egy fennmaradt papírfecni, telefonbeszélgetés, emlékrészletek montázsolásával e két ember viszonyát próbálja kideríteni, majd rögzíteni. „Apám barátja több, más, s ugyanakkor kevesebb is volt, mint barát” – mondja egy helyen, mintegy a regény jellemzéseként is, amelyről bizton állíthatjuk, hogy több, más, ugyanakkor kevesebb is, mint egy barátság története.

Kevesebb, mert azonnal a barátság hiányával szembesít bennünket: végig arról beszél, hogy a két ember – akiket az a tény is egymáshoz fűzött,

hogy 1950. október elsején, ugyanazon a napon vették fel őket az Optikai Kutató Laboratórium Szakkönyvtárába –, nem egyforma intenzitással kötődött egymáshoz. Nem a nevükön szólítják meg egymást, hanem dokinak, doktornak nevezik a másikat, vagy az apa vezetéknevén nevezi barátját: „Berecz”. Emellett az elbeszélő már a kötet elején kijelenti: „Apámnak nem volt barátja. Pontosabban: apám úgy érezte, hogy nincs barátja.” Viszont a „barát, vagyis a nem-barát, apámat a barátjának tartotta”. Ebből azonban nem következik semmiféle morális záradék. Ha első pillantásra botrányosnak tűnik is a feltevés, hogy érzelmi cserbenhagyás vagy visszaélés történik, amikor valaki a bizalmába fogad egy másik embert, az viszont eltitkolja, hogy ezt őszintén viszonzná, a történet semmissé teszi az ilyen következtetések levonásának gondolatát is.

A regény furcsa határterületeken egyensúlyoz: emberi kapcsolatokról beszél, ugyanakkor nem a milyenségükről mond valamit, hanem a mibenlétükről. Azt kutatja, hogyan működik az emberek közötti kapcsolat. Leírja őket, de nem minősíti. Pontosán tudja ugyanis, hogy a minősítéshez nincs viszonyítási pontunk, s hogy csak a saját identitásukban bizonytalan emberekre jellemző, hogy önmagukat origónak tekintik. Nincs abszolút viszonyítási pont, abszolút mérce. S bár itt két – másként s másként – kisiklott élet találkozik, egyik sem küzd identitászavarral. Valójában az elbeszélői nézőpont önazonosságáról van szó: csak az identitásában szilárd, a szó legnemesebb értelmében toleráns ember képes arra, hogy rálátva mások életére, azok értékrendjét el tudja fogadni olyannak, amilyen, még akkor is, ha jelentős mértékben eltérő is.

A másik határterület, amit a szerző gyakran elmond a művéről, hogy könyve valójában nem a fiktív világban funkcionál. „Minden esetben magamat akarom megérteni, az életrajzomat akarom tisztán látni, hogy mi miért történik, miért születtem, a szüleim, a szerelmeim, a barátaim miért pont azok voltak, akik. Ha azt mondják a könyveimre, hogy ezek nem regények, sőt nem is szépirodalmi művek, hanem dokumentumok, akkor egyáltalán nem sértődöm meg, hiszen rettentően fontosnak tartom a dokumentumokat. Dokumentálom az életemet: fontosak a dátumok, a tények, a nevek. Egyetlen nevet nem tudtam megváltoztatni az írásaimban, mert ha megpróbáltam, abban a pillanatban leálltam, szemben a profi írókkal, akik igazi történeteket írnak. Ilyen értelemben mindig amatőr maradok” – állítja egy interjúban.

Mivel magát az életet akarja megérteni, ezért prózáját dokumentumprózának nevezi, ez jelenthetné „más”-ságát. Életének legszemélyesebb és egyben legdrámaibb eseményeiről gondolkodik a kötet lapjain, ezért az önéletíráshoz is közelít. Egyféle lélektani életrajz bontakozik ki belőle. „Györe *egyszemélyes lírai realizmusa* a megtörtént, leírható, kézzelfogható, *valódi* tények elsődlegességén alapszik” – írja róla Báthori Csaba, aki a szerző szavaival támasztja

alá gondolatmenetét: „Az én alapanyagom a valóság. Ehhez keresek szavakat, mint anyám gombokat”, valamint: „tapasztaltam, ha egészen mélyen, álcázás nélkül beszélek magamról, ez másokat is érdekel...”

A narrátor hangjának modalitása azonban egyértelművé teszi a mű fikciós jellegét. A történetstilánkok, emlékfoszlányok rekonstruálásának igénye általában töprengést eredményez. Vajon valóban úgy történtek-e az események? Vajon valóban olyan volt-e minden, mint ahogyan emlékszünk rá? A töprengés mindig kérdéseket hoz a felszínre; szerteágazó, ágas-bogas kérdéseket. Előző, *Halottak apja* című kötetének méltatója, Forgách András megszámlolta, hogy a mostaninál csak valamivel vastagabb, százhetvenegynéhány oldalas könyvében 469 kérdés és majdnem ugyanannyi felkiáltás található.

A folytatásnak tekinthető *Apám barátja* szövege nem kevésbé terhelt kérdésekkel. Többségük egyáltalán nem igényli a válaszadást. Vannak köztük olyanok, amelyek költőieknek tekinthetők, mert önmagukban hordozzák a választ, de olyanok is, amelyekre egyáltalán nem érkezhetsz, mert megválaszolhatatlanok. Igen kevés az olyan jellegű, amelynek az a szerepe, hogy előrevigye a cselekményt, vagy árnyalja a gondolatmenetet. A töprengés, az önmagával folytatott dialógus retorikai elemeiként funkcionálnak.

A kétely azonban nemcsak az emlékek felidézésének követője, hanem a jelenre is vonatkozik. Az elbeszélő arra törekszik, hogy egy-egy tárgyat, jelenséget a lehető legpontosabban írjon le. Az érzéseket nemkülönbön. A kötetet áthatja a szavakért, a leírásokért folytatott küzdelem. Kihagyások és elhallgatások, nagy időbeli ugrások, előre- és hátrautalások által elevenedik meg a történet, amely valójában még mindig az apa személyiségének kutatása körüli küzdelem. Kiderül az is, hogy a monológok mind célirányosak, valójában nem az apa barátjáról szólnak, hanem az apához, apa és fia viszonyáról. „Nem hiányzol, csak jólesik hozzád beszélni” – olvashatjuk egy helyen.

A feszültség forrása a kötetben az is, hogy ugyan tárgyakat állít a középpontba, egy-egy talált tárgy indítja el gondolatmenetét, a tárgyak mégis érzéseket implikálnak, érzelmek megjelenítésére szolgálnak. Ilyen hangsúlyos elem például Berecz Lajosnak, a barátnak a hatalmas, kopott télikabátja, amely visszatérő motívumával egy korszak atmoszféráját képes felidézni.

Györe Balázs könyveit, a *Halottak apját* és az *Apám barátját* Esterházy Péter *Harmonia caelestis*éhez és a *Javított kiadáshoz* hasonlítják. Lényeges azonban az a különbség, hogy Györe Balázs könyvében semmilyen formában sincs helye javításnak. Sokkal inkább az árnyalásnak: az előző kötet sokkoló eseménye, miszerint az apa fiára hagyja titkos naplóját, amelyből az jobban megismerheti érzelmi életét, első szerelmét, titkos vágyait és gondolatait, mostanra némiképp megszeli, s az örökké csak könyvei között élő, a világtól elvonuló agyműtétől agyműtétig élő, epileptikus rohamok és halluci-

nációk között élő ember alakja mögül földereng egy árnyaltabb kép. A kötet végére kiderül, ez a zárkózott, soha kellőképpen meg nem ismert ember nem akárki volt, hanem Cserey Farkas munkáinak nagyszerű ismerője, Bartók Béla szellemi társa, s a könyvei között élő, zárkózott tudóssal párbeszédet folytatva egy szenzibilis gondolkodó alakja is feldereng.

Ugyanakkor átüt a sorokon a szellemi küzdelem energiája, amellyel újra elmondja egy állandó titkok között élő, rejtőzködő, magányos ember életét és halálát – „akinek senkije sem volt” –, de úgy, hogy annak legrejtettebb vágyai is olyan szemérmes tálalásban, tartózkodóan és illemtudóan kerülhessenek csak a nyilvánosság elé, ahogyan egy zárkózott emberhez illenék. Szövegének szervezőelve ezúttal is a rejtély, a titok, ez gördíti előbbre az eseményeket. A feszültség forrása, hogy állandóan várjuk, megtudunk valamit a nagy közös kirándulások hallgatásairól, a közös nyaralások emlékeiről. A nagy titok azonban másutt keresendő. Nem véletlenül gondolja Györe Balázs Ottlik Gézát szellemi atyjának, s nem véletlenül került munkakapcsolatba az Újhold Évkönyvekkel. Nemes Nagy Ágnes *Fák* című versét juttathatja eszünkbe a könyve: „Meg kell tanulni azt a sávot, / hol a kristály már füstölög, / és ködbe úszik át a fa, / akár a test emlékezetbe.” Györe Balázs ugyanis konkrét eseményről gondolkodva elvont, metafizikai kérdésekig jut el, s állandóan ezt az utat járja, oda-vissza: akár a test emlékezetbe, és vissza. Ennek az útnak a szellemi-lelki-érzelmi leírására vállalkozik, az élet és a lét megismerhetetlenségének megismerésére, a kimondhatatlan kimondására. Tömör prózája metafizikai telítettségű lesz, szikár mondatai vibrálóak és megrendítő erejűek: elének állít egy önkörébe zárt életet, amelynek értékeit nemhogy a nagy nyilvánosság előtt soha meg nem becsülték, de önmaga még lehetlenné is tette a közeledést. Ráadásként ábrázol egy olyan világot, amelyben ez a jelenség nem is egyedülálló, olvasójára bízva az élet értelmére vonatkozó kérdés megfogalmazását.

Nehéz feladatra vállalkozik tehát Györe Balázs könyve: az emberélet nagy, egzisztenciális jelentőségű kérdéseit firtatja, s ezek szólamában ezúttal a barátság kerül szövegstrukturáló helyzetbe, eköré épül fel a többi, nem kevésbé fontos és hangsúlyos tartalom, mint amilyen a teljességgel megérthetetlen halál, az élet mint szenvedéstörténet gondolata, valamint agy és szív bonyolult és követhetetlen viszonylatrendszere: a szeretetlenség és a szeretet.

A bulvár-érintettség narratív pszichológiája

Regény a magyar irodalom zászlóshajójának megtorpedózásáról

Ficsku Pál: *Gyerekgyár*. Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest, 2006

Ficsku Pál regényének igencsak különös viszonya van a bulvár függvényében történő önmeghatározáshoz, az elbeszél *énre* nézve előnytelen identitás – „Tényleg bulvár vagyok.” – kimondásához, irodalmi problémaként való reprezentálásához. Az, hogy a mai mediális közegben megképződő bulvár-minőség poétikai jelentéselemként tör be a személyes azonosságtudat *drámai* terébe, kétségtelenül új horizontokat kínál az értelmező értékelés számára. Mint ahogyan a napihír irodalmiságának kérdése is, mert „nem vitatható, hogy a napihír irodalom, még ha ez az irodalom rosszhírű is” (Roland Barthes: *A napihír struktúrája*. Hankiss Elemér szerk., *A strukturalizmus I.* 1971, 175).

A szereplő neve, a *többletmondás* fonológiai alakzata révén válik az elbeszélés önreflektív elemévé. Az adjekció, a szóalak átalakulásához vezető szóközi betoldás, a *Képes Krónika* „legendás” figurájának, Zotmundnak, azaz Búvár Kundnak a nevét változtatja meg, jelentésteli ötletességgel: Bulvár Kund inentől már csak Búvár Kund kontrasztjában létezhet. De hát mire is jó ez a névváltás? Eleinte úgy tűnhet, a szóban forgó fonológiai alakzat-funkció anélkül létesít széles fesztávú jelentésviszonylatokat, hogy közben lényeges kapcsolatot teremtené a hős búvár nevével. Az eltérés egy teljes évezredet hidal át az olvasásban, s ha netalán Vörösmarty Mihály balladája (*A búvár Kund*) is behatol a képbe („Csak barna Kund nem háborog; / De bátor szíve feldobog, / Mint hegyben a tűzár;”), műfajokat, beszédmódokat, attitűdöket viszonyít, heroi-komikus irányba mutat, az egyén dimenzióját a kollektív dimenzió ellenében állítja elénk, a privát küzdelmet, a hétköznapian kisszerűt, a hadi-búvár fennkölt hősiességének ellenében.

A módosítás mély változásokat hoz, jól tudjuk, a név identifikáció, de – s ez nagyon lényeges –, az új névalaknak is sikerül a szakmai-foglalkozási cselekvéskörben tartania a gondolkodást. Megjelenik a paródia-elem a szereplő „kondícióinak megváltoztatásában” (G. Genette), a regényben a víz

alá merülő hőst egy „bértollnok és álhírügynök” váltja fel, de ennek bulvár jellegű ténykedése áttételesen megegyezik a hadibúvárával. „Süllyesztő” szemantikájú identitása ugyanis nem vész el, inkább sajátos realitást teremt a retorikai manipulációval létrehívott név köré. A teljes szerepkörét lassú kibontakozással felmutató szövegköziséggel, a regénybeszéd egy magyar irodalmi „zászlósműfaj” megfűrásának jelentéseit építi, így reflektálva az irodalommal való saját, (lehet, hogy éppen dicstelen?) kapcsolatára. Nagyon valószínű, hogy a kijelentést, „Elsüllyeszttem a magyar irodalom zászlóshajóját.”, az egész regényre kiható, annak poétikai elgondolásait kimondó, (leleplező?) szándéknyilatkozatként kell számba vennünk.

Az önreflektív bulvár, a bulvár, amely nyelvet, sőt, nyelveket alkot (olykor óhatatlanul az eklekticizmus érzését keltve), hogy beszélhessen saját bulvárságáról, azonban már olyan (majdnem oximoronikus) konstrukció, amely öngazolásra törekszik: bulvár, amely az esztétikai értelem terébe helyezi magát, s amely némileg már tagadni igyekszik magáról, hogy az volna, ami – amolyan „zavarba ejtő” kettősségben tartva ezáltal a beszédet – mondhatnánk egy ricoeuri gondolatszerkezet felhasználásával.

Ez a regénybeszéd minduntalan a „tisztes” irodalmiságon kívülre nyúl, majdnemhogy „levegővétel nélkül” fűrja meg, több helyütt is, „azt a hajót”. A populáris kultúrával való közösségét már a „könnyű műfajú” mottók („Csínáljunk sok-sok gyereket.” – „Nem vagyok egyedül, lombikbébi vagy te is.”) kiemelt pozíciója jelzi: a dalszövegek, az alternatív zenekari produkciók jelölik ki a tematikus kereteket is, az utóbbi, a Rolls Frakciótól származó, már a címében: *Lombikbébi*. A „Nem vagyok egyedül, lombikbébi vagy te is...” hangzású sor a Másik azonosságához való odafordulásban mintha a központi narratíva érvényességének kiterjesztését is megjelenítené. Ilyen gesztusok terében nyilvánulhat meg az az alapvető igény, hogy az Én-elbeszél kitérjen a világ felé, hogy a leszűkítő/leszűkíthető értelmezések ellenére is magamon túlra terjedjen, amit én mondok, ami én vagyok...

A regény címe *Gyerekgyár*. A címlapon (Tabák Miklós tervezésében) émeltyítően „bébikék” alapon egy csecsemő rózsaszín talpának fényképe; a kép közepében a gyermek gyártmány-, tömeggyártmány-jellegére utaló, valódi vonalkód. A vonalkód számjelzete megismétli a kezünkben tartott kiadvány jellemzését rejtő kód számsorát a hátlapról, s ezzel a megoldással azonossági viszonylatot teremt: a *Gyerekgyár* című könyvtermék, a bulvár színezte témavilág, de továbbgondolva, szélesebben értve az irodalmi beszédműfajok áru mivoltának, eladhatóságának vonatkozásait is bevonja a kommunikációba – miközben, a borító elemeként maga is az eladhatóságot szolgálja, „láthatóan” nagy igyekezettel.

Már a kezdő fejezet elején (jelzésértékű felütés), de a későbbiekben is rádiós hírek, televíziós utalások bővítik a populáris kultúra tereit a regényben. Az újságírói alpműfaj többfunkciós jelenlétével, első szinten, akár a

regénybeszéd és a totális lét önálló megképzésére alkalmas *hírirodalom* távolsági viszonyára, a műfaji „rokotalanság” poétikai használhatóságára is rákérdezhet. „Az olvasmány szintjén egy napihírben minden benne van, körülményei, okai, múltja, kimenetele, de tartam és szövegösszefüggés nélkül képez egy közvetlen, totális létet, amely – legalábbis formálisan – nem utal semmilyen implikációra. Ezáltal rokona a novellának és a mesének – de nem a regénynek” (Barthes: i. m. 175.). Ebből a szögből nézve, a regénybeszéd, több pontján is, kontextuálisan független jelentéseknek teremt kontextust.

De rákérdez az úgymond szakmai hírhallgató (az álhírügynök, aki a „létező hírekből él”) attitűdjére és sajátos hírérzékenységére is. S ami még ennél is fontosabb, a mediális feltételek között létesülő mélyen személyes jelentésekre, az önközpontú jelentésképzés és a híreffektus összefüggéseire. A hírhallgatás drámája: a megéltség függvényében beálló másként értés. Mert másként válik a napihír hatékonnyá az én-érintettség azon viszonylataiban, amelyek felerősítik a közhelyszörnnyülködésen túlmutató mélységi, szociokulturális értelmezhetőségét. Az „érintettségi” hírhallgatás tereiben létrejövő másként kódolódás eklatáns példáját a következő bűnügyi hír narratívája nyújtja: „Pöcegödörbe dobta újszülött csecsemőjét B. I. tizenhárom éves kiskorú hajadon, D.-i lakos. A csecsemőboncnoki szakértő megállapította, hogy az újszülött egészségesen jött a világra.” Poétikai jelentése itt a szöveg azon *kérdésének* van, hogy milyen befogadási mód illeti meg ezt a hírt a gyermektelenek harcát vívó, a szokásosnál érzékenyebb fülű egyén (nem lényegtelen, hogy ezen a ponton egybeesik a szereplői és az olvasói funkció) dimenziójában, amikor minden értelmezési törekvését egyre jobban átszövi a vágyteljesítő szemlélet, az érdekeltség és érintettség pszichodinamikája. A szöveget olyan működések alakítják, szervezik, amelyek narratív ereje lehetővé teszi annak az én-érintettségnek a megformálását, amelyek a bulvárhoz kapcsolják, és amelyek ugyanakkor, bizonyos vonatkozásaiban éppen a bulvártól választják el, tehát abban a már említett, zavaró kettősségben tartják a beszédet.

A média kultúrája által uralt létközegben „a világ álapottya” a reggeli hírek terméke. Mediális észlelés, valósággyártás. A regény szövegében dőlt betűkkel kiemelt és elkülönülten szerveződő hírtípusok is a konstruáltság nyilvánvaló elemeit hangsúlyozzák, s olyan parodisztikus, (ön)ironikus magatartásról tanúskodnak, amelyhez bizony sajátos szemponrendszerrel kell közelíteni az értelmezésnek. Rendkívüli eredményességgel karikírozzák ugyanis a hír struktúrájának barthes-i viszonytípusait. Barthes gondolatmenetét idézve, a hírek életet lehelnek a sztereotípiába, aberráns, gyanús, kétes, nevetséges kauzalitást, oksági szabálytalanságot hoznak létre, megnövelik a distanciát a hírelemek között. A kiváltott megdöbbenés valami zavarra utal, a becsapott, hoppon maradt kauzalitás azt jelenti, a hírek felszínre hozzák koruk *megmagyarázhatatlanját*. Ficsku Pál hírkonstruációi a többi között azt is tálalják, hogy minden kauza-

litást a *véletlennel* gyanúsíthatunk (Barthes: i. m. 180.). Ha áttevődnek a kijelentésen kívülre, azt állítják megtörténtként, ami ilyenként állíthatatlan, ebben a hírmodellben nem az „értelem, hanem a jelentés világában vagyunk”. A jelentésnek ez a világa pedig a minden kauzalitást az esetlegessel és a véletlennel gyanúsító szemlélet („olyan esetleges és véletlen volt, mint az utóbbi években minden körülötte.”) narratív megjelenítését szolgálja.

A Bulvár-jelentés név alakú ismétléssége, a művészi színvonalat nélkülöző formálás állandó jelenlétét biztosító utalás. Az elbeszélés folyamatos önleértékelését sugalló elem, olyan aktív tényező, amely nagyon alkalmas a stílustulajdonítás befolyásolására. A jelentését szélesen olvasók számára a bulvárdarabok bohózáti és melodramatikus elemeinek a keveredését, a beszédmód felszínességét „ígéri”. Egy szóval, a bulvárművek olvasati sémáit ajánlja, valami olyant, aminek köze van a könnyed befogadáshoz, a széles körű eladhatósághoz. És valóban, mintha egy igénytelen (bár kétségtelenül fortélyos) *négyszög-vígjátékból* vándoroltak volna ide a következő mondatok: „Bulvár Kund harmadik feleségét a második nászútján ismerte meg. A másodikat meg az elsőn. A harmadikkal, Paulával nem ment nászútra, mert tőle tényleg gyereket akart.”

A történettípus ismeretében már nem is igen számíthatunk másra, mint a házasságok, válások, új szerelmek, új házasságok bárgyú együttesére. Csak-hogy Bulvár Kund már a regény bevezető mondatában felteszi magának az egyik (igaz, mint utóbb kitűnik, bulvárosodásra ugyancsak hajlamos) tematikai alapkérdést: „Miért akarok én gyereket?” Ez a mondat az én perspektíváját érvényesíti, elbeszélői idézetként való jelölését késlelteti a szöveg, mintegy jelezve: az én-elbeszélés ezúttal nem lehetséges. Eleinte mintha szórványelemként működne, majd lassanként egyértelmű dominanciához jut az apaságban való beteljesülés vágya. Mert a gyermek „minden pillanatban beteljesít” (238) – mondja Levinas – „az apaság egy idegennel való viszony, aki, miközben másikkal – [...] – én *vagyok*” (237). (*A transzcendencia és a termékenység. Fiúság és testvériség. = Teljesség és végtelen.* Pécs, 1999.) A gyermek iránti vágyban, amelyen mintha átütne a fikció alapját képező élményréteg, a *beteljesülés* iránti vágyat kell felismernünk és azonosítanunk. Az „apai egyszerűség” átadásának vágyát, valami olyasmit, ami erőt ad ahhoz, hogy az ember végigjárja a meddőségi klinikákat, megismerje az embriológia eredményeit, végiggondolja a lombikbébi-programokat, és alávesse magát a megpróbáltatásoknak, az andrológiai kivizsgálásnak, a gyermekgyári kínos helyzeteknek, a reménytelen várakozásoknak, a sikertelenségeknek és az újbóli próbálkozásoknak. És persze a szegényexpresszióknak, a depresszív szorongásoknak, a pokoli kínoknak és a szintén pokoli örömeiknek, amelyek arra ösztönzik a pokoljárót (Bulvár Kundot), hogy a Mengyelejev-féle periódusrendszerben megkeresse a fájdalom vegyjelét. A három hosszú év történései a frusztrációk nyomán létrejövő folytonos vágy-

erősödés érzelmi sémáját jelenítik meg. Azt, amikor a „bulvár”-érintettség, a „bulvártémához” való kötöttség, kibírhatatlanul túlaktíválódik. Amikor az egyetlen lehetséges beszédeszköz a nyers stílusú kimondás. Amikor nem lehet nem „belegondolni a szavak jelentésébe”. Bizonyos szavak, mint a meddőség, a magvaszakadt, a spermavétel most, ebben a sémában, a folytonos vágyerősödés érzelmi sémájában telnek meg jelentéssel. A szerkezetet a felívelés-válság-összeroppanás-újrakezdés-beteljesülés dramaturgiája alakítja. Éles váltásokban: a várva várt áldott állapot bejelentése („mondat még nem tett olyan boldoggá”), az elvetelés ténye, fájdalom, adózás Hajnóczy Péter emlékének (egyértelműen idesorolható mozzanatként), alkoholizálás és halálközelség követik egymást az újabb alapkérdés megfogalmazódásáig: érdemes-e élni egyáltalán. Ezek azok a létpontok, amely pontokon mintegy megrendül a bulvár-jellegű identitásállapot, Bulvár Kundból, az elbeszélő közlése szerint: „*kezd kifogyni a bulvár*”.

„Ahogy nőtt benne az apavágy adrenalin szintje, úgy nőtt az elmondhatóság utáni igény is.” Irodalmi kereteket, elbeszélhető formát keres a bizonytalan bizonyosság, a „hülye, fájdalmas valóság”, a „kurva kemény dolgok” elbeszélése, a „keserves röhögés”, a beszédkényszer és beszédképtelenség („kellene mondania valamit, de sehogy se ment”) egymásba vetülő élménye, a mély hallgatások és a „gyilkos beszélgetések” váltakozó dinamikája. Rehabilitálja-e a bulvárt az, hogy segít a maga teljességében megjelölni a szóban forgó érzésszerkezetet?

Annyi bizonyos, hogy ez a fajta hiánytapasztalat (a téma finom jelzését lásd a *Szakbarbárok [magyar RAPszódiá]* című Ficsku-kötet egyik rövidtörténetében: *gyerekünk volt és szépek voltunk*) és hiánypótlási törekvés viszonylag szokatlan regénytéma – filmes elbeszélését Almási Tamás *Sejtjeink* című munkája vállalta. A regény a tapasztalat birtokosának elmondási indulatait, narratív késztetéseit használja kiemelkedő jelentésként, és a szerző felőli értelmezhetőség, az élettörténeti perspektívák irányába vezeti az olvasóját: Pali bácsi személyességébe – mert Bulvár Kund hivatalos neve Pál volt. S a névjáték arra jó, hogy az élmény valódi birtokosáig még így se juthassunk el, hiszen a Pál csupán az írói név („1990-ben a pécsi István borozóban kaptam a Ficsku Pál nevet”) része. Különben is, a valódi névforma, a közvetlen elérhetőség a Gyulai Csaba lenne, csakhogy ez így, teljességében ugyancsak nem nyer funkciót az alaptörténetben. Bár, s ez újabb csavarként is értelmezhető az azonosítás lehetőségével való névjátékban, „szereplői dimenziót” ölt egy Gyulai nevű bérfilozófus, egy „gyakorló pipettás”. A gyermekekhez („Kisbubáim!”) szóló utóiratszerű befejezés pátosza pedig újabb (kettős szerepű, azonoságerősítő/elbizonytalanító) fordulatot hoz, egybevonva a széthelyezett vetületeket: „Tudjátok meg, hogy én vagyok Bulvár Kund és Gyulai is.” S hogy mégse, egy pillanatra se olvashassunk a nyílt referencialitás irányadásával, egy újabb viszonylagosítás következik: „A történet, amit leírtam, nem

teljesen igaz. Nem Paula az édesanyátok.” Arról már nem is beszélve, hogy megszólított minőségben Charles Perrault (a kevésbé avatottak számára inkább a Grimm testvérek) és Szabó Magda mesealakjai jelennek meg, *megírt*, irodalmilag megalkotott lények, műmese-figurák, amelyek az önéletrajzi fikcionalitás, a fikcionális önéletrajziség jelentéskeretébe foglalják a regényt, hiszen már a könyv élén álló ajánlásban is szerepeltek: „Hüvelyk Matyinak és Tündér Lalának.”

A polgári név/művésznév problematizálása, történetbe szövése, a szereplő(k) és a biografikus én többszörös egymásravezítését illetően a regény inkább visszanyúl, újrahasznosít, és legfeljebb továbbgondol. Annyiban mégsem haszontalan ez az egész, hogy kapcsolatot teremt *A videodisznók esete és más történetek* és az *Élni három nővel* című Ficsku-kötetek hasonló eljárásaival, és variatív megoldásokkal gazdagítja az eddigi névmozgásokat. A névformák egymást erősítik az „én vagyok” kimondhatóságát, a biográfiai diskurzusban való elhelyezhetőségét illetően, de ugyanakkor gyengítik is egymást, így szolgálva a vonatkozásrend kiterjeszthetőségét. Az én-reprezentáció vonatkozásában felmerülő főbb értelmezési vonalak között vannak olyanok is, amelyek kifejezetten számítanak a narratív pszichológiai megközelítések szemléleti eredményeire.

A hiánytapasztalatban, amelyről itt szó van, úgy jelenik meg a gyermek, mint a legjelentőségtebb dolog a világon, kimondottan is, mint „az élet értelme”: vannak dolgok, amelyekről az sohasem alkothat tartalmas elképzelést, aki nem élte át, ezek közé tartozik az apaság is. Fordított perspektívájú aparegényt olvasunk, egy újabbat az aparegények hosszú sorában? De, minthogy ezek központi tárgya a gyermek viszonya az apához, a voltaképpen apakeresés – Ficsku Pál regényét másként kellene besorolnunk, ha egyáltalán be kellene sorolnunk. Mozgatója egészen pontosan az apaság-, vagyis a gyerekvágy. Ez a vágyélmény beszél. Bulvár Kund a gyermek hiányát sorsként veszi magára, szorongásaiban és megrázó örömeiben is a *hiábavaló* és a *kiteljesedett élet* különbségét éli meg. Az új azonosságban való kiteljesedés az „Apa vagyok.” mély érzésnélküliségében érhető tetten. A többféleképpen is kétely alá vont figura akkor tehet identitását teljes bizonyossággal kimondó állítást, amikor utoljára van egyedül, amikor már nem kérdés, „hogyan marad-e utána valaki”. A Madách-effektus (név és címutalás, idézet és idézetkreáció) parodisztikus behívása a szemantikai mezőbe, mintegy tiltakozásul az efféle lekerekítések ellen, arra int, hogy mégsem rekedhet meg ezen a ponton a gondolkodás. Fogalmazhattam volna úgy is, hogy a regény felteszi a maga kérdéseit *Az ember tragédiáját* illetően.

A vágy narratív közvetítettsége a leendő gyermeknek, a várakozásban, a reményben testet öltőnek írt mesék szövegében jelenik meg a legbizarrabb módon. A regény alapelképzelését erősítő mesei narratívák a médiavalóságból, a médiát valóságként észlelők világából, a bűnüldözős vagy túsos filmekből, a túsok és túszejtők (igaz, itt nyelvi túsokról van szó), a kom-

mandósok, a követelések világából merít. A furcsán torz mesebeszéd az általános hírszemlélet, a hírszolgáltatás, a tabloid híradás, a médiareprezentáció szerepének neveltető túladagolása: „Villogtak a vakuk, peregték a kamerák, koptak a tollak, az óvoda udvarán volt a sajtótájékoztató, még a szíjemen meg a rojtersz is itt volt.” Az életre keltett, ember módra beszélő és cselekvő idegen szavak (a meseíró ezekből állítja elő a mesehősök nevét) némelyike divatos bulvártémát elevenít meg, erőszakot vagy éppen betegséget, sőt nemi betegséget, nemi szervet stb. jelöl, de mindenképpen meseidegen jelentéseket idéz: Agresszió, Bulémia, Bulvár, Anorexia, Ciszta, Édsz, Tripper, Kankó, Gonorrhoea, Hisztéria, Klitorisz stb. Ezek közül néhány név-szó rákérdező saját jelentésére, vagy éppen szabályosan megcselekszi saját jelentését. Ebben a mesében a nyelvi terror emberei, a nyelvrablók támadják meg az óvodát, és azt követelik, hogy a gyerekek tanulják meg az idegen szavakat. Egy másikban a születendő ikrek, már az anyjuk hasában, a hajnali országos hírekre ébrednek: „Pöcegödörbe dobta újszülött csecsemőjét B. I. tizenhárom éves kiskorú hajadon, D.-i lakos...”

Mint kiderül azonban, ilyen meséket az ír, akinek nincs gyereke. A gyerekekben való beteljesülés új értelmet ad a múltnak, a meseíró a történeti horizontok felé fordul, önmagát írja, a családjá történetéből merít, hogy majd ha nem lesz, a gyerekek megtudhassák, ki volt az apjuk. Hogy például gyermekkorában a jugoszláv kamionosok jóvoltából látott először pornóújságot, s hogy akkoriban „mályvaszélű, mélylila felhők tükröződtek a vízen. Talán úsztak le Titelig”.

A beteljesülés élménye ebben a nagy érzelmi intenzitással felépített világban együtt jár a létezés „rettentő miértjének” megértésével, a *nyomhagyás*, az *örökülhagyás*, az *áthagyományozás*, a *múltmegtartás* vágyával, a családi legendárium rekonstruálásának értelmével és szükségességével. Az újrakezdődő múlt gondolatával, az abszolút újat hozó folyamatosság paradoxonával: „Ha ősei nem lennének, akkor ő sem lenne, és a két kis lény, aki mindjárt a világra jön, sem lenne.”

A regény szövegében ezért helyeződnek el a nagyszülők megkülönböztethetően „más” atmoszférát árasztó történetei 1942-ből, az anyai nagyapa esete egy Murvai Julianna nevű hajadonnal és a villamossal, vagy az apai nagyapa története, aki egy döglött ló belsejében vészelte át a front elvonulását. A beszélőnek az az érzése, hogy a gyerekei születéstörténetét mintegy megalapozza ez a két eset. Számára a *szép kategóriájának* mibenléte „egy sárga villamos és egy döglött ló találkozása a szülőasztalon”. Az utódok nem a semmibe, hanem az időt alkotó narratívák végtelen gazdagságába érkeznek, „ahol a lét a múlt egész terhét cipeli”, megelőzöttségüket azok a történetek jelzik, amelyek bennük találkoznak, bennük összegződnek, s bennük folytatódnak –, ha folytatódnak.

Gerold **L**ászló

Táncóra

Sławomir Mrożek: *Tangó*. Kosztolányi Dezső Színház, Szabadka

Kosztolányi kérdezte nyolcvan évvel ezelőtt az akkor pont nyolcvanéves Petőfi-vers, a *Szeptember végén* kapcsán: „Vajon van-e a verseknek koruk?” Válasza: nincs. Kortalanok. De mi a helyzet a színművekkel? Van koruk? Örök életűek? Azok, jöllehet olykor elévülnek, ami nem zárja ki későbbi feltámadásukat. De legyünk konkrétak: hogy állunk e tekintetben Sławomir Mrożek *Tangó*jával? A darab megírása óta eltelt mintegy negyven év alatt megmaradt vagy elhervadt egykori frissessége? Meglátszik rajta a kor? Kortalan örökifjú maradt? S mint ilyen, ma mit mond rendezőnek, nézőnek? Egyáltalán mond-e számunkra valami lényegeset? Például mást, mint – hogy hazai példánál maradjak – mondott 1982-ben az Újvidéki Színházban. Szükségszerűen ma másik *Tangó*val találkozunk, mint negyed századdal azelőtt. Mások vagyunk mi, mások a körülmények, s ettől más lesz a darabból készült előadás is.

Akkor Ljubomir Draškić rendezése politikusabb volt, mint most Puskás Zoltáné. Az előadás, ahogy akkor írtam, célirányosan „politikummal töltötte meg” az „abszurd dráma járatait”, a hatalom gátlátszalanságát ábrázolta. Előadásának főszereplői az ideológus és az erőszak embere, Artur és Edek. Ez előbbi feltett szándéka, hogy rendet teremt abban a rendetlenségben, amit az előtte levő korosztályok teremtettek s élveztek, az utóbbi pedig, amikor úgy látja, elérkezett a pillanat, szédületes gyorsasággal és pimasz biztonsággal magához ragadja a hatalmat, amely birtokában kíméletlenül mindenkit megaláz, akarat nélküli bábbá degradál. Ez a változás, mivel a történet része, természetesen Puskás rendezésében is felismerhető, de kevésbé érzem hangsúlyosnak, mint huszonöt évvel ezelőtt. A *Tangó* továbbra is politikai darab. Volt és maradt, de most kevésbé hangsúlyos a merev, kizárólagos ideológia terrorba vezető útja. Bár ennek megítélésében nem lehet kompetens véleménye annak, aki mindig minden direkt politizálástól távol tartotta magát. Sokkal inkább illetékesek lennének a nézőtérben ülő politikusok. Föltéve, ha elgondolkodnának az olyan mondatokon, hogy a hatalom a semmiből jön

létre, s gyakorlásához nem kell sok. De mindenképpen kell egy-két fanatikus hatalomvágyó, s néhány szolgalelkű, akik a maguk elvtelenségét igazolandó, bár megjegyzik, hogy ők mélységesen megvetik a hatalmat, engednek az erőszaknak, amit viszont készségesen kiszolgálhatnak. Ismerős képlet volt s maradt. Sajnos.

De szólhat a *Tangó*, mint a nemrégii egri bemutató szól, ahogy a *Népszabadság* kritikusa értelmezte, „a szabadság lázától szétzúlló” világról, melyben „a nyers erőszak diadalmaskodását fogalmazza meg” a rendező, Radoslav Milenković. Ugyanígy egy *Tangó*-előadás szólhat a lázadásról is, arról, hogy mindig mindenki lázad(t), ahogy ezt Mrožek három nemzedék képviselőit családi közösségbe zárva bemutatja.

Tehát családtörténet, amely a társadalom egészére nézve modellértékű.

Puskás Zoltán rendezésében Mrožek *Tangója* elsősorban családi történet, s ilyennek találó is, annak ellenére, hogy pillanatokra túljátszott. Igaza van annak a szerb kritikusnak, aki az előadásról kijövet kérdésemre – milyen? – azt felelte: Puskás-rendezés. S ebben minden benne van, az is, hogy szórakoztató, hogy vannak remek részletei, és az is, hogy helyenként fölöslegesen, mondhatnám öncélúan harsány, túljátszott.

Családtörténetté a *Tangót* a nemzedékek közötti konfliktus teszi. Amint Mrožek-tanulmánya zárórészeiben Gömöri György írta éppen a *Hűb*ben még 1965-ben, nem sokkal a mű megjelenését követően, Artur, a családban a legfiatalabb, „fellázadt szülei laza életmódja ellen, új rendet akar teremteni”, mert „a liberalizmus anarchiába csapott át: ki-ki azt csinál, amit akar, él, ahogy neki a legkényelmesebb”, Artur viszont gyűlöli ezt a parttalan szabadságot, s visszaállítja „a századvég normáit (keménygallér, zsakett, lornyon)”, de miután rájön, hogy az ideológia által megfélemlített családtagok, apja, anyja, nagyanja, „csak formálisan fogadták el a restaurációt”, és szerelmében is csalódik, „kiábrándul a politikából, visszavonul”. És bár tanulmányában (amely talán a *Tangó* első magyar nyelvű méltatása!) Gömöri felsorolja a mű néhány lehetséges „üzenetét”, nevezetesen, hogy a „nemzedékek lázadása mindig elbukik, mindig más lesz abból, amit akarnak – vagy mert nem tudták pontosan, mit is akarnak, vagy mert a valóság nem engedelmeskedett parancsaiknak”, mert a „társadalmon lehet változtatni, de a társadalmat nem lehet megváltoztatni”, s nem utolsósorban mert „a tegnapi haladókból lesznek a mai reakciók”, nemhogy nem ismeri fel a mű társadalmi modellértékét, hanem mivel úgy véli, hogy „tanulságai nem túlzottan újszerűek”, mintegy közvetetten visszaminősíti családtörténetté.

S mintha Puskás is így értelmezte volna Mrožek művét. És ezzel kissé egysíkúvá is tette, amihez a kelletténél harsányabbra vett komédiázás is hozzájárult. Egyáltalán nem valószínű, hogy a külsőségek, a felgyorsított gesztusok olyan ellenállhatatlanul komikusak, mint ahogy az Eleonorát alakító

Erdély Andrea produkciójának kellene elhítenie a nézőkkel. Ennek bizonyítását látom abban az alkalmi interjúorozatban, amely során többeket megkérdeztem, hogy tetszett az előadás, s miután elmondták, hogy remek, nagyszerű stb., rákérdeztem, kinek a játéka tetszett legjobban, s kivétel nélkül azt felelték, hogy a nagymamát alakító Karna Margité. Pont azé a színésznőé, aki nem külső eszközökkel, hanem belülről teremti meg az alak komikumát. Nos, ez a belülről jövő ábrázolás hiányzik ahhoz, hogy a különben valóban élvezetes előadás egészen kiváló legyen.

Karna Margit Eugeniája valóban ellenállhatatlan, maximális színészi telitalálat. Egészen kiváló Mess Attila Eugeniusz bácsi szerepében, találó jellemrajzát adja a mindenkori hatalmat elvtelenül kiszolgáló, de ezt megideologizálva igazolni kívánó poltronnak. Artur Mészáros Árpád, akinek, ha nem tévedek, ez az első igazi főszerepe. Amikor lázad, ő is külső megoldásokhoz folyamodik, hangoskodik, heveskedik, s ezért nem hiteles, a második részben, amikor Artur egyre inkább ráébred arra, hogy csalódnia is kell, visszafogottabb, s ezért alakítása emberibb, hitelesebb is. Balázs Áron alakítja Stomilt, Artur apját, az egykori művészlázadót, aki kiégett, modoros, de ezen már képtelen változtatni. S bár a színész érzékelteti Stomil szerencsétlenségét, zavarát, adós marad a múltjával, ezért alakítása kissé féloldalas. Ala, az unokahúg, akibe Artur szerelmes, s akiből kiábrándul, Béres Márta. Nem számoltam utána, de ez rövid idő alatt többedik ügyeletes csábító szerepe, talán ezért önismétlő, modoros. Edek, az erőszakember, aki miután Artur ideológiai terrorja kudarcot vallott, pragmatikusként gyakorolja a hatalmat, Mikes Imre Elek. Edek kétarcú. Egyrészt gátlástalan csábító, másrészt pedig számító, aki tud élni a felkínált helyzettel: senkiből a hatalom könnyörtelen megtestesítője lesz. A fiatal színész Edek előbbi arcát láttatja pontosabban. Nézése, bajuszsimogató gesztusai elárulják, hogy az eszét nem a fejében, hanem a nadrágjában hordja. Az olasz filmek amorózóit idézi. A váltással azonban adós marad. A családi tangót vezénylő idomárként kevésbé félelmetes, mint ahogy a szituáció kívánná.

SŁAWOMIR MROŹEK: TANGÓ

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ SZÍNHÁZ, SZABADKA

Fordította: KERÉNYI Grácia

Rendező, díszlet, jelmez, zeneválogatás: PUSKÁS Zoltán m. v.

Színészek: KARNA Margit m. v., MESS Attila m. v., BALÁZS Áron m. v.,

ERDÉLY Andrea, MÉSZÁROS Árpád, BÉRES Márta, MIKES Imre Elek

Krónika

IN MEMORIAM

Március 31-én hosszú, súlyos betegség után Szabadkán hetvenkilenc éves korában elhunyt Dévavári (Dér) Zoltán író, irodalomtörténész, újságíró, Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életének és műveinek avatott ismerője, írói hagyatékaik gondozója. A gimnáziumot Szabadkán végezte, Belgrádban joghallgató volt, majd az újvidéki Tanárképző Főiskola magyar szakán tanult. Goli otokon raboskodott 1949 és 1951 között. A fogáság után könyvelő lett, majd a szabadkai Városi Múzeum történeti osztályát vezette. 1959-től nyugdíjba vonulásáig a 7 Nap szerkesztőségében dolgozott. A szabadkai Életjel (1958) című irodalmi élőújság megalapítója, műsorainak, könyvsorozatainak szerkesztője. Az Üzenet fő- és felelős szerkesztője volt 1993-tól 1997-ig. Fontosabb művei: Az árny zarándoka (1969), Az első műhely (1970), Három tudós tanár (1975), Szembesülések (1979), Ikercsillagok (1980), Szülőföld és költője (1985), Perben a pusztulással (1989), Régi házak, régi történetek (2000).

Április 5-én 65. életében elhunyt Cs. Simon István Terjában született költő, író, újságíró. A mezőgazdasági iskola elvégzése után Csókán agronómus, 1972-től a Magyar Szó újságírója. 1994-ben Híd Irodalmi Díjban részesült. Művei: Utak keresztje (1971), Ahogy a vadkörtefa (1980), Varasodás (1992), Sóvirág (1993), Szülőfalum, Terján (1994), Lehasadt ág (1995), Virulsz-e

még szülőföldem? (1997), Sziromeső (1998), Ahol a part szakad (1999), Parlagmagány (2005).

EMLÉKEZÉS

BORI IMRE SÍRJÁNÁL – Április 23-án Bori Imre akadémikus halálának évfordulóján a Magyar Tanszék tanárai és munkatársai a család és tisztelők jelenlétében az emlékezés virágait helyezték el Bori Imre sírján.

DÍJAK

KULTÚRA SZIKRÁI DÍJ – Munkásságáért Kartag Nándor, a Vajdasági Televízió szerkesztője, fordító, Kultúra Szikrái díjban részesült.

DÍJAZOTT KÖNYVEK ÉS KÖNYVESEK – A 2006. évi Szép Magyar Könyv díjat a Forum Könyvkiadónak ítelték oda Pap József Ráadás és maradvány című könyvéért. A Szép Magyar Gyermekkönyv díj ugyancsak a Forum Könyvkiadót illeti Takács Ilona Játékokkodás című könyvéért. Dicsérő oklevelet kapott a zEtna kiadó Tolnai Ottó Ómama egy rotterdami gengszterfilmben című kötetéért, a Forum Könyvkiadó Nagy Zsuzsa Esetem a teliholddal című könyvéért, a Grafo-Produkt Kiadó Szöllősy Vágó László Téged, Isten, dicsérünk című könyvéért és a Thurzó Lajos Közművelődési Központ Pejín Attila A Dudás család krónikája című könyvéért.

SZÍNHÁZI DÍJAK – A Nagybecskerekben megtartott Vajdasági Hivatásos Színházak 57. Fesztiválján fődíjas előadás az Újvidéki Színház Anca Bradu rendezte A kommunizmus története című produkciója. Színészi díjat kapott Balázs Áron (Tangó, A kommunizmus története) és Krizsán Szilvia (A kommunizmus története). A legjobb díszlet tervezője Horgas Péter (Emma), a legjobb jelmez tervezője pedig Janovics Erika (Tündér Ilona és Argyélus), Bakos Árpád (Tündér Ilona és Argyélus).

RENDEZVÉNYEK

X. PODOLSZKI JÓZSEF IRODALMI EMLÉKNAP – Március 17-én rendezték meg Bácsfeketehegyben a X. Podolszki Irodalmi Emléknapot, melynek keretében megnyílt Dormán László fényképkiallítása Podolszkiról, ezt Tari Istvánnak a költőről készített digitális grafikái egészítették ki, bemutatták Podolszki Törpedél című kötetét és Csernik Attila illusztrációit is, majd Magadba zárt világ címmel összeállítás hangzott el Podolszki verseiből, és sor került a X. Podolszki József publicisztikai pályázat eredményhirdetésére.

HAZATÉRŐ ZENTÁN – Március 21-én tartották meg a lendvai Ben-ce Lajos költő, szakíró Hazatérő című szerzői estjét.

KOSZTOLÁNYI NAPOK – Március 29-én Szabadkán sor került a Kosztolányi Napokra, mely keretében megnyitották a Csáth Géza születésének 120. évfordulójára rendezett kiállítást, valamint tudományos tanácskozást szerveztek Hózsa Éva, Pomogáts Béla, Kelecsényi László, Káich Katalin, Bircsák Anikó, Alexandró Foresto és Paolo Drinssi részvételével. Múltba álmódott képek címmel bemutatták Csáth naplójának kiadását, és kiosztották az irodalmi és képzőművészeti pályázat díjait.

GION-KIÁLLÍTÁS – Március 31-én nyitották meg a szenttamási könyvtárban Gion Nándor emléket idéző kiállítást.

KÖLTÉSZETNAPSZABADKÁN – Április 10-én Szabadkán megtartották a József Attila tiszteletére című irodalmi rendezés összeállítását, melyben fellépett Bata János, Hajbel Katalin, Horváth Emma, Lőrincz Zsuzsanna, Némedi Imre és Utcai Róbert, valamint zongorán közreműködött Stamfer Ingrid. A költészet napján pedig a Csáth-kör a Kosztolányi Dezső Nyelvi Gimnáziumban Versfolyamot rendezett, ahol mindenki elmondhatta, felolvashatta kedvenc versét.

SZÁLLJ, KÖLTEMÉNY – Április 11-én Szállj, költemény címmel került sor az újvidéki Magyar Tanszék Beszédművészeti Műhelyének költészet napi műsorára. A verseket Harkai Vass Éva válogatta, és Vékás Éva, Gázsó Hargita, Mészáros Krisztina, Tóth Anita, Kucor Blanka, Tarkó Lilla, Novák Anikó, Engi Georgina, Hajnal Anna és Bózsó Izabella előadásában hallhatta őket a közönség.

40. KMV – Április 20-án és 21-én tartották meg Óbecsén a középiskolások művészeti vetélkedőjének döntőjét vers- és prózamondásban, megzenésített versek előadásában, valamint a vetélkedő irodalmi diszciplínáiban az önálló vers, novella, értekező próza, publicisztika, humoreszk legjobbjainak. A díjakat a 22-én tartott gálán osztották ki, ekkor vették át az elismerést a már előbb lezajlott versenydiszciplínák (műfordítás, képzőművészeti pályázat, színjátszói és népzenei vetélkedő) legjobbjai is.

MEGJELENT

Podolszki József: Törpedél. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007

konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok. Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007

Csáth Géza: 1000x ölel Józsi. Csáládi levelek 1904–1908. Életjel, Szabadka, 2007

Farkas Zsuzsa: Életem a zene. Megyeri Lajos élete és munkássága. Grafoprodukt, Szabadka, 2007

KÖNYVBEMUTATÓK

Március 21-én Újvidéken bemutatták Vajda Gábor Remény a megfélemlítettségben című, A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972) alcímet viselő könyvét.

Március 26-án Újvidéken a II. Nemzetközi Könyvfesztiválon bemutatták Bozóki Antal Európai integrációs lexikon című kötetét.

Március 30-án Bajmokon bemutatták Gubás Jenő Magyarságtudat-hasadás című könyvét.

Március 31-én Muzslyán a Sziveri Jánosra való megemlékezés keretében bemutatták N. Czirok Ferenc Körhinta / Elmeszelt (f)esték című kötetét.

Április 13-án került sor Adán a Sikoly című folyóirat bemutatójára.

Április 20-án Újvidéken mutatták be Gulyás Gizella Délvidéki művészek és Nagybánya 1896–1918 című könyvét.

SZÍNHÁZ

BEMUTATÓ SZABADKÁN – Április 17-én került sor Szabadkán, a Népszínházban Makszim Gorkij Kicsik és polgárok (Kispolgárok) című színművének a bemutatójára. Rendező Verebes István, fordító Faragó Zsuzsa, színészek: Kovács Frigyes, Faragó Edit, Szőke Attila, G. Erdélyi Hermina, Ralbovszki Csaba, Péter Ferenc, Szilágyi Nándor, Gál Elvira, Kalmár Zsuzsa, Pálfy Ervin, Táborosi Margaréta, Sziráczky Katalin és Péter László.

BEMUTATÓ ÚJVIDÉKEN – Április 26-án mutatták be az Újvidéki Színházban Dobozy Imre–Korognai Károly A tizedes meg a többiek című vígjátékát. Rendező Lavró Ferenc, díszlet- és jelmeztervező: Csík György, zeneszerző: Erős Ervin, koreográfus Lavró-Gyenes Ildikó, színészek: László Sándor, Kovács Nemes Andor, Kőrösi István, Balázs Áron, Magyar Attila, Ferenc Ágota, Varga Tamás, Huszta Dániel, Gricz Attila, Pongó Gábor, Német Attila, Molnár Róbert és Sirmes Zoltán.

SZABADKAI ELŐADÁS A STERIJA JÁTÉKOKON – Ivan Medenica a Sterija Játékok szelektora döntése alapján az idei, 52. fesztivál műsorában látható lesz a szabadkai Népszínház Emma című előadása, melyet Csáth Géza műveiből a rendező, Fekete Péter állított össze.

KIÁLLÍTÁS

Április 5-én Újvidéken megnyitották Zsáki István képeinek a kiállítását.

Április 20-án nyitották meg Topolyán Kisferenc Éva festményeinek a tárlatát.

Április 26-án a szabadkai Városháza előcsarnokában megnyílt Szilágyi Nándor színművész Fotó-vers című kiállítása.

FILM

Április 24-én mutatták be Újvidéken a Bölcsészettudományi Karon a Szeli Istvánról készült portréfilmet, melyet Blaskó Márta, a Duna Televízió munkatársa és Ótos András operatőr készített.

NOVÁK Anikó összeállítása

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

A szám munkatársai:

Bányai János
Bence Erika
Bókay Antal
Brasnyó István
Egyed Emese
Faragó Kornélia
Gerold László
Jódal Rózsa
Novák Anikó
Pozsler György
Szeli István
Szombathy Bálint
Toldi Éva
Török István
Utasi Csaba
Vickó Árpád

A fedőlapon:

Török István
alkotásának részlete

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A szám megjelenését
a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság
és a Magyar Köztársaság Nemzeti
Kulturális Alapja támogatta.

híd

ISSN 0350-9079

8770350907007